

diyanet

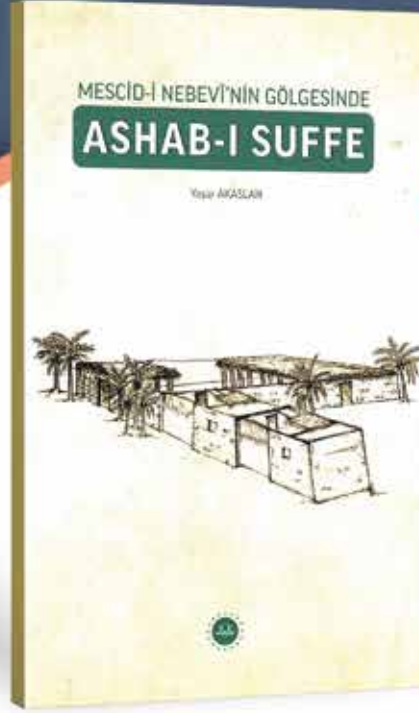
Aylık Dergi | Haziran 2026 | Sayı: 426

TABİATLA YENİDEN AHİTLEŞMEK

- Kâinat İnsana Emanettir ve İnsanın Asıl Görevi Yeryüzünün İmarıdır
- Organik Dünya Görüşünden Mekaniğe Giden Yol Ayrımı
- İslam Medeniyetinde İnsan ve Çevre İlişkisi
- Prof. Dr. Muammer Erbaş ile Kur'an'da Çevre Bilinci Üzerine Söyleşi
- COP31 ve İklim Değişikliği ile Mücadelede Sorumluluk: Türkiye'nin Tarihi Fırsatı

YAYINLARIMIZ

“Dostlar, arkadaşlar” anlamındaki “ashab” ile “gölge” manasına gelen “suffe” kelimelerinden oluşan “Ashab-ı Suffe”; Mescid-i Nebvi’nin giriş kısmında ikamet eden ve orada Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gölgesinde ilim tahsil edenleri ifade etmektedir. Allah Resulü’nün mesajını içtenlikle benimseyen ve bu mesajı farklı coğrafyalara ve nesillere aktaran bu samimi şahsiyetler, kendilerinden sonraki Müslüman kuşaklar için kaynaklık ve örneklik teşkil etmişlerdir.

www.yayinsatis.diyaret.gov.tr

Yurt içinde Diyanet Yayınları satış yerlerinden,
yurt dışında müşavirlik ve atışeliklerimizden temin edebilirsiniz.

Âlemlerin Rabbi olan Allah, insanı yeryüzünün halifesi kılmıştır. Semada ve arzda her ne varsa hepsini, katından bir lütuf olarak insanoğluna musahhar kılan Rabbimiz (Casiye, 45/13), ona, verdiği nimetlerin karşılığı ve kulluk bilincinin gereği olarak yeryüzünü islah, inşa ve imar etme sorumluluğunu da yüklemiştir. Bu sorumluluk yeryüzündeki yaşamın devamının teminatıdır. Müslüman bireyin çevresi ile olan ilişkilerinde uyması gereken kurallar ve aşmaması gereken hudutlar vardır. İnsanoğlu doğumundan itibaren tabiatla bir etkileşim içerisinde. Tabiat, ilahi kelamda güzelliği ile zikredilen, nimet olarak öne çıkarılan, tefekkür vesilesi olan kevnî ayetlerdendir. Hayatı bir bütün olarak ele alan İslam dini, insanlığı tabiata karşı sorumlu tutmuştur. İslam medeniyetinde varlığın teessürü sömürüye değil sorumluluk bilincine dayanır. Kâinat, Rabbü'l-âlemin'in eseri olarak ihtirama, korunup kollanmaya layıktır. Yeryüzünün halifesi olmak güç merkezli hiyerarşik bir anlam ifade etmez, aksine halifelik makamı canlı cansız tüm varlıkların insana verilmiş birer emanet olduğunu gösterir. En güzel şekilde yaratılan insan varlık âleminin öznesi olduğu bilinciyle, yüklenildiği misyonu idrak etmelidir. Ancak insanoğlu, kendisine emanet edilen tabiat üzerinde tasarrufta bulunurken israf ve savurganlığa varmış, tabiat maalesef ki tahrip edilerek küresel ölçekte çevresel bir krizin eşliğine gelmiştir.

Diyanet Aylık Dergi olarak çevre felaketlerinin yaşandığı modern dünyada “Tabiatla Yeniden Ahitleşmek” dosyamızla insan-âlem ilişkisine dair İslam'ın öğördüğü esasları yeniden hatırlamak ve hatırlatmak istedik. Prof. Dr. Ali Akpınar “Kâinat İnsana Emanettir ve İnsanın Asıl Görevi Yeryüzünün İmarıdır” yazısıyla dosyamıza katkı sundu. Kâinattaki dengeyi koruma ve imar olanı daha mamur hâle getirme görevinin insana verildiğini hatırlatan Akpınar, bunu mümkün kılacak şeyin de çevre bilincinin diri tutulması olduğunu ifade etti. Prof. Dr. Mim Kemâl Öke ise “Organik Dünya Görüşünden Mekaniğe Giden Yol Ayrımı”nı okurlarımız için yazdı. Uygarlıkların sadece kültürel bağlamda bir kimlik etrafında bütünleşen kolektif birimler değil aynı zamanda kendilerine ve çevrelerine ilişkin ontolojik sistematiği içeren bir idrakin temsilcileri olduğunu vurgulayan Öke, Organik Dünya Görüşü'nün “tevhid” nazariyesinin, İslam tasavvufunda “vahdet” anlayışında ekolleştiğini dile getirdi. Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız “İslam Medeniyetinde İnsan ve Çevre İlişkisi”ni kaleme aldı. Yediyıldız medeniyet ve çevre ilişkisini “İnsan, uluhiyetten bir nefha taşıdığı için ruhuyla ona yönelirken mekânla da üç yolla münasebet kurar: İhtiyaçları karşılamak üzere tüketmek, imar etmek için işlemek, anlamak için hissetmek ve düşünmek, yani zihnen ve ruhen bir bağ kurmak. Bunlar da inanç, değer ve düşüncelerle gerçekleşir. İşte İslam medeniyetini oluşturan mekanizma budur.” sözleriyle dile getirdi.

Bu ayki söyleşimizi Prof. Dr. Muammer Erbaş ile gerçekleştirdik. Erbaş ile çevre ahlakının Kur'ani temellerini, varlığın teessüründe dikkat edilecek hususları, modern dönemde yaşanan sorunları ve insana düşen görevleri konuştuk.

Siz değerli okurlarımızı birbirinden kıymetli yazılarla baş başa bırakırken, emanet bilinciyle tabiata yaklaşan insanlığın gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakabileceği gerçeğini, yeryüzünün imar ve inşası sorumluluğumuzu yerine getirmek için de kurdun kuşun hakkını gözetken İslam medeniyetinde ihtiyaç duyduğumuz örnekliğin var olduğunu hatırlatmak istiyorum.

6 GÜNDEM

KÂİNAT İNSANA EMANETTİR
VE İNSANIN ASIL GÖREVİ
YERYÜZÜNÜN İMARIDIR
Prof. Dr. Ali AKPINAR

10 GÜNDEM

ORGANİK DÜNYA GÖRÜŞÜNDEN
MEKANİĞE GİDEN YOL AYRIMI
Prof. Dr. Mim Kemâl ÖKE

16 GÜNDEM

İSLAM MEDENİYETİNDE
İNSAN VE ÇEVRE İLİŞKİSİ
Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız

20 SÖYLEŞİ

PROF. DR. MUAMMER ERBAŞ:
“İNSANOĞLU MÜKELLEF BİR VARLIK
OLDUĞU İÇİN KENDİSİNDEN VE
FİZİKİ ÇEVRESİNDEN OLDUĞU GİBİ
BİTKİLERDEN VE HAYVANLARDAN
DA SORUMLUDUR. ZİRA İNSANIN
YANLIŞLARI VE SORUMSUZLUKLARI,
BİTKİLERİN VE HAYVANLARIN YAŞAMINA
DA ZARAR VERMEKTEDİR.”
Sema BAYAR

24 DİN DÜŞÜNCE YORUM

ÇEVRE BİLİNCİ: MÜLKİYET ANLAYIŞINDAN
EMANET BİLİNCİNE
Dr. Hüseyin HAZIRLAR

28 VAHYİN AYDINLIĞINDA

BİREY VE TOPLUM HUZURUNUN
ÜÇ ANAHTARI
Dr. Mahmut KAYIŞ

30 HADİSLERİN İŞİĞİNDE

KULLUKTA SADAKAT: SÜNNETİ
YAŞAMAK, BİDATTEN UZAK DURMAK
Dr. Halil KILIÇ

32 ÜSVE-İ HASENE

HZ. PEYGAMBER VE İNSAN ONURU
Prof. Dr. Nihat YATKIN

36

MESCİD-İ AKSA'DA BİR
KUBBENİN İZİNDE
KUBBETÜ'S-SİLSİLE
(ZİNCİRLİ KUBE)
Betül ALTUN ERİNCİK

Diyanet İşleri Başkanlığı Adına
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Hamza BAYRAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Gülhiman HEKİMOĞLU

Mali İşler ve Dağıtım Sorumlusu
Zeynel Abidin AKDUMAN

Yayın Kurulu
Hamza BAYRAM
Gülhiman HEKİMOĞLU
Dr. Hüseyin ARI
Dr. Mahmut KAYIŞ
Dr. Mehmet YAZICI

Editör
Dr. Esma GÜNER

Yayın Koordinatörleri
Mustafa Mirza DEMİR
Sema DEMİR
Nisanur Mukaddes UYANIK
Rüya TÜRKBEY TEMEL

Sosyal Medya
Asuman AYDIN

Dijital Medya
Şahin BODUR

Arşiv
Ali Duran DEMİRCİOĞLU

Grafik - Tasarım
Arketip Ajans
www.arketipajans.com

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Blv.
No: 147/A 06800 Çankaya/Ankara
Tel : 0312 295 86 61 - 62
Faks: 0312 295 61 92
dergi.diyanet.gov.tr
diyanetdergi@diyanet.gov.tr

Sosyal Medya Hesapları
Facebook: /diyanetdergisi
Twitter: /diyanetdergisi
Instagram: /diyanetdergisi

38 YARININ DÜNYASI

POSTHÜMANİST HUKUK İÇİN BİR KAVŞAK:
YAPAY ZEKÂYA KİŞİLİK TANINMASI
BİR GEREKLİLİK Mİ YOKSA BİR HATA MI?

Av. Nursena ÇETİNGÜL

42 ARIFLERİN DİLİNDEN

RUHUN AYNASI SİDK

Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

44 BUNU KONUŞALIM

MUHAMMET ÇETİN:

"SANAT, İNSANI HEM BECERİ
HEM ZİHİNSEL HEM DE MANEVİ
ANLAMDA GELİŞTİRİR, SANATLA
İLGİLENEN BİR DİN GÖREVLİSİ
İNSANLARA DAHA ETKİLİ BİR
ŞEKİLDE ULAŞABİLİYOR."

Mahir KILINÇ

46 DİN TARİH TOPLUM

COP31 VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE
MÜCADELEDE SORUMLULUK:
TÜRKİYE'NİN TARİHİ FIRSATI

Prof. Dr. Halil HASAR

50 KUR'AN SURELERİ

ŞÛRA SURESİ

Doç. Dr. Faruk GÖRGÜLÜ

52 DİJİTAL DÜNYA GERÇEK HAYAT

DİJİTAL OYUNLAR NE ANLATIYOR:
SERMAYE, İDEOLOJİ VE ŞİDDET

M. Cüneyd ÇİĞDEMİLİ

56 NEYE NASIL İNANIYORUM?

ALLAH VARSA O'NU NİÇİN
GÖREMİYORUZ?

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

58 BİR İNSAN MESELESİ

AHLAKİ BELİRSİZLİK KAVŞAĞINDA
FİTRAT VE HAKKANİYET

Tuba KAPLAN

62 KİTAP MEDENİYETİ

NESİLLERİ BULUŞTURAN
OTANTİK KÖPRÜ:
ET-TABAKÂTÜ'L-KÜBRÂ

Dr. Elif ERDEM

64 FİNANSAL OKURYAZARLIK

BE CERİ İ - İSLAMİ ÇERÇEVEDE
KARAR ALMA BECERİSİ

Doç. Dr. Harun ŞENCAL

66 KÜLTÜR SANAT EDEBİYAT

DOĞU BATI ÇATIŞMASI BAĞLAMINDA ZAMAN ALGISI:
SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ

Sema BAYAR

70 KIRILMA NOKTASI

MUM IŞIĞINDAN AYDINLIĞA:
ELEKTRİK

Alparslan AKÇA

72 SAHABENİN AYAK İZLERİ

BERA B. MALİK
ŞEHADETİYLE ŞÜŞTER'E
DEĞER KATAN SAHABİ

Enbiya YILDIRIM

76 İNSAN HÂLİ

BU ÇAĞDA EBEVEYN OLMAK

Hatice TOPKARAOĞLU

78 HATIRA DEFTERİ

İLK VE SON VEDA

Gökhan SOYLU

80 KİTAPLIK

YÜZYILA DAMGA VURAN
ÂLİMLER

Mustafa Mirza DEMİR

Abone İşlemleri

Tel: 0312 295 71 96 – 97
0312 295 72 05 – 06
Faks: 0312 285 18 54
e-mail: dosim@diyanet.gov.tr
dosabone@diyanet.gov.tr

Online Abonelik

dergiabone.diyanet.gov.tr
yayinsatis.diyanet.gov.tr

Hesap No

Döner Sermaye Daire Başkanlığı TC Ziraat Bankası,
Mustafa Kemal Mahallesi Şube IBAN:
TR61 0001 0024 8605 9943 0850 57

Temsilcilikler;

Yurt İçi: İl Müftülükleri, İlçe Müftülükleri -
Yurt Dışı: Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Din Hizmetleri Ataşelikleri.

Yayın Türü:

Aylık, Yaygın, Süreli Yayın, Diyanet Aylık Dergi (Türkçe)

Baskı

BAŞAK Matbaacılık Tanıtım Hizmetleri İth. İhr. A.Ş.
Anadolu Bulvarı Meka Plaza 5/7 7. Kat
Gimat Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 312 397 16 17

Basım Tarihi:

14.05.2026

Yayımlanacak yazılarda düzeltme ve çıkartmalar yapılabilir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Diyanet Aylık Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı yayın organıdır. Dergide yayımlanan yazı, konu, fotoğraf ve diğer görsellerin her hakkı saklıdır. İzinsiz, kaynak gösterilmeden her türlü ortamda alıntı yapılamaz.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla.

VARLIĞI EMANET BİLMEK

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ

Diyanet İşleri Başkanı

Yüce Allah'ın örneksiz bir şekilde varlık sahnesine çıkardığı kâinat, tüm ihtişamıyla O'nun sonsuz ilminin, kudretinin ve azametinin bir tecellisidir. Göklerin ve yerin yaratılışı, gece ile gündüzün peş peşe gelmesi, güneş ve ayın kendi yörüngelerindeki hareketi, canlıların muhtaç olduğu suyun gökten miktarınca inmesi ve onun vasıtasıyla çeşit çeşit bitkilerin meydana gelmesi, ilahi iradenin açık delillerindendir. Her zerresinde ve her hareketinde sayısız hikmetler barındıran bu muhteşem kâinat, Yüce Yaradan tarafından fıtratına yerleştirilen kusursuz bir düzen sayesinde varlığını ahenk içinde sürdürmektedir. Birbirini tamamlayan işlevleriyle kâinattaki her varlık, kendilerine tevdi edilmiş görevleri ilahi bir yasa çerçevesinde ifa ederken aynı zamanda kendi lisanıhâlleriyle de Allah'ın yüceliğini tesbih etmektedir. Cenab-ı Hak, "Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler). Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler." (Rahman, 55/5-6) ayetleriyle bu hakikate

dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sünnetullah kavramıyla ifade edilen söz konusu işleyiş, varlık âleminde geçmişten geleceğe doğal bir süreçte akıp giden ve değişmeyen kusursuz bir sistemin varlığına işaret etmektedir.

Bu hassas nizam içerisinde, kendisine bahşedilen akıl, bilgi ve irade sayesinde yeryüzünü imar etme, orada kültür ve medeniyet inşa etme potansiyeline sahip olan insanın müstesna bir yeri vardır. Allah'ın ikram ve ihsan ettiği yetenekler ve daha nice ayrırcı özelliklerle insan, bilimden teknolojiye, sanattan mimariye, tarımdan endüstriye kadar pek çok alanda eserler ortaya koyabilmekte; şehirler, devletler ve medeniyetler kurabilmektedir. İnsana varlık âleminde ayrıcalıklı bir konum sağlayan bu durum, elbette ona birtakım sorumluluklar da yüklemektedir. İnsan, her şeyden önce sahip olduğu tüm özellik, imkân ve nimetleri, onları kendisine bahşedenin rızasına uygun bir şekilde kullanmak ile mükelleftir. Bu sebeple insan,

varlık âlemiyle ilgili tüm tasarruflarında Allah'ın koyduğu ölçülere riayet ederek kâinatta ki her varlığın hakkını gözetmeli, onlara yaklaşımını adale, merhamet ve emanet ekseninde sürdürmeli, kâinatın nizamını bozacak her türlü tutum ve davranıştan mutlaka kaçınmalıdır.

İnsanın tabiatla ilişkilerinde Allah'ın rızasını merkeze alması ve sünnetullahı riayet etmesi, kâinatın düzen ve devamlılığı için olduğu kadar insanın kendi selameti için de hayati öneme sahiptir. Bu hassasiyetin ihmali bir yandan kâinatın nizam ve intizamına hâlel getireceği gibi diğer yandan da insanı kendi elleriyle oluşturduğu yıkıcı bir kaosla karşı karşıya bırakacaktır. Nitekim Yüce Allah'ın "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah, hatalarından dönsünler diye, işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor." (Rum, 30/41) fermanı, tabiatı kendi mülkü olarak görme yanılgısına kapılıp sorumsuzca davranan insanın karşılaşacağı acı akıbeti haber vermektedir.

Ne var ki çağımızda bu hayati sorumluluk çoğu zaman önemsenmemekte; daha fazla kazanma tutkusuyla hareket edilerek yeryüzünde hayatın devamlılığı için vazgeçilmez olan su, toprak, hava gibi unsurlar

kirletilmekte ve tüm varlıkların müşterek yaşam alanı olan tabiat hoyratça tüketilmektedir. Doğal kaynaklar, akarsular, göller, ormanlar geri dönülmesi zor bir yıkıma sürüklenmekte; öteden beri süregelen tabii döngü genetik müdahalelerle alabildiğine ifsat edilmektedir. İnsanın iradesini sünnetullahı aykırı bir şekilde kullanmasının neticesi olarak tebarüz eden bu vahim tablo, aslında sadece çevresel bir soruna değil kökleri derinlere uzanan bir inanç, ahlak ve anlam krizine işaret etmektedir. Zira insan, varoluşun anlam ve gayesini göz ardı ettiğinde, yüce yaratıcının bir emaneti olan kâinatın ruhunu ve işleyişini de göz ardı edebilmekte; böylece bir taraftan kendi hayatını riske atarken aynı zamanda tüm varlıkların ortak geleceğini tehdit edecek bir savruluş yaşayabilmektedir.

Günümüzde tabiat ile onun hassas bir parçası olan insan arasındaki dengenin bozulması bir tehdit hâlini alarak küresel bir beka sorununa dönüşmüştür. Bu nedenle insanın tabiatla kurduğu tahakküm ilişkisini terk ederek bir emanet bilinciyle hareket etmesi, bir seçenek değil ötelemez ve ertelenemez bir zardır. İnsanlık ailesinin her ferdi, öncelikle tüm canlılarla ortak bir kaderi paylaştığının bilinciyle hareket ederek re-

kabet ve çatışma yerine paylaşma ve dayanışma kültürünü benimsemek durumundadır. Bu bağlamda gerek fert ve toplum gerekse kamu ve özel teşebbüsler tarafından yapılagelen ve zamanla çevreyi kirlüten, tabiatı tahrip eden her türlü yanlış uygulamadan behemehâl vazgeçilmeli; kalıcı, gerçekçi, sürdürülebilir bir üretim ve tüketim anlayışı benimsenmelidir. Bu da eğitimden siyasete, ekonomiden ticarete, teknolojiye tarıma, sağlıktan ulaşıma kadar her alanda insanın çevreyle ilişkilerini sünnetullahı uygun bir şekilde düzenleyecek güçlü ve kapsamlı tedbirler alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla insan, tabiatla ilişkisini gözden geçirerek onu kulluk, emanet, salih amel, merhamet ve hesap bilinci ekseninde yeniden inşa etmek zorundadır.

"Yarın kıyametin kopacağına bilerseniz dahi elinizdeki fidanı dikiniz." (Buhari, el-Edebül-Müf-red, s.168) buyurarak tabiatı istila edilecek bir alan değil imar ve ıslah ederek korunacak bir emanet olarak gören Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu yaklaşımının hayata taşınması, günümüzde çok daha elzem hâle gelmiştir. Aksi hâlde ihmal edilen her sorumluluk sadece tabiatı değil insanlığın topyekûn geleceğini geri dönülemez bir yıkıma sürükleyecektir. ■

KÂİNAT İNSANA EMANETTİR VE İNSANIN ASIL GÖREVİ YERYÜZÜNÜN İMARIDIR

Prof. Dr. Ali AKPINAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüce Yaradan, el-Hâlık, el-Hallâk, el-Musavvir gibi isim ve sıfatlarının tecellisiyle melekleri, insanları ve cinleri yarattı. Yoktan var eden, mükemmel yaratma gücüne sahip olan gerçek yaratıcı O'dur. O, yarattığı her şeyi ölçülü ve mükemmel bir biçimde yaratmıştır. O'nun yarattığı hiçbir şey anlamsız ve boşuna değildir. O, devamlı ve en mükemmel bir biçimde yaratan Hallâk'tır ve Yaratanların en güzeli. "İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin..." (Enam, 6/102) "...Yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir!" (Mü'minun, 23/14) "O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır." (Haşr 59/24)

Varlık âleminde önce yer, sonra gök ve içindekilerle birlikte kâinat yaratıldı. Ardından insan topraktan yaratıldı ve yeryüzünün halifesi kılındı. Hasan Basrî'ye göre "Halife", Hz. Âdem'in peşinden birbirinin yerine geçen ve her hak sahibine hakkını vererek hakkı hâkim kılma ve yeryüzünün imarı görevini yerine getiren anlamındadır. (Maverdi, *el-Nüket*)

Yeryüzünü imar görevi de insana verildi. Her şey insan için yaratıldı ve insanın hizmetine sunuldu. İnsan da Rabbi için yaratıldı, O'nun ölçüleri doğrultusunda sınava tabi tutulmak üzere yeryüzünde halife kılındı. "O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir."

(Bakara 2/29) "Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, Müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor." (Nahl 16/81) "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lokman, 31/20)

Aslında yeryüzü dağıyla taşıyla, su ve diğer kaynaklarıyla, nebatat ve hayvanatıyla marmurdu. Çünkü onu yaratan Yüce Allah'tı ve O, her şeyi hakkıyla yaratırdı. "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak

ve adalet temelinde yarattık...”
(Hicr, 15/85) “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”
(Kamer, 54/49) Ayette geçen “hak ile yarattık” ifadesinde şunlar öne çıkmaktadır: Kâinatı yaratan Cenab-ı Hak’tır. O, her şeyi yerli yerince ve gerektiği gibi yaratmıştır. Yaratığı her şey, O’nun varlığına işaret eden birer ayettir. O, tüm bunları haka ve hikmete uygun kullanılsın diye yaratmıştır.

Yaratılan her şey mükemmel yaratılmıştır ama insanı bekleyen görevler de vardır. Zira diğer var edilenler gibi insan da boşuna yaratılmamıştır. Üstelik insanın görevi daha önemli ve özgündür. Yeryüzünde var olan dengeyi koruma, var olan imarı daha mamur hâle getirme görevleri insanı beklemektedir. İnsan var olanı koruyacak, araştırıp yeni şeyler bulacak, geliştirip üretecektir. Bunun için peygamberler başta olmak üzere pek çok donanımlı kişi insana öncülük etmiş ve etmektedir.

Yüce Rabbimiz insanın yeryüzünü imar görevini hatırlatırken şöyle buyurur: “...Allah’a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yok. O sizi yeryüzünden (toprakten) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı...” (Hud 11/61)

Ayette geçen “ista’mera” kelimesi tefsirlerde şöyle açıklanmıştır: Sizi oraya yerleştirdi, orada bir süre yaşamanıza imkân verdi ve sizi orada ummâr/sağlam işler yapanlar kıldı. Sizi mesken inşa etmek, ağaç dikmek gibi orada ihtiyaç duyacağınız bayındırlık faaliyetlerini yapmanızı emretti.

Yaratılan her şey mükemmel yaratılmıştır ama insanı bekleyen görevler de vardır. Zira diğer var edilenler gibi insan da boşuna yaratılmamıştır. Üstelik insanın görevi daha önemli ve özgündür. Yeryüzünde var olan dengeyi koruma, var olan imarı daha mamur hâle getirme görevleri insanı beklemektedir. İnsan var olanı koruyacak, araştırıp yeni şeyler bulacak, geliştirip üretecektir.

Yeryüzünde halife olarak yaratılan ve bu görevi nesilden nesile birbirinden devralan insana verilmek istenen mesaj şudur: Siz yeryüzünü imar görevini, birbirinizden devralarak gerçekleştireceksiniz. Buna göre siz dünyaya geldiğinizde, hizmetinize sunulanları nimet ve birer emanet olarak göreceksiniz, sizden öncekilerin yaptığının üzerine bir şeyler daha koyacak, yapılan güzel şeyleri koruyacak ve geliştireceksiniz. Yeryüzünü hem dünya hayatınız için hem de ahiret yurdu kazanmak için hep hakta, hayırdaki kullanacaksınız, onları yanlış ve batıl işlere alet etmeyeceksiniz. Orada size sunulan gizli-açık imkânları değerlendirip insanlığın hizmetine sunacaksınız.

Yeryüzünde akarsular, göller, denizler vardır. Bir de sizin bulup çıkaracağınız yer altı/kaynak suları mevcuttur. Yeryüzünden kendiliğinden yetişen hüdayinabit/Allah vergisi bitkiler olduğu gibi bir de sizlerin ekip dikip yetiştirmesi gerekenler bulunur. Yeryüzünde görünen toprak ve taşlar vardır, bir de sizin bulup çıkaracağınız madenler vardır. Yeryüzünde dağıyla, ovasıyla, çölüyle, ormanıyla, mağarasıyla hazır yapılar vardır, bir de sizin üstüne koyup yeniden yapacağınız yapılar olacaktır. Kara ve deryaların görünen nimetleri vardır, bir de sizin araştırıp bulacağınız şeyler vardır. Yeryüzünde geçip gideceğiniz geçitler, yollar vardır; bir de sizin geliştirip yapacağınız köprüler, yollar olacaktır: “Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız

için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir. Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirdi. İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.” (Nahl, 16/14-16) “Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renkleri ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, siyah yolları, kısımları vardır.” (Fatır, 35/27)

Bütün bunları gerçekleştiren bir kısım hata ve kusurlarınız olacaktır. Bunun için de Rabbinize dönüp O'ndan af dileyeceksiniz. Zira size sunulan gizli açık tüm bu nimetlerden hesaba çekilmek için O'na döndürüleceksiniz.

Çevre bilincinin diri tutulması

Peygamberimiz (s.a.s.), kendi elleriyle beş yüzden fazla hurma ağacını diken (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 354, 440), “Sizden biriniz kıyamet koparken bile olsa elinde bir fidan varsa onu toprakla buluştursun” buyuran bir peygamberdir. (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 183, 191)

Kur'an-ı Kerim, Mekke'yi harem bölge ilan ettiği gibi Hz. Peygamber de Medine'yi harem bölge ilan etmiş, yeşiline zarar verilmemesini emretmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) bir ağacın yapraklarını dökerek için ağaca sopayla vuran birisine; “Ağaca vurarak,

kırıp dökerek değil sallayarak yapraklarını dök” (İbnü'l-Esir, Üs-dü'l-Ğâbe, VI, 351) diyerek ağacı incitmeme uyarısında bulunan rahmet elçisidir. Onun ağaç, hayvan, dağ, şehir sevgisi, Medine merkezli gerçekleştirdiği şehircilik anlayışı, kaynaklarımızda geniş biçimde ele alınmıştır. (Bayraktar Mehmet, “Asr-ı Saadette Çevre Bilinci”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, V, 227/238) Onun gelişi yalnızca müminler yahut yalnızca insanlık için değil tüm âlemler için rahmettir. “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiya, 21/107) Rahmet Peygamberinin varlıklara bu ince yaklaşımı şairlerin dilinde “Bir küçük meyve için, dalı incitme gönül” şeklinde kendini bulmuştur.

Bütün bunlara rağmen bugün insanlık bir çevre sorunu yaşıyor ve bunun sonucundan endişeye kapılıyorsa bunun temelinde yeryüzünü imar görevini layıkıyla yapmayı ve bu konuda Yüce Yaradan'ın ölçülerine uymayı yatmaktadır. Bunun önüne geçmek, çevresel felaketlere ve tabiatın tahribine dur demek, kâinat karşısında sorumluluk bilincimizi hatırlamakla mümkündür. Yeryüzü emanettir ve insan verilen emanetten sorumludur. O hâlde kâinatta var olan hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığını, her varlığın Yüce Yaradan'ın varlığına delalet eden bir delil olduğunun bilincinde olmalıyız. Kâinatta var olan her şeyin bizim hizmetimize sunulan ilahi bir nimet ve emanet olduğunu düşünerek onları korumanın ve onlardan ancak hakka ve hikmete uygun

şekilde, meşru sınırları aşmadan, israfa meydan vermeden faydalanmanın gereğini hatırlamalıyız. Unutmayalım ki bize bahşedilen bütün bu nimetlerden hesaba çekileceğiz. Onları helal ölçüler içerisinde sahiplenip kullanıp kullanmadığımızdan sorgulanacağız: “Niha yet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz.” (Tekasür, 102/8) ■

Varlık âleminde önce yer, sonra gök ve içindekilerle birlikte kâinat yaratıldı. Ardından insan topraktan yaratıldı ve yeryüzünün halifesi kılındı. “Halife”, Hz. Âdem'in peşinden birbirinin yerine geçen ve her hak sahibine hakkını vererek hakkı hâkim kılma ve yeryüzünün imarı görevini yerine getiren anlamındadır.

ORGANİK DÜNYA GÖRÜŞÜNDEN MEKANİĞE GİDEN YOL AYRIMI

Prof. Dr. Mim Kemâl ÖKE

XVI. yüzyılın en önemli ressamlarından biri olan Peter Bruegel’in “büyülü bir gerçeklikle” çizdiği “Babil Kulesi” acaba günümüz insanının mekânsal trajedisini yansıtıyor mu, ne dersiniz? Rönesans İtalyası’nın sanatçıları klasik güzelliğin insanın içini açan örneklerini bize sunarken Bruegel’in bu tablosunda belirgin bir karamsarlık egemendir. O, “İnsan ruhunun derinliklerinde yatan kötülükleri değil insan eylemlerinin kötü sonuçlarını tuvale aktarmak çabasında(dır).” (Anna-Carola Krausse; *Rönesans’tan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü*, çev. Dilek Zaptçioğlu, Amsterdam: Literatür, 2005, s. 28) Bruegel’in tablosunun çağrıştırdıkları günümüz kaygılarına tercüman olabildiği için mi bu kadar etkilidir? Tabloda kent yaşamı, kırsal alanla birlikte resmedilmiş. Bu dualiteyi yeryüzü ile birlikte gökyüzünün aynı tuvale sığmasından dolayı da hissedebilirsiniz. Dahası Bruegel’in bu resimde dünyevi-uhrevi olan ile cennet-cehennem arasındaki çizgileri flulaştırdığını da görebilirsiniz. Sizce nerededir Bruegel’in “Babil Kulesi”?

Bir kısmı bulutların üstünde resmedilmesine rağmen kule yoğun bir kentleşmenin yaşandığı toprakların üzerinde durmaktadır. “Durmaktadır” belki de yanlış bir tabir oldu çünkü resme dikkatle bakarsanız,

Kule’nin eğimini, yana doğru kaykıldığını, sanki çökmekte olduğunu da gözlemlersiniz. Öte yandan aynı tabloda işçilerin karınca misali çalıştıkları da görülmektedir. Bir inşaatı izlemektesiniz. Nitekim daha gerilerde ve yukarılarda yeni bir kule de eş zamanlı olarak inşa edilmekte. Peki, alttan yıkım faaliyeti sürerken bu yeni inşaat ayakta kalabilecek midir? İşin “mim noktası” da bu olsa gerektir!

Bugün kime Babil Kulesi dersenez, o kişinin bellek deposundan kulenin akıbetine dair olumsuz bilgiler sökün edecek, buna karşın olumlu mesajlar da dökülmeyecektir. Zira Babil’in Asma Bahçeleri, cennet özlemi çeken insanoğlunun dünyadaki “oksijen çadırı”dır. Bahçe, şehir hayatının gündelik telaşından kaçan kişioglunun stres giderici mekânıdır. Taraça taraça göğe yükselen ve içinde barındırdığı farklı ruhsal olgunluğu haiz insanların zevklerine hitap eden envaiçeşit bitkileri ile Babil’in Asma Bahçeleri uhrevi hayatımızın beklentilerinin başında gelir. Gelir gelmesine de, bu tablo bende tam tersi bir izlenim bırakmaktadır. Sanki Bruegel, alışılmışın dışına çıkarak, tabuları yıkarak, Babil Kulesi’ni yeryüzü cehennemiyle özdeşleştirmiştir. Kim çıkar da bu tabloya bakıp, “Burası hayalimdeki cennettir.” der?

İstatistiklere bakılırsa ülkemiz insanların %99'undan fazlası "bahçeli" ev düşlemekteymiş. Yeni sakinlerini arayan sitelerin bahçeleri ortaklı. Şimdiki moda, bu bahçeleri "özel-leştirme", yani kişiselleştirmek, o hanenin sahibine amade kılmak. Kısacası, balkon artık vazgeçilmezimiz; hangi katta oturursak oturalım, teras hâline dönüştürülmekte. Gökdelenler, bahçeli taraçalar şeklinde semaya doğru yükselmekteler! Herkesin gönlünce işleyeceği bir bahçesinin olacağı Babil Kulesi modeli gökdelenler revaçta artık!

Kentleşme

Kabaca da olsa, Türkiye'de şehirleşme olgusu, gecekondulaşma ile gökdelenleşme sarkacında gidip gelmiştir diye özetlenebilir mi? Gecekonduyu beraberinde getirdiği türlü sorunlarla anmaktayız. Ondan kurtuluşu, bir bayındırlık zafere şeklinde telakki ederiz. Bunda da, yanlış anlaşılmasın, bir suizan yoktur. Ne var ki gecekondu- lar da, bir bahçesinin bulunduğu gerçeğidir. Bahçesinde yağ tenekelerinin içinde begonyalar vardır! Tek katlı o evler, virane de olsa, aslında bizim geleneksel mimari kültürümüzün kötü kopyalarıydılar.

Kentleşmenin, hassaten de "kentsel dönüşüm" adı altında bugünlerde yaşadığımız süreçlerin kişilik/kimlik ve ruhumuzu nasıl tahrif ettiğini Lütfi Bergen, makalelerini topladığı *Kent-İslam ve Kapitalizm* (İstanbul: Doğu, 2014) adlı kitabında

”

İnsan, fıtratı itibarıyla güzele vurgundur ve Allah güzeldir, güzeli sever anlayışı doğrultusunda kişiöğlü Allah'ına yönelir; O'na (doğru) seyretmek, O'nu seyretmek ister. Bu idrake erişmiş İslam sanatçıları, eserlerinde sanatının elverdiği imkânlar ve Allah'ın kendisine bu alanda bahşetmiş olduğu yetenekler ölçüsünde ilahi güzelliği yansıtır, sezdirir veya hatırlatır.

ortaya koyar. Bergen, giderek vahşileşme sınırını aşan post-modern kapitalizm kentnin, cemaati parçalayıp bizleri kitle toplumu hâline getirdiğinden dem vurmaktadır: "Kapitalizm, kurduğu mülkiyetçi mekânlarla ufkumuzu, manzaramızı betonlarıyla, para binalarıyla karartmakta; güneşimizi çalmaktadır. Tabiat, gökyüzü, ekolojik çevre, kuşların göç yolları, toprak canlılığı mülkileştirilemez. Muhafazakârlığın kapitalist birikim için tabiata müdahalesi, kent yoksulları yanında tabiat yoksulluğu da oluşturmaktadır." Kentler "yolsuzluk" da üretir hâle gelmiştir. Rant kelimesinin en fazla duyulduğu bağlamdır bu sektör. Bergen'e göre asıl üzücü olan kentleşmenin geleneksel/dinsel (kökenli) ahlakımızı yıkmakta oluşudur. Şu ifadesi kimilerince ağır bulunsa da, gerçeği dile getirmektedir: "Modern kent yapılaşmamız camiye merkezîlik, görünürlük, cem edicilik, Allah'ın huzurunda denkleştiricilik vasfından çıkarmıştır. (...) Kentler Türkiye'deki geleneksel inançları -kültürel Müslümanlığı- tasfiye ederek teknoloji toplumunun tekil dindarlık efektlerini geliştirmektedir."

Çevre

Beşerî/sosyal bilimlerde, insanın çevresi ile ilişkilerinden söz ederken, kişinin sosyal habitatını kastetmekteyiz. Birey, toplum içinde yaşar. Zaman içinde örneğin aile, okul, arkadaşlar ve iş dünyası gibi çevrelerden etkilenererek sosyalleşir; yani kişiliğini/ kimliğini bulur. Bu çevrelerden edindikleri, onun davranışlarını belirleyen

etkenler olur çıkarlar. Bu çevreler içine etnik ve dinî cemaatleri de ekleyebiliriz.

Çevre, bu çerçevede kişiye toplum içinde aidiyet kazandıran mekândır. Uzmanlar, söz konusu mensubiyet duygusunun bir “kültürleşme” süreci sonucunda oluştuğunu savunur. Mekân derken iki farklı yaklaşımdan söz edilmektedir: İlki; fiziksel-matematiksel mekân anlayışıdır. Fevkalade biyolojik-materyalist bir bakışla burada mekân, “Anlamdan bağımsız, manaya kayıtsızdır.”

(Nuri Bilgin, *Eşya ve İnsan*, İstanbul: Gündoğan, 2. Baskı: 2011, s. 171) İkinci yaklaşımda ise mekân subjektiftir yani bakan göze göre tanımlanır. O mekânı gören gözün duyusal perspektifleri doğrultusunda kimlik kazanır. Başka bir deyişle, burada mekân ontolojik bir “şey”dir. “Kuşkusuz bu mekân; zamana, ortamlara, uygarlıklara göre değişmektedir.” (Bilgin; a.g.e., s. 174)

Kişi, idraki nispetinde, daha hayatının başından itibaren, “Ben kimim, bu dünya neresi, niye buraya geldim?” diye çevresini sorgulayacaktır. Sadece bireyler değil toplumlar da aynı sorulara muhatap olmuşlardır. Bu süreçte üretilen senaryolar, onların kültürünün ve uygarlıklarının temelini teşkil etmiştir. Dolayısıyla “ben idraki” ister bireysel ister kolektif düzlemde ele alınsın sosyal bilimlerde, hele uygarlık çalışmaları diyeceğimiz yeni disiplinde vazgeçilmez bir parametre hâline gelmiştir. İdrak, üretilen/benimsenen değerlerin süzülerek geçtiği bir bilişsel (cognitive) imbiç ya da çevreyi algılama prizmasıdır, diyebiliriz.

Bu filtrenin kodlarını, çoğu kez o toplumun egemen ideolojisi, kutsalları yani din(selliği), seçkinlerinin/aydınlarının imajları vd. unsurlar tayin eder. Kısacası, idrak bir yerde kendini ve etrafı yorumlama/anlamlandırma süzgecidir. Kaynağını felsefe, ilahiyat veya teosofiden de alsa idrak ontolojiktir, yani o toplumun varoluş anlayışı ile hemhâldir.

Kentsoylular ve ekosistem tahribatları

Jeolojiden ödünç aldığımız deyimlerle kaydedecek olursak, “Küresel Toplum” dediğimiz o Babil Kulemiz ciddi sayılabilecek fay hattı kırığının üzerine oturmaktadır. Buna “ilerlemeci” bir yaklaşım diyebilirsiniz. Tarihin lineer ya da deterministik hatta kaçınılmaz bir kurguyla hep ileriye doğru aktığını savunanlar, çağımızın teknolo-endüstriyel buluşlarla devrimsel dönüşümlere sahne olduğunda hemfikirdirler. Günümüzde de Batı’nın refah ekonomilerini temsil eden Kuzey ile yoksulların ikamet ettiği Güney arasında bir fay hattı kırığı gözlemlememiz mümkündür. Zenginlerin daha zenginleştiği, fakirlerinse daha fakirleştiği postmodern neoliberal geç kapitalizmde, söz konusu fay hattı artık açılan uçurumu kaldıramayacak şekilde gerilim yüklüdür. Aslında dünyanın ekonomik çıkmazı daha köklü nedenlere dayanmaktadır. Çağdaş liberal sistemin sağını da solunu da aynı ölçüde eleştiri bombardımanına tabi tutan “Yeşil İdeoloji”ye göre dünya, geleceği hesaba katmayan arsız materyalizm nedeniyle hızlı adımlarla yıkıma sürüklen-

mektedir. Korkunç bir tüketim çılgınlığının teşvik edildiği günümüzde yerkürenin ekolojik dengesi, kendini yenileyemeyecek derecede bozularak insanlığı tehdit etmektedir.

İnsanoğlunun kayıtsızlığı düşündürücüdür. Nedeni de bellidir: Türler azalmakta olsa da ne gam; nasıl olsa XXI. yüzyılda biyolojide ilerlemeler, biyo-teknoloji sayesinde bitki ve hayvanların (hatta insanların) genetik yapılarıyla oynayarak yeni ve daha sağlıklı türler elde edilebilmektedir (?). Ancak, insanoğlunun bu yeni bilim kurgu marifetiyle yol açacağı sakıncalara değinmek pek kimsenin aklına gelmiyor. Oysa genetik olarak düzenlenmiş her organizma, ekosistem için çevreye salıverilmiş gizli bir tehdit veya risk oluşturmaktadır.

Organik Dünya Görüşü

Uygarlıklar sadece kültürel bağlamda bir kimlik etrafında bütünleşen kolektif birimler değil aynı zamanda ve daha önemlisi kendilerine ve çevrelerine ilişkin ontolojik sistematiği (yani insan telakkisi ve evren tasarımı) içeren bir idrakin temsilcileridir. Bu çerçevede düşünüldüğünde modernite öncesi uygarlıklara benim 3A denklemiyle izaha kalkıştığım “Organik Dünya Görüşü” egemendir: Âdem, âlem ve Allah arasındaki ilişkiyi yakaladığı zaman ahenge ve dinginliğe ulaşabilir.

Yaratılışın ve işleyişin anahtarı, bu idrakte gizlidir. Modernite öncesinde uygarlıklar, düşüncüyü bilim, felsefe, metafizik, din diye kompartımanlaştır-

maksızın hep bu hakikati vurgulamaya çalışmışlardır. Organik Dünya Görüşü'nün "tevhid" nazariyesi, İslam tasavvufunda "vahdet" anlayışında ekolleşmiştir. Organik Dünya Görüşü'ne inanan kadim uygarlıkların sakinleri, "doğaüstü"ne ulaşmayı nihai özgürlük kavramı ile ilintilendirmişlerdir. Kutsal alan, zaman-mekân kısıtlarından arındırılmıştır. Oysa dünyevi alan -kamusal alan diyelim- öyle değildir. İnsanı insan yapan temel unsur ruh ise ve o ruh da ilahi kaynaktan kendisine armağan edilmişse o zaman her bireyin bilinçaltında ya da iradesinde esas vatanına dönüş arzusu yatmaktadır. Çünkü altın kafese de koysanız, kuşun haykırışının, inleyişinin nedeni bellidir. Ruh, bir bedene kavuşarak, hem yurdundan koparmış hem de kısıtlanmıştır. Ruhun en derindeki özlemi o cismani kısıtlamalardan kurtulmaktır. Ancak bu şekilde hakiki özgürlüğüne kavuşabilecektir. Bu mistik yolculuk, daha önce de vurguladığımız gi-

bi, âdemin önce âleme, sonra da Allah'a varmasını içeren iki kademeli bir deneyime kanat çırpmasını gerektirmektedir.

Geleneksel uygarlıkların ortak aklının ifadesi sayılabilecek metafiziksel öğretilerde doğa, ilahi hakikatin aynası şeklinde görülmüştür. Âlem, hikmetlerin sergilendiği coğrafyadır. Çünkü Yaradan bu âlem üzerine kutsal mührünü vurmuştur. O açıdan korunmalıdır. İnsan olana düşen budur! Organik Dünya Görüşü'nde âlem-âdem ilişkisi böyle kurulmuştur. İnsan, âlemi gözleyip Allah'ı hakkında tefekkür etme imkânına kavuşur. Yaradan'ı hakkında fikir edinir.

Turgut Uyar'a göre XX. yüzyılın kültüre hastalıklı bakışı sebebiyle büyük gösterişçiliğe yönelinmiş, teknolojik başarı mimariyi yapan esas faktör addedilmiş; dolayısıyla mimarının ilgi alanı, çabası, bu gösterişli, şaşırtıcı teknolojik aşamaları gündeme getirmeye yönelmiştir. Teknolojiyi ilah yapmaktadır bu!

İçinde yaşadığımız binalar her ne kadar akıllı evler şeklinde lanse edilseler de, Cansever'e katılarak, o bolca kullanılan çelik konstrüksiyonlu metal yığınlarını Mekanik Dünya Görüşü'nün fetişleri kabilinden nitelendirmekten kendimi alamıyorum. O soğuk makine binaların içinde kendimi sıkışmış/sıkıştırılmış hissediyorum. Hayatımıza giren makineler gerçi bize konfor sağlamaktadırlar ama makinelerin egemen olduğu bir çevrenin bizlerin ruhen makineleşmesine neden olduğunu, ruhumuzun inkişafını engellediğini düşünüyorum. Ve soruyorum; sanat bunun neresinde?

İnsan, fıtratı itibarıyla güzel vurgundur ve Allah güzeldir, güzeli sever anlayışı doğrultusunda kişiöğlü Allah'ına yönelir; O'na (doğru) seyretmek, O'nu seyretmek ister. Bu idrake erişmiş İslam sanatçıları, eserlerinde sanatının elverdiği imkânlar ve Allah'ın kendisine bu alanda bahşetmiş olduğu yetenekler ölçüsünde ilahi güzelliği yansıtır, sezdirir veya hatırlatır.

Müslüman bir sanatkar, yaratma ve benlik psikolojisinin uzaktır. Bunu haddi aşmak şeklinde görür. Edeple, güzelliğin yaratılması değil “keşfi” peşinde koşar. Bu “keşf-i aşk metodolojisi”nde İslam’ın sanatçısı taklit (mimesis) bağlamında görünenin birebir resmedilmesini değil onun ardındaki ilahi aşkın/güzelliğin sahibine yönelmeyi hedef olarak belirlemiştir. Bunu da semboller aracılığıyla gerçekleştirir. Bu tavra ya da üsluba, aşkın estetiğine, tecrit ya da soyutlama denmektedir. İslam sanatçısı, bu yolla, kesreti oluşturan parçaların tasvirine takılıp kalmaz; onların da bir ünitesi olduğu birliğin özüne ulaşmaya çabalar. Çünkü o ancak bu şekilde tevhide kavuşabileceğinin bilinci içindedir.

Ekoloji ve mimari, özünde paralel anlayışlar ve arayışlar doğrultusunda kurulmuş disiplinler olarak görülmelidirler. Aslında burada şaşırarak bir şey yoktur. Bu paralellikler doğaldır çünkü ekolojik düşünce, Organik Dünya Görüşü’nün iz düşümünde şekillenen bir bilgeliktir. Tevhid etliğinin dışı vurumu sanatla gerçekleştiğinden, mimarlık da bu inanca göre aşkın ekolojisi ışığında çevreyi idrak ve inşa etme sanatıdır, denilebilir. İslam mimarisi bunu amir kılmaktadır ya da meseleyi diğer yönüyle ele alırsak şöyle diyebiliriz: İslam mimarisi, aşkın ekolojisiyle yoğrulmuştur!

“Zamanın ruhu” olarak Organik Dünya Görüşü yerine malesef Mekanik Dünya Görüşü ikame edilmiştir. Bu olgu, uygarlık(lar) tarihinde cid-

Geleneksel uygarlıkların ortak aklının ifadesi sayılabilecek metafiziksel öğretilerde doğa, ilahi hakikatin aynası şeklinde görülmüştür. Âlem, hikmetlerin sergilendiği coğrafyadır. Çünkü Yaradan bu âlem üzerine kutsal mührünü vurmuştur.

di bir kırılma noktasına sebep olmuştur. Evren tasarımı, insan telakkisine değil her şey değişmiş, yeniden yapılandırılmıştır. Artık dünya ve onun taşıdığı insan farklılaştırılmış; özüne ihanet edecek bir şekle büründürülmüştür.

Görülüyor ki, Newton’ın evren tasavvuru diye vazettiği Mekanik Dünya Görüşü bir süre sonra bizi “makine-insan” telakkisine götürecektir. Modernite, kendi evren (âlem) tasavvurunun yanında ona uygun bir de insan tasarımı şekillendirecektir. Organik Dünya Görüşü’nün Allah-âlem-âdem ilişkisi nasıl koparılmışsa, aynı şekilde insanı oluşturan akıl-ruh-cisim (beden) üçgeni de kırılacaktır. Maddecilik bu çerçevede sadece cisme (maddeye) yani beş duyuya odaklanacak ve insanın muradının bunları tıka basa doyurmaktan ibaret olduğunu savunacaktır. Böylece insan, metafiziksel derinliğini, büyüsunü, esrarını kaybedecek, makinenin ruhsuz soğukluğu derekesine indirgenecektir.

Organik Dünya Görüşü’ne geri dönüşle birlikte modernistlerin ezoterik bilgi diye küçümsedikleri geleneksel bilgelik, özellikle ekolojide yeniden rağbet görmeye başlamıştır. Aslında Doğu bilgeliğine öykünme, ekolojiyle sınırlı da değildir. İlginçtir, sanki Orta Çağ’ın geç dönemleri yeniden yaşanmaktadır. Hatırlayınız, o tarihte Batılılar İslam âlemindeki entelektüel birikimi harıl harıl kendi dillerine aktarmışlar ve böylece Rönesans’ın temellerini atmışlardı. Acaba yeni (postmodern) bir Rönesans’ın eşiğinde miyiz? ■

İSLAM MEDENİYETİNDE İNSAN VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

|| Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
|| Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Medeniyetler diğer boyutlarla birlikte yaşadığı mekânla kurduğu ilişkilerle teşekkül ederler. Bu aynı inanç, duygu ve düşünceyle oluşan İslam medeniyeti için de geçerlidir. O, mekânını kendi değerleriyle yoğurmuş, dönüştürmüş ve tanzim etmiştir. Kuşkusuz bunu yaparken kendi de dönüşmüştür. Yani ilişkiler tek yönlü değil karşılıklıdır. Bu onun varoluş biçimidir.

Yaratılış bakımından âlemin özü olan insan, medeniyetin de merkezidir. Tüm mahlukat ise çevresidir. İnsanla kâinat arasında varoluşsal bir bağ söz konusudur. İnsan, yeryüzünün halifesi olarak sorumlu kılınmıştır. Dolayısıyla insan kendini ve çevresini tanımak ve gerektiği şekilde davranmakla yükümlüdür. Bu ise ancak bilgi ve hikmetle sağlanabilir.

İnsan, uluhiyetten bir nefha taşıdığı için ruhuyla ona yönelirken mekânla da üç yolla münasebet kurar: İhtiyaçları karşılamak üzere tüketmek, imar etmek için işlemek, anlamak için hissetmek ve düşünmek, yani zihnen ve ruhen bir bağ kurmak. Bunlar da inanç, değer ve düşüncelerle gerçekleştirebilir. İşte İslam medeniyetini oluşturan mekanizma budur.

Tabii düzenin bozulmaması ve medeniyetlerin ifsat olmaması bunların özünü teşkil eden insanın bozulmamasına bağlıdır. Bu sebeple İslam medeniyeti önce insanı terbiye etmiş, daha sonra dünyayı imar etmeye çalışmıştır. Bozmadan kullan-

mak onun temel tavrı olmuştur: İhtiyaçlar karşılanırken ölçülü olmak, haddi aşmamak, israftan kaçınmak. İhtiyaç dışında hayvanların kesilmemesine, ağaçlara zarar verilmemesine dikkat edilmiştir. Ağaç konusunda büyük hassasiyet gözetilerek ancak kuru ağaçların ihtiyaç amaçlı kesilmemesine rıza gösterilmiş, tabiatın tahribatının önlenmesi için fidanlar ve genç ağaçlar korunmuştur. Hiçbir canlıya zarar verilmemesi, arazilerin hepsinin aynı anda ekilmeyip bir kısmının nadasa bırakılması, yeni tarım yerleri açılırken ormanların yok edilmemesi tavsiye edilmiştir. Canlı hayatına zarar vermemek, kendisine emanet edildiği ve mutlaka hesabının sorulacağı bilinciyle tabiatı tahripten uzaklaşmak, mecbur olmadıkça tarım arazilerinde yerleşim yerleri kurmamak, atıklardan çevrenin rahatsız olmaması için debbağ dükkânlarını şehir merkezlerinden uzak noktalarda inşa etmek hep aynı hassasiyetten kaynaklanmıştır. Bu medeniyet, yararlandığı nimetlere duyarlı ve ölçülü yaklaşmış, tabiatın kendisini yenilemesine imkân vermiştir. Kesilen ağacın yerine yenisini dikmiş, tüketilen kadar üretmeye çalışmıştır. 1559 tarihli bir arşiv belgesine göre Sapanca Dağları'ndan ağaç kesimi yasaklanmış, gerektiğinde "hurda odunluk" denilen ağaçların kesimine izin verilmiştir.

Çevreyi imar ederken de aynı bilinçle hareket edildiği görülmektedir; yaşanan

mekânların temizliği ve çevrenin korunması için sayısız vakıf kurulmuştur. Yollar, nehirler ve namazgâhlar, tayin edilen özel görevliler tarafından temiz tutulmaya çalışılmıştır.

Veba (taun) gibi hastalıkların kirli havayla bağlantısı olduğunu bildikleri için şehrin içerisinde uygun yerlere sandal ağaçları dikilmiştir. Tabiatı bozmayan, onunla uyumlu şehirler inşa edilmiştir. Tevazuyu temsil eden bu şehirler, ölçünün ve dengenin hâkim olduğu yapılardır ve sorumluluk bilinciyle hareket eden ellerde zarafetle işlenmiş, İslam'dan alınan ruhla sulh ve barış mekânları olmuştur. Şehirlerden yalnız sakinleri değil bütün mahlukat nasiplenmiş, tüm canlıların ihtiyaçları gözetilmiştir. Behimi arzulara hâkim olunarak çevre korunmaya çalışılmıştır. Bu medeniyet canlıya eziyetten sakınmıştır. Hiçbir şeye zarar vermemek için azami bir gayret göstermiş, yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmiştir.

İnsana emanet edilen çevre, sadece bireyin insafına bırakılmamış, hukuki önlemler de alınmıştır. Zararlı olmadığı sürece hiçbir canlıya dokunulmaması istenmiş, dokunanlar kınanmış, gerektiğinde cezalandırılmıştır. Zarara zararlar karşılık vermek doğru bulunmamıştır. Zarardan kaçınmak mümkün olmayınca tedbirlerin en hafifi tercih edilmiştir. Savaşta dahi rüzgârların taşıdığı rahmetle dirilen yeşillik ve ekinleri tahripten kaçınılmıştır.

Yere düşen buğday tanesi kaldırılmıştır. İş göremeyecek hâle gelen yük hayvanları azat edilmiştir. İstanbul'da yabancı elçilerin sokak köpeklerinin itlaf edilmesine yönelik istekleri padişah tarafından kabul edilmiştir. II. Abdülhamid hasta köpekler için bir hastane tesis etmiştir. Sahipsiz hayvanlar için barınaklar, kuşlar için kuş evleri yapılarak hususi vakıflar kurulmuştur. Tarımın sürekliliğini sağlamak için de vakıflar oluşturulmuştur. 1565 yılında İstanbul'da Çatalca çiftçilerinden Cedid Hüseyin'in kurduğu Ali Paşa b. Hüseyin Vakfı bunun en tipik örneğidir. Gelirlerin bir kısmıyla cins tohum alınıp kullanılması istenmiştir. Türkistan'daki güvercinlik kuleleri, yalnız güvercinler için değil aynı zamanda toprağın verimini artırmak için gübre teminine yönelik yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Eyüp, Süt-lüce, Kâğıthane ve Alibeyköy derelerinden akan çamurla Halîç'in dolmaması için bu semtlerde bostan ve ziraat yapmak yasaklanmıştır.

Sokaklardaki tükürükleri küllerle dezenfekte eden vakıflar kurulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman 1539'da çamaşır suları ve hayvan atıklarıyla yolların ve sokakların kirletilmesini önlemek üzere bir kanunname düzenlemiş, aksine davrananların cezalandırılması öngörülmüştür. Çöplük subaşısının yönettiği özel bir teşkilat oluşturularak şehir ve yerleşim yerleri, mezarlıklar temiz tutulmaya çalışılmıştır. 1567 tarihinde İstanbul'da

”

**Kâinatı anlamak,
kalbe sürekli
kötülük telkin
eden nefsin
tasallutundan
kurtulmakla
mümkündür.
Uluhiyeti
deruni olarak
hissetmeden
zahirî gözlerle
çevreyi anlamak
imkânsızdır.
Benliğin ruhi
hissedişler
içinde eritilmesi
gerekmektedir.
İşte o zaman bir
çiçekle güneş
arasında bir fark
görölmeyecek,
ikisi bir hakikatte
buluşacaktır.**

Kırkçeşme ve diğer su kaynaklarının civarında bağ ve bahçe yapmak, ev inşa etmek menedilmiştir. 1593 tarihli bir başka emirle ev atıklarının rastgele atılması yasaklanmıştır. Sarnıçlar inşa edilerek su israfının önüne geçilmiştir. Kazas-ker Abdülkadir Efendi, 1547 tarihinde Konya halkının istifade etmesi için su yolları ve çeşmeler vakfetmiştir.

Gürültü ve hava kirliliğini yok etmek, dere, göl ve bataklıkları ıslah etmek, denizleri, limanları, nehirleri temiz tutmak, erozyonla mücadele, su taşkınlarının önlenmesi noktasında Osmanlı merkezî hükümeti özel önlemler almıştır. Bunlar bir açıdan hıfzıssıhha uygulamalarıdır. XVI. asrın sonlarına doğru Sadrazam Mehmet Paşa, Sakarya Nehri'ndeki taşkınların tahribatını önleyebilmek için Bepazarı'na bağlı Yenice Köyü yakınında Sakarya Nehri'ne yeni bir kanal açtırarak suyun bir bölümünü buraya yönlendirmiş ve kanal civarında da pirinç yetiştirilmesini temin etmiştir. Edirne'de Ali Bey b. Hamza, Çukur Bostan mevkiindeki bir gölün temizliği için bağışta bulunmuştur. II. Bayezid, Edirne'de yaptırdığı darüşşifanın çevresinde akıl hastalarının içinde gezip tedavi olacakları güller, bağlar, bostanlar yaptırmıştır.

Şehirler kurulurken rastgele yerler değil özellikle suya yakın ve havası temiz yerler seçilmiş, sağlığı olumsuz etkileyecek yerlerden kaçınılmıştır.

Mesela 1913 tarihli Köy Talimnamesi, köylerin temiz havalı yerlerde kurulmasını emretmektedir. Şehirlerin dağ eteklerinde kurulmasında güvenlik endişesi kadar tarım arazilerinin yok olmasını önlemek amacı da güdülmüştür. Yine sağlığı bozacak ve doğal afetlere yol açacak bataklık ve durgun göllerin olduğu bölgeler ıslah edilmiş veya orarlardan özellikle kaçınılmıştır. Çünkü buralarda hava akımı olmadığından yeşillikler, bitki kökleri ve bazı canlılar kolayca kokuşmakta, humma gibi birçok bulaşıcı hastalık oluşmaktadır. Kısaca beşerî ve tabii düzeni bozan hiçbir şeye hoş bakılmamıştır. Çevreyi korumak amacıyla sürekli bir mücadele edilmiştir. Bu konuda örnekler çoğaltılabilir.

Her şeyle birlikte evren, duygu ve düşüncenin ilham kaynağı olmuştur. Divan edebiyatında bunlar evrene ait varlıklar üzerinden dile getirilmiştir; Sevgili gül yüzlüdür, ay parçasıdır. Onun yüzü ve yanağı güneş gibidir; gecede parlayan bedirdir. Cömertlik güneştir, rahmet yağmurdur. Bu medeniyetin şuurunda su, azizdir; gök, kubbedir; yıldızlar, kandildir; toprak, anadır; yer, döşektir; dağlar, binayı ayakta tutan sütunlardır. Kuşlar, zikir arkadaşları; ırmaklar, cennet nehirleridir. Ölmüş gönülleri diriltiren güzel bir söz, dalları gökyüzüne yükselen bir ağaçtır. Nehirler çağlarken, bülbüller öterken Allah'ı zikretmektedir. Akçapınar, Akdağ, Karadağ, Akdeniz, Karadeniz gibi yer adları Os-

manlı insanının tabiatla bütünleştiğinin en güzel göstergeleridir. Nankörlük, nimete karşı işlenen cürümdür. Zulüm ve cehalet, karanlıktır. Bahar bir kitap, fasl (mevsim) bölüm ve satırlar çiçektir. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın yaptırdığı vakıf külliyesinin bahçesini çiçek ve ağaçlarla donatması, avlunun duvarlarını gül ve lale desenli çinilerle tezyin ettirmesi yalnız sanat tutkusundan değil tabiata duyulan sevginin de bir yansımasıdır. Şehzade Camii'nin mihrabındaki palmet, rumi ve yaprak motifleri, Yeşil Camii'deki kıvrımlı dallar, yapraklar ve nar çiçekleri aynı duygu ve düşüncelerin ürünüdür.

Çevre temizliği ve imarı kalbin arınması ve imarıyla mümkündür: Sevgi ve aşksız gönüller harap çevre demektir. Tıpkı içinde Kur'an okunmayan evler gibi. Çevreyi asıl kirleten ne ellerdir ne ayaklar ne dil. Onları kirleten şey günahlarla kirletilmiş, katılaşmış kalp, körleşmiş akıl gözüdür. Düşüncesiz, inançsız, sevgisiz kalpler, yalnız iç dünyamızı değil dış çevreyi de tahrip eder. Öfke, nefret, doymayan şehvet tabiatı da bozar ve fesada uğratar. Tabiatın sulh-u salah içinde olması bunların itidaliyle sağlanabilir. Allah ile itminan bulmamış bir el, bir çiçeği nasıl koruyabilir?

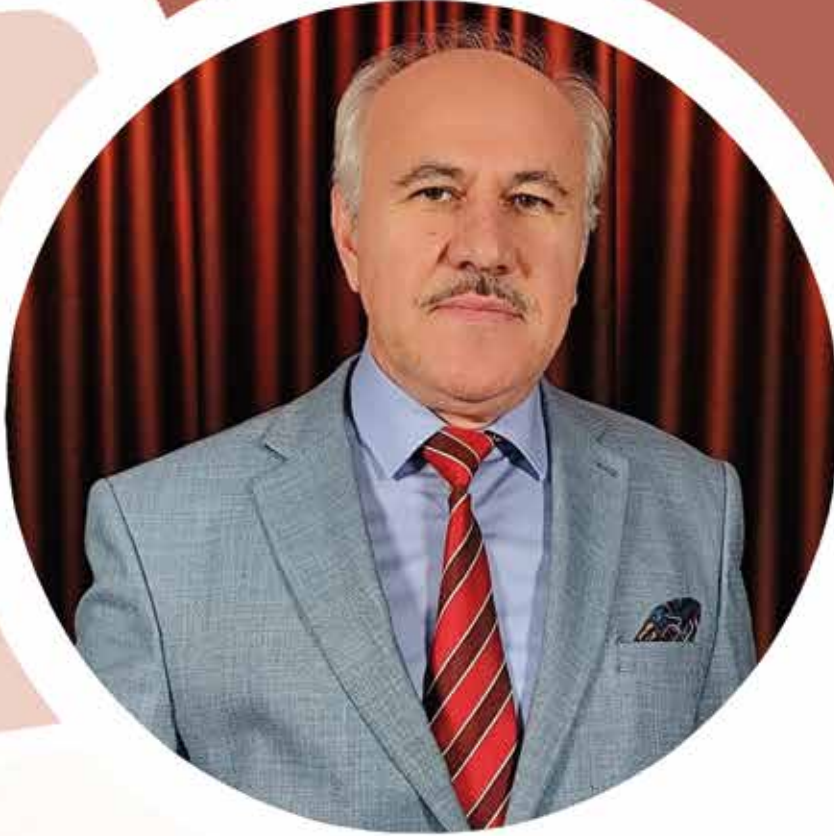
Kâinatı anlamak, kalbe sürekli kötülük telkin eden nefsin tasallutundan kurtulmakla mümkündür. Uluhiyeti deruni olarak hissetmeden zahirî göz-

lerle çevreyi anlamak imkânsızdır. Benliğin ruhi hissedişler içinde eritilmesi gerekmektedir. İşte o zaman bir çiçekle güneş arasında bir fark görülmeyecek, ikisi bir hakikatte buluşacaktır. Bu sırrı keşfeden ruh neye bakarsa baksın onların boşa yaratılmadığını hayretle görecektir, "Rabbim sen bunları boşuna yaratmadın." diyecektir. Onların zikirlerini dinlerken sevgiliyi hissetmenin deruni zevkini yaşayacaktır. Artık her iş temiz, her iş hayır olur. Aksi takdirde çevre temiz olabilir mi? Kirlilik, afetler, nimetin azalması, tabiata karşı işlenen günahlardandır. Çünkü onlar kirliliktir. Çok yemek, çok uyumak ve çok söz insanı ruhen ve manen nasıl hasta ediyorsa ölçsüz kullanım ve yanlış imar da tabiatı/çevreyi öyle felç eder, bozar. Hastalıklar çoğalır, toplu ölümlere yol açar. Ruh ve beden sağlığı nasıl adalet ve dengeli yaşayışı gerektiriyorsa, aynı şey çevre için de geçerlidir.

İmanla aydınlanmayan, tabiatı emanet bilip gereğini yapmayan gönüller, dünyayı nasıl temiz kılabilir? Çünkü küfür karanlıktır, dünyamızı karartacaktır. Bu karanlık ancak karşılık beklemeden iyilikte bulunanların nuruyla giderilebilir. Bunun için kötülük emreden iç sesin susturulup iyilik emreder hâle getirilmesi gerekir. Kötülüğün sesi de ancak Allah aşkıyla susar.

İşte dünyayı cennet kılacak bu ruhtur ve o da İslam medeniyetine aittir. ■

Söyleşi
Sema BAYAR

Prof. Dr. Muammer ERBAŞ:

“İnsanoğlu mükellef bir varlık olduğu için kendisinden ve fiziki çevresinden olduğu gibi bitkilerden ve hayvanlardan da sorumludur. Zira insanın yanlışları ve sorumsuzlukları, bitkilerin ve hayvanların yaşamına da zarar vermektedir.”

İnsanoğlunun doğumundan ölümüne kadar tüm hayatı boyunca etkileşim içerisinde olduğu çevre ile ilişkisi nedir ve nasıl olmalıdır? Çevre ahlakının Kur’ani temelleri nelerdir?

Allah Teala, Rabbü'l-âlemîn; pek çok âlem yaratmış. Bir âlem yaratmış ki, onun merkezinde insanoğlu; yani biz varız. İnsan, başlı başına müstakil otonom bir varlık değil. Bilakis önce dünyaya gelebilecek iyi bir anne-babaya ve aileye, sonra da içinde yaşayıp gelişebileceği düzgün bir sosyal ve fiziki çevreye muhtaç. İnsan, öncelikle hayat sahibi canlı bir varlık. Dolayısıyla insanın içine doğduğu ve yaşadığı çevrenin de onun yaşamına uygun olması gerekir. Bu noktada Kur’an, bizlere, öncelikle insanın ait olduğu âlemin kendi çapında tıpkı onun gibi canlı ve hareketli olduğunu bildirmektedir: “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tespih eder. O’nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tespihini anlamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır.” (İsra, 17/44)

Çocuklarımıza öncelikle hak kavramını doğru bir şekilde öğretmemiz gerekir. Müslüman, hak olan Allah Teala'ya inanır ve bunun gereği olarak hakkı ve hukuku gözetir. Bizi yoktan var eden Rabbimizin ve dünyaya getirip büyüten anne babamızın nasıl üzerimizde hakkı varsa aynı şekilde besiniyle, suyuyla, havasıyla ve ısıısıyla bize yaşam ortamı sağlayan çevremizin de hakkı vardır.

İnsanın ait olduğu evrenin yapısını Kur'an bağlamında biraz açabilir miyiz?

İnsanoğlunun ait olduğu çevrenin, onun yapısına uygun olması gerekir. Bu noktada bizim ait olduğumuz evren dört temel maddeden oluşmaktadır: Toprak, su, hava ve ateş. Kur'an'a göre insan da öncelikle topraktan yaratılmıştır: "Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının) delillerindendir. Sonra siz, (her tarafa) yayılan insanlar oluverdiniz." (Rum, 30/20) Su ile hayat bulmaktadır: "İnkâr edenler, ... her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?" (Enbiya, 21/30) Yaşamak için temiz havaya muhtaçtır: "O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızıkından yiye. Dönüş ancak O'nadır." (Mülk, 67/15), "Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır." (İbrahim, 14/32-33) ayetleri açıkça ortaya koymaktadır. Ve insanı canlı kılan vücut sıcaklığıdır: "Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, ... O'dur." (Yunus, 10/5) Dolayısıyla insanoğlu bu âlemin (âlem-i kübra) gayrı değil bilakis aynı ve parçası (âlem-i

suğra) olan bir varlıktır. Bu itibarla insan, içinde yaşadığı evrenin her bir unsuruyla ontolojik bir ilişkiye; yani yakın bir benzerliğe sahiptir.

İnsanoğlunun yaşadığı evrende bitkiler ve hayvanlar da mevcut. İnsanın bu varlıklarla ilişkisi hakkında ne söyleyebiliriz?

İnsanın beden itibarıyla bu evrene ait olduğunu söylemiştik. Aynı şekilde bitkiler ve hayvanlar da bu evrenin doğal bir parçası. Bu itibarla insan, bir yandan diğer canlılarla aynı evreni paylaşırken diğer yandan da tüm evrenin hizmetine sunulduğudur. Nitekim bir bebek üç-beş kilo olarak dünyaya geliyor. Daha sonra aldığı bitkisel ve hayvansal gıdalarla ağırlığı her geçen gün artıyor. Dolayısıyla insanoğlu çevresindeki bitki ve hayvanlara yabancı birer varlık olarak değil aynı evreni paylaştığı bir yakını gibi bakmalıdır. Öyle ki Yunus Emre, bu yakınlığı meşhur dizelerinde çok güzel dile getirmektedir:

Sordum sarı çiçeğe,
Annen baban var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba,
Annem babam topraktır.
Sordum sarı çiçeğe,
Evlat kardeş var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba,
Evlat kardeş yapaktır.

Bu noktada insanın ait olduğu çevre sadece maddi boyuttan ve varlıklardan mı ibarettir?

İnsanoğlu ilki maddi (beden), diğeri manevi (ruh) olmak üzere iki boyuta sahiptir: "Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!" (Secde, 32/9) Tıpkı insan gibi içinde yaşadığı çevrenin de maddi boyutunun yanı sıra bir de manevi boyutu bulunmaktadır. İnsanın duyularıyla algılamadığı bu boyut, Kur'an'da gayb âlemi olarak adlandırılmakta ve ona ait şeytan, cin, melek vb. varlıklar hakkında bilgi verilmektedir: "O, görülen âlemi de görülmeyen âlemi de bilir; çok büyüktür, yücedir." (Rad, 13/9) İnsanoğlu, bedeniyle nasıl bu evrenin bir parçasıysa, ruhuyla da gayb âleminin bir unsuru ve üyesidir. "De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah'ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine) insanların İlâhına sığınırım!" (Nas, 114/1-6) İnsanoğlu

niyetini düzgün tuttuğunda etrafı meleklerle dolar ve bunlar ona manevi güç verir. Niyetini bozduğunda ise devreye şeytan ve kötü cinler girerek insanın zihnini karıştırır ve kalbini bozar.

Kur'an'a göre insanoğlunun içinde yaşadığı gökler, yer ve ait olduğu çevredeki konumu nedir?

İnsanoğlu, bu evrende var olan diğer varlıklar gibi sıradan bir varlık değildir. Çünkü insan, akıl ve irade sahibidir. Bu itibarla ilk olarak Kur'an'da insanın, bu evrenin ve ait olduğu çevrenin halifesi olduğu ifade edilmiştir: "Rabbın meleklerle 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim.' demişti." (Bakara, 2/30) İnsanın halife olması, onun bu evrenin hâkimi ve Allah adına sorumlusu olması demektir. Şöyle ki insan sahip olduğu cüzi iradeyi kullanarak bu evrendeki yaşam şartlarını kendisi veya diğerleri için olumlu ya da olumsuz yönde etkileme ve değiştirme imkânına sahiptir. Diğer varlıklar ise böyle bir imkânla sahip olmadıkları için mevcut şartlara uymaya çalışırlar, aksi takdirde yok olup giderler.

Bu noktada ikinci olarak Kur'an'da karşımıza *teshir* kavramı çıkmaktadır: "Görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir." (Hac, 22/65) Pek çok yerde zikredilen bu kavram, evrenin insanoğlunun rahat bir şekilde yaşamasına uygun bir şekilde yaratıldığını ve onun emrine amade kılındığını ifade etmektedir.

Şöyle ki dünyanın mevcut yapısı ve konumu insan yaşamına en elverişli şekilde yaratılmıştır. Bunun ötesinde insan, sahip olduğu aklı ve cüzi iradeyi doğru yönde kullanarak yaşamını çok daha kolay ve rahat bir şekilde sürdürebilir. Örneğin güneşin dünyaya olan konumu, insanın doğal bir şekilde aydınlanmasına ve ısınmasına çok uygundur. İnsan, güneş enerjisinden istifade ederek kendisine geceleri de yetecek ilave ışık ve ısı üretme imkânına sahiptir.

Kur'an'a göre insanoğlu bu evrenin cüzi anlamda hâkimi ve sorumlusu ise, bu durumda evrendeki diğer varlıklarla nasıl bir ilişki içinde olmalıdır?

Bu bağlamda Kur'an'da karşımıza ilk olarak şükür kavramı çıkmaktadır: "Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiye, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin." (Bakara, 2/172) İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi, dünya üzerinde var olan bitki ve hayvanlara bağlıdır. Allah Teala, insanların yaşamını rahat bir şekilde sürdürebileceği miktarda ve nitelikte toprağı, suyu, havayı, ısıyı ve bitkiyi hiçbir bedel ve karşılık talep etmeden insanoğluna bahşetmiştir. Bu nedenle insanoğlunun öncelikle Rabbine bu sonsuz lütfundan dolayı şükretmesi gerekir: "Allah'ın verdiği nimetleri sayacak olsanız bitiremezsiniz; doğrusu Allah bağışlar, merhamet eder." (Nahl, 16/18)

İkinci olarak Kur'an'da karşımıza emanet kavramı çıkmaktadır: "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar

bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) Emanet kavramı, evrenin içindeki varlıklarla birlikte korunmasının insanoğluna verilmiş bir görev olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki Allah Teala'nın hâkim kıldığı ilahi yasalar gereği bu evrende doğal olarak işleyen bir yaşam vardır. Bu bağlamda vakti gelince rüzgârlar eser, yağmurlar yağar, ekinler biter, koyunlar yavrular... İnsanoğluna düşen görev ve sorumluluk, söz konusu ilahi kaynaklı işleyişe sahip çıkması, onu Allah'ın rızası ve kendi faydası için koruyup kollamasıdır. Zira bu düzende meydana gelecek sorunlar Allah'a değil doğrudan insana ve diğer varlıklara zarar verecektir: "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır." (Rum, 30/41)

İlgili ayetikerimelerde insanoğlunun emrine ve hizmetine sadece bu evrenin değil bilakis bu evrende yaşayan diğer canlıların da verildiği ifade edilmektedir: "Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yiye, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır." (En'am, 6/142) Bu bağlamda bitkiler ve hayvanlar, akıl ve irade sahibi olmadıkları için bir sorumluluğa sahip değildir. İnsanoğlu ise, mükellef bir varlık olduğu için kendisinden ve fiziki çevresinden olduğu gibi bitkilerden ve hayvanlardan da sorumludur. Zira insanın

yanlışları ve sorumsuzlukları, bitkilerin ve hayvanların yaşamına da zarar vermektedir. Bu noktada şu ayetikerime çok dikkat çekicidir: “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.” (En’am, 6/38)

Kur’an’da öngörülen ilişki çerçevesince modern dönemde insanoğlunun evrenle ve çevreyle olan ilişkisini kısaca değerlendirebilir misiniz?

Modern dönemde insanoğlu, aydınlanma ve sanayi devrimiyle atılım yaparak teknolojik imkânlar açısından gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak insanlığa çevre dâhil her konuda güzel vaatlerde bulunmuştur. Bununla birlikte bu dönemde insanlık adına ciddi sorunlar yaşandığı gibi, çevre konusunda da büyük felaketler yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Maalesef Batı medeniyeti, aşırı hırsı, bencilliği ve doyumsuzluğu nedeniyle toprağı zehirlemiş, su kaynaklarını tahrip etmiş, havayı kirletmiş ve enerji kaynaklarını tüketmiştir. Günümüzde konuşulan küresel ısınma olgusu bunun somut örneğidir. Buna ilaveten bilinçsiz kesimler ve sorumsuz orman yangınlarıyla dünyanın bitki örtüsü tahrip olup zarar görmüş, doğal yaşam alanlarını ve imkânlarını kaybeden pek çok hayvan türünün de nesli tükenmiştir. Örneğin; son yüz yılda insan faaliyetleri ve iklim değişikliği nedeniyle 400’den fazla omurgalı türünün nesli

tükendiği, şayet önlem alınmazsa önümüzdeki yirmi yılda 500’den fazla türün daha yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu belirtilmektedir. (<https://earth.org/sixth-mass-extinction-of-wild-life-accelerating/>)

Netice itibarıyla Kur’an’a göre ideal bir insan-çevre ilişkisi tesis edebilmek için ne yapmamız gerekir?

Bunun için çocuklarımıza öncelikle hak kavramını doğru bir şekilde öğretmemiz gerekir. Müslüman, hak olan Allah Teala’ya inanır ve bunun gereği olarak hakkı ve hukuku gözetir. Bizi yoktan var eden Rabbimizin ve dünyaya getirip büyüten anne babamızın nasıl üzerimizde hakkı varsa aynı şekilde besiniyle, suyuyla, havasıyla ve ısıyla bize yaşam ortamı sağlayan çevremizin de hakkı vardır. Bize yaraşan şey, evrendeki canlı cansız bütün varlıklara saygı duymak, onları koruyup gözetmek, Allah’ın koyduğu dengeyi bozmamaktır. “Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın.” (Rahman, 55/7-8)

Hak’tan sapmak aşırılık; yani israftır. Kur’an’da Müslümanlar her türlü aşırılıktan sakındırılmıştır. Bu bağlamda doğadan ve mevcut bütün varlıklardan düzgün ve ölçülü bir şekilde istifade etmeli, aşırıya gitmemeliyiz. Nitekim Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır: “Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyecek için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.” (A’raf, 7/31)

Son olarak dinimizde en yüce değer takvadır: “Şüphesiz, Al-

lah katında en değerliniz, takva sahibi olanınız; yani O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” (Hucurat, 49/13) O hâlde Allah’a karşı takvalı olmak, onun bize verip emanet ettiği şeylere karşı duyarlı ve saygılı olmamızı gerektirir. Emanet bilinciyle duyarlı olmamız gerekenlerin başında da çevremiz ve aynı dünyayı paylaştığımız diğer varlıklar gelmektedir: “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.” (A’raf, 7/56) ■

Öz Geçmiş

Prof. Dr. Muammer Erbaş, 1968 yılında Sinop’ta doğdu. 1987’de Karşıyaka İmam Hatip Lisesinden, 1992’de Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Ağustos 1995 tarihinde “Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî ve Tefsiri Surati’l-En’am İsimli Eseri” adlı çalışmasıyla yüksek lisansını ve Ocak 2002 tarihinde “Fahreddin er-Râzî ve İbn Teymiyye’nin Kur’an’a Yaklaşımları” adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2003’te yardımcı doçent, 2008’de doçent oldu. 2008-2009 tarihleri arasında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tefsir hocalığı ve dekan yardımcılığı yaptı. Mart 2014 tarihinde profesör oldu. 2015-2018 arasında Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kurucu Dekanlığı yaptı. Hâlen Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanıdır. Erbaş, evli ve üç çocuk babasıdır.

ÇEVRE BİLİNCİ: MÜLKİYET ANLAYIŞINDAN EMANET BİLİNCİNE

|| Dr. Hüseyin HAZIRLAR

Yüce Rabbimiz, sonsuz kudreti, eşsiz hikmeti ve kusursuz ilmiyle kâinatı büyük bir düzen, ahenk ve denge içerisinde yaratmış; göklerden yeryüzüne, yıldızlardan en küçük canlıya kadar her şeyi insanın ibret alması, düşünmesi ve Yaradan'ını tanıması için var etmiştir. İçinde yaşadığımız bu muhteşem kâinat, yalnızca maddi ihtiyaçlarımızı karşılayan bir yaşam alanı değil aynı zamanda insanı tefekküre sevk eden, Allah'ın varlığını, birliğini ve sonsuz kudretini gösteren büyük bir hakikat kitabıdır. Kâinatın her köşesinde görülen uyum, ölçü ve denge, hiçbir şeyin tesadüfen meydana gelmediğini; aksine her varlığın ilahi bir hikmetle yaratıldığını açıkça göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta "Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır." buyrulmaktadır. (Lokman, 31/20)

Galaksilerin belirli yörüngelerde hareket etmesi, güneşin dünyaya hayat verecek ölçüde ışık ve sıcaklık sunması, gece ile gündüzün bir düzen içerisinde birbirini takip etmesi, yağmurun toprağa hayat taşıması ve yeryüzündeki sayısız canlıların kusursuz bir sistem içinde yaşamını sürdürmesi, Yüce Allah'ın kâinat üzerindeki

mutlak hâkimiyetinin ve benzersiz sanatının en açık delillerindendir. İnsan, çevresinde gördüğü her varlığa dikkatle baktığında; bir çiçeğin açışında, bir kuşun uçuşunda, denizlerin enginliğinde ve gökyüzünün ihtişamında Rabbimizin kudretini, rahmetini ve hikmetini görme imkânı bulmaktadır. Çünkü kâinattaki her zerre, insanı Allah'ı tanımaya ve O'na yönelmeye davet eden birer ayet ve ibret vesikasıdır. Kâinattaki her unsur O'nun kudretini ve sanatını yansıtmaktadır. Nitekim Kur'an'da, "Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/115) buyrulurken, Allah'ın varlığının, kudretinin ve rahmetinin yalnızca belirli bir mekâna veya yöne mahsus olmadığı; bütün kâinatın O'nun ayetleriyle dolu bulunduğu ifade edilmektedir. Zira insan hangi tarafa yönelirse yönelsin, yaratılmışlar üzerinde tecelli eden ilahi sanat ve hikmet sayesinde Allah'ın varlığını ve birliğini müşahade edecektir.

Kâinatın hikmetle yaratılışı

Kâinattaki mükemmel düzen karşısında insana düşen en önemli görev, yaratılışın hikmeti üzerinde düşünmek, Allah'ın büyüklüğünü idrak etmek ve kulluğunu yalnızca O'na yöneltmektir. Nitekim Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'de, "Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindendir..." (Şûra, 42/29) buyurarak insanı evren üzerinde tefekkür etmeye davet etmektedir. Bu

nedenle kâinata bakmak, sadece tabiatı seyretmek değil aynı zamanda Allah'ın kudretini, sanatını ve rahmetini okuyabilmek anlamına gelmektedir. Etrafındaki varlıklara ibretle bakan kimse, göğün hiçbir destek olmadan duruşunda, yeryüzünün yaşam için elverişli hâle getirilmesinde ve evrendeki mükemmel düzende pek çok ilahi hikmet görecektir. Yağmurun bereketiyle canlanan topraktan çeşit çeşit bitkilerin çıkmasında, hayvanların eşsiz yaratılışında ve insanlara sundukları sayısız nimette de Allah'ın kudretini ve azametini fark edecektir.

Yeryüzündeki dağlar, gökyüzü ve dünya düzeni insanı derin bir tefekküre yönlendirmekte, insana sürekli olarak "Düşün, fark et, Rabbini unutma!" çağrısı yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim; "Göge bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir! Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir! Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!" (Gâşiyeye, 88/18-20) sorularıyla bizi derin bir tefekküre davet etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, her fırsatta akıl sahiplerine hitap ederek insanı kevnî ayetler üzerinde derin düşünmeye ve yaradılışın hikmetini idrak etmeye davet etmektedir. Yedi kat sema, kandiller gibi ışıldayan yıldızlarla süslenmiş; yeryüzü ise insan için bir beşik gibi hazırlanmıştır. Toprağın bereketi, bulutların rahmeti, gece ile gündüzün ardı ardına gelişi gibi tabiat olayları, ilahi kudretin tecellilerini yansıtmaktadır. Ancak bütün bu düzen içindeki hikmeti idrak edemeyen ve

ilahi sanatı görmezden gelenler hakkında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.”

(Duhan, 44/38-39)

Yüce Allah’ın insanlığa bahsettiği nimetler sayısızdır. Yaşamın devamı için vazgeçilmez olan su, her nefeste ihtiyaç duyulan hava, bereket kaynağı olan toprak ve çok sayıdaki canlı türü insanın hizmetine sunulmuştur. Ormanlar yeryüzünün nefesi, nehirler hayat kaynağı, güneş aydınlık ve enerji vesilesi, ay ve yıldızlar ise gecenin süsü ve yön bulma araçlarıdır. Bu bağlamda insan, kâinattaki ilahi nizam ve dengeyi idrak ettikçe kendi varlığının mahiyetini de kavramaya başlamakta; evrendeki düzeni tefekkür ettikçe yaratılış amacını daha açık biçimde anlamaktadır. Çevresindeki nimetleri ve canlıları düşündükçe hem başlangıcını hem de nihai dönüşünü idrak etmektedir. Suyun hayat için zorunlu olduğunu idrak eden insan, kendi varlığının bir damla sudan yaratıldığını tefekkür ettiğinde tevazuya yönelmekte ve kibirden uzaklaşmaktadır. Güneşin ışığının mekânları aydınlatması gibi insan da gönlünü İslam’ın rehberliğine açtığında iyilik ve güzellik hayatına hâkim olmaktadır. Yeşil ovalar, masmavi denizler ve yıldızlarla süslenmiş gökyüzü tabiatın estetik boyutunu yansıtırken hayâ, edep ve iffet de insan ruhunun manevi güzelliğini ortaya koymaktadır. Bu bilinç çerçevesinde insan,

güzel ahlaka yönelerek hem iç huzura hem de gerçek mutluluğa ulaşmaktadır.

Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimiz’in (s.a.s.) hadisleri, insanın kâinat ile ilişkisini düzenleyen önemli ilkeler içermektedir. Bu kaynaklarda, tabiatı oluşturan varlıklar, bitkiler ve hayvanlar karşısında sorumlu ve duyarlı bir tutum sergilenmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Peygamber Efendimiz’in tabiata yaklaşımı; merhamet, tefekkür, ibret ve hikmet anlayışına dayanmaktadır. Resul-i Ekrem (s.a.s.), Mekke ve Medine’de koruma alanlarını (Harem sınırlarını) beyan ederek çevrenin muhafazasına önem vermiştir. Akan bir su kenarında bile gereğinden fazla su kullanılmamasını öğütleyerek israftan kaçınılması gerektiğini (İbn Mace, Taharet, 48) göstermiştir. Uhud Dağı’na duyduğu sevgiyi dile getirerek doğaya karşı muhabbetini ortaya koymuştur. (Buhari, Megazi, 82) İnsanlara, kıyametin kopacağını bilseler dahi ellerindeki fidanı toprağa dikmelerini (İbn Hanbel, *Müsned*, III, 184) tavsiye ederek çevreye karşı sorumluluk bilincini hatırlatmıştır. Toprağın ihya edilmesi, işlenip ekilmesi ve canlılara faydalı hâle getirilmesi gerektiğini vurgulayarak şöyle buyurmuştur: “Her kimin yeri varsa onu eksin; kendisi ekmezse onu (din) kardeşine ektirsin.” (Buhari, *Müzâarat*, 18)

İnsanın emanet sorumluluğu ve çevre bilinci

Denizler, dağlar, ovalar, hava ve su, gece ve gündüz, güneş

ve ay ile semayı kuşatan yıldızlar yani bütünüyle kâinat, insana hizmet etmek üzere yaratılmış varlıklar olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde insan, varlık âleminin merkezinde yer alan ve kâinatın işleyişiyle doğrudan ilişkili bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Şeyh Galib’in aşağıdaki beyti bu anlayışı estetik bir düzlemde ifade etmektedir:

“Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen”

Söz konusu beyitte insan, “âlemin özü” ve “varlık düzeninin merkezî unsuru” olarak tanımlanmakta; “kâinatın göz bebeği” metaforuyla da onun ontolojik değeri vurgulanmaktadır. Bu perspektif, İslam hukuk düşüncesinde “makâsıdü’ş-şeria” yaklaşımıyla da desteklenmektedir. Bu çerçevede şeriatın temel amaçları; dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması şeklinde beş temel ilke etrafında sistemleştirilmiştir. Bu esaslar, İslam hukukunun nihai gayesinin insanın maddi ve manevi varlığını muhafaza etmek ve onun maslahatını temin etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Kâinatı ölçü ve denge içinde yaratan Allah Teala, yeryüzünü koruma görevini âlemin özü olan insana emanet etmiştir. Ancak insan, kendisine verilen imkânları bilinçsizce kullanmak suretiyle zaman zaman tabiatın dengesini bozmakta ve bunun sonucunda çeşitli çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de bu

durum şu şekilde ifade edilmektedir: “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.” (Rum, 30/41)

Bu ayet, yeryüzündeki bozulmanın temelinde insanın yanlış tutum ve davranışlarının bulunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Doğal kaynakların bilinçsiz tüketimi, çevre kirliliği, israf ve tabiatın tahribi yalnızca ekolojik dengeyi değil insan hayatını da olumsuz etkilemektedir. Ayette geçen “fesat” kavramı, hem doğal düzenin bozulmasını hem de insanın ahlaki sorumluluklarından uzaklaşmasını ifade etmektedir. Bu yönüyle Kur’an, çevresel sorunların yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ahlaki bir boyut taşıdığına dikkat çekmektedir.

Doğal kaynakların tahribatı ve ekolojik kriz

İslam düşüncesinde insan, yeryüzünün mutlak sahibi değil onu korumakla yükümlü bir emanetçidir. Bu nedenle tabiatın bilinçsizce tüketilmesi ve doğal dengenin bozulması, emanete ihanet olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde çevresel tahribatın boyutları, geçmiş dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde artış göstermiştir. Önceki dönemlerde ağacın kesilmesi veya çevreye atık bırakılması gibi eylemler, daha çok yerel ve sınırlı çevre sorunları olarak değerlendirilirken; sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, günümüzde tabiatın ekolo-

jik dengesini derinden etkileyen ve çoğu zaman geri dönüşü mümkün olmayan çevresel problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda biyolojik kirlenme, kimyasal atıkların çevreye yayılması, gürültü kirliliği ve nükleer riskler gibi çok boyutlu sorunlar, modern dünyanın karşı karşıya bulunduğu çevresel krizin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla günümüz insanı yalnızca bireysel çevre ihlalleriyle değil aynı zamanda endüstriyel ve sistematik düzeyde meydana gelen geniş çaplı çevresel tahribatla da karşı karşıya bulunmaktadır.

Gelinen aşamada insanlık, kendisine emanet edilen doğal dengeyi korumakta yetersiz kalmış; bunun sonucunda hava, su, toprak ve biyolojik çeşitlilik üzerinde ciddi tahribat meydana gelmiştir. Orman alanlarının azalması, kimi su kaynaklarının tükenme noktasına gelmesi, iklim dengesinin bozulması ve türlerin yok oluşu bu sürecin somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Sanayileşme, kentleşme ve kontrolsüz tüketim alışkanlıkları ekosistem üzerinde geri dönüşü güç zararlar doğururken doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı, israfın yaygınlaşması ve çevresel sorumluluk bilincinin yeterince gelişmemesi bu süreci daha da hızlandırmıştır.

Çağımızda insanlığın bu küresel sorunlar karşısındaki temel sorumluluğu, çevreye yönelik ahlaki bilinci yeniden inşa etmektir. Bu noktada İslam düşüncesinin çevreye dair ortaya koyduğu etik yakla-

şımın yeniden benimsenmesi ve hayatın merkezine yerleştirilmesi önem taşımaktadır. İnsan, yeryüzünün mutlak sahibi değil kendisine emanet edilen düzenin sorumlu bir koruyucusu olduğunu idrak etmelidir. Bu anlayış, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çevreyle kurulan ilişkinin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Evrendeki hassas dengenin korunması, israf ve aşırı tüketim eğilimlerinden uzak durulması, doğal kaynakların bilinçli ve ölçülü biçimde kullanılması bu sorumluluğun temel unsurları arasında yer almaktadır. En küçük nimetlerin dahi kıymetinin bilinmesi, çevresel farkındalığın önemli göstergelerinden biridir. ■

”

İslam düşüncesinde insan, yeryüzünün mutlak sahibi değil onu korumakla yükümlü bir emanetçidir. Bu nedenle tabiatın bilinçsizce tüketilmesi ve doğal dengenin bozulması, emanete ihanet olarak değerlendirilmektedir.

BİREY VE TOPLUM HUZURUNUN ÜÇ ANAHTARI

Dr. Mahmut KAYIŞ

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرَ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ
عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ
أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا
بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.

(Hucurat, 49/11)

Toplumların ve fertlerin huzurlu, sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesinde, bireyler arasındaki ilişki ve iletişimin güçlü olmasının büyük önemi vardır. Fertler arasındaki iletişimin kalitesi ise aralarındaki sözlü ve davranışsal muamelelerin keyfiyetiyle yakından ilişkilidir. Bazı hatalı ve yanlış eylemler vardır ki bunlar insanların kalbinde üzüntüye sebep olurken bireyler arasında da güvensizlik ve kırgınlıklara yol açar, birlik ve beraberliği zayıflatır. İlahi vahiy, insan onurunu ve toplumsal huzuru korumayı esas almış; Cahiliye toplumunda yaygın olan insanları alaya alma, ayıplama, küçümseme, onlara hoşlanmayacakları lakaplar takma ve kusurlarını araştırma gibi kötü davranışları kesin bir şekilde yasaklamıştır.

Çünkü bu tür hareketler, kul hakkına sebebiyet verdiği gibi bireyler arasında kin, kırgınlık ve güvensizlik doğurur.

Alay ve istihzadan uzak durmak

Kur'an-ı Kerim'in bize bildirdiğine göre alay ve istihza, peygamberleri inkâr eden kavimlerin ve münafıkların özelliklerinden biridir. (Enbiya, 21/41) Bu kötü huy, onlara Allah'ı anmayı ve O'na iman etmeyi unutturmuştur. (Mü'minun, 23/110) İlahi vahiy, bu kişiliklerin ayrıntılı tahlilini Hümeze suresinde yapmaktadır. Burada anlatıldığı üzere bu kimseler; servetlerine güvenerek dünyada ebedî kalacaklarını zannetmekte, başkalarının kusurlarını araştırmakta, onların şeref ve haysiyetlerini zedelemekte

mektedir. (Hümeze, 104/1-9) Alay ve istihza, çoğunlukla iman etmeyenler ve münafıklarla ilişkilendirilse de Kur'an, müminleri de bu kötü davranış biçiminden kesin bir şekilde sakındırmıştır. Bu nedenle geçmişten günümüze Müslümanlar, mümin kardeşleriyle alay etmekten ve onları kötüleyip küçümsemekten uzak durmaya gayret etmişlerdir.

Ayıplamamak ve kusurları araştırmamak

Alay etmek, ayıplamak, kusur aramak ve lakap takmak arasında güçlü bir bağ vardır. İnsan zihni, önce kusur ve ayıp arayarak bir hazırlık sürecine girer. İlahi mesaj ise bu sürecin daha ileriye taşınmasını engellemek için ilk aşamada kusur aramayı ve ayıplamayı yasaklamıştır.

Çünkü bu davranış, çoğu zaman lakap takmaya ve alay etmeye dönüşmektedir. Böylece Müslüman'ın, daha baştan bu kötü huyun kapısına yaklaşması bile engellenmek istenir. Bu hükümle amel eden Müslüman, muhatabını diliyle, eliyle, gözüyle veya başka bir işaretle alaya almaz. Müslüman kardeşine kötü söz söylemez ve ona lanet okumaz. Geçmiş âlimlerimiz de bu kötü eylemden uzak durma konusunda yol gösterici sözler söylemişlerdir. Onlardan birisinde "Eğer çokça kusur görmek istersen, kusur arayan kimseye bak. Çünkü o, insanları kendi kusurlarından daha fazlasıyla ayıplar." (Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, 16/327) denilmiştir. Dolayısıyla Müslüman'ın başkasıyla değil kendi ayıp ve günahıyla meşgul olması gerekir.

Çirkin lakaplar kullanmaktan sakınmak

Konumuz olan ayetin nüzul sebeplerinden birine göre, bir sahabe başka bir sahabeyle, annesinin Cahiliye döneminde ayıplandığı bir lakapla hitap etmiş; bunun üzerine o sahabe başını eğerek utanmıştır. Bu olayın ardından Yüce Allah, mevzumuz olan ayeti indirmiştir. (Begavi, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/260) Lakap takma yasağı, geniş bir mefhum olup Müslüman'ın duyduğunda üzüldüğü bütün nitelemeleri içerir. Müslüman'ı kâfir ve fasık gibi vasıflarla nitelemeyi kapsadığı gibi hakaret maksadıyla hayvanların

isimleriyle seslenmeyi de içine alır. Lakaplar, bazen kişilerin dış görünüşleri ve eksikliklerine göre yapılmaktadır. Hâlbuki bir Müslüman'ın dikkate alması gereken şey şekil ve suret değil kişinin davranışları ve kalbinde taşıdığı fazilettir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz; ancak kalplerinize ve amellerinize bakar." (Müslim, Birr, 34) Bununla birlikte Müslüman'ın güzel bir lakap ile anılması veya isimlendirilmesi yasak kapsamının dışında tutulmuştur.

Yasaklanan bu üç davranışın temelinde, Müslüman'ın, mümin kardeşine hürmetle bakmak yerine onu küçük ve değersiz görmesi olduğu söylenebilir. Oysa Allah, alay edilen kimselerin, alay edenlerden daha değerli olabileceğini bildirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu konuda şöyle buyurmuştur: "Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter." (Müslim, Birr, 32) Bu sebeple bir mümin, kardeşlerine karşı daima saygılı ve değer verici bir bakış açısı geliştirmelidir. Çünkü bir Müslüman'ın kardeşini küçümsemesi, kalbinde kibir bulunduğuna işaret eder. Zira Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: "Allah güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları hor görmektir." (Müslim, İman, 147) Dolayısıyla mümin, iç dünyasında

bulunan kibir duygusundan arınmaya gayret etmeli; alay etmek ve küçümsemek yerine, Müslüman kardeşlerini takdir eden ve onlara değer veren bir tutum sergilemelidir.

Bu üç davranışın arkasında, eğlenme ya da eğlendirme gayesi de etkin olabilmektedir. Bahsedilen durum, başkasının incinmesi pahasına ortaya çıkan problemleri bir hazdır. Kişi, karşısındakinin ne hissettiğini düşünmek yerine kendi aldığı hazzı odaklanmakta, böylece başkasının üzüntüsü, kendi eğlencesinin aracı hâline gelebilmektedir. Eğlence ve keyif adı altında yapılan alaycılık, toplumun hemen her kesiminde görülmekte, masum bir eğlence gibi sunulan bu fiil, toplumda ayrımcılığı artırabilmektedir.

Sonuç olarak bir insanın, hangi şekilde olursa olsun bir başkasıyla alay etmesi, onu ayıplaması ve ona çirkin lakaplar takması yasaklanmıştır. Çünkü böyle bir durumda kişi, kendisini üstün, karşısındakinin ise değersiz ve küçük görmekte, ona bir nevi şiddet uygulamakta, onu dışlamakta ve kötü bir vasıfla damgalamaktadır. Bunun neticesinde kul hakkına girmekte ve dinen günahkâr olmaktadır. Ayrıca bu tür davranışlar toplumda yaygınlaştıkça insanlar arasındaki huzur ve güven azalmakta, kardeşlik bağları zayıflamaktadır. Ya Rabbi bizleri bu fiilleri yapmaktan uzak eyle! Âmin.■

KULLUKTA SADAKAT: SÜNNETİ YAŞAMAK, BİDATTEN UZAK DURMAK

Dr. Halil KILIÇ

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ): أَبِي اللَّهِ أَنْ يَقْبَلَ عَمَلُ
صَاحِبِ بِدْعَةٍ حَتَّى يَدْعَ بِدْعَتَهُ

Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
“Allah, bidatini bırakmadıkça bidat sahibinin
amelini kabul etmeyi reddeder.”

(İbn Mace, Sünnet, 7)

Dinin sınırlarının zorlandığı durumlarda Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ciddi şekilde öfkelendiği ve sert ikazlarda bulunduğu bilinen bir husustur. Rivayet edildiğine göre üç sahabe, onun ibadet hayatını öğrendikten sonra kendi amellerini yetersiz görmüş; içlerinden biri geceleri sürekli namaz kılmaya, diğeri her gün oruç tutmaya, bir diğeri ise evlenmemeye karar vermiştir. Bu durum Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ulaştığında, onların aşırılığa varan bu yaklaşımını kesin bir dille reddetmiştir. Bu meseledeki hassasiyeti ve duyduğu rahatsızlık, öfkelenildiğinde alnındaki damarın belirginleşmesinden

de anlaşılacağı üzere, mübarek simasına açıkça yansımıştır. Ardından kendisinin hem ibadet ettiğini hem istirahat ettiğini, bazen oruç tutup bazen tutmadığını, ayrıca evlendiğini ifade ederek şöyle buyurmuştur: “Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.” (Buhari, Nikâh, 1)

Bu hadise, ibadetlerde temel ölçünün “daha fazlasını yapmak” değil “sünnete uygun olanı yapmak” olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sahabe bu mesajı son derece iyi kavramış ve din adına sonradan ortaya çıkan uygulamalara karşı büyük bir hassasiyet göstermiştir. Nitekim Abdullah b. Me-

sud’un (r.a.), “Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bidat içinde aşırı çaba sarf etmekten daha hayırlıdır.” (Darimi, *Mukaddime*, 23) sözü bu bilincin açık bir ifadesidir. Aynı hassasiyeti Hz. Ömer’in (r.a.) teravih namazını cemaatle kıldırma uygulamasında da görmek mümkündür. Dağınık şekilde kılınan teravihi bir imam arkasında toplamak istediğinde bazıları bunun bidat olabileceğini dile getirmiştir. Ancak Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ümmetine farz kılınır endişesiyle mescitte kılmadığı bu namazın mescitte cemaatle kılınmasını uygun görmüş ve “Bu ne güzel bidattir.” (Buhari, Teravih, 1)

demıştır. Burada kastedilen, yeni bir ibadet ortaya koymak değil sünnette var olan bir uygulamayı düzenli hâle getirerek ihya etmektir.

En basit tanımıyla bidat, dinde özellikle inanç ve ibadet alanında eksiltme veya ilaveye yol açan uygulamalardır. Çünkü bu alanlar, insan aklının dilediği gibi şekillendirebileceği bir mecra değil vahyin ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rehberliğiyle sınırları çizilmiş değişmez esaslardır. Bu sebeple İslam âlimleri, hem inanç esaslarını hem de kulluk formlarını "tevkîfî" olarak nitelendirmiştir. Yani bu alanda sınırlar, tamamen ilahi bildirimle belirlenmiştir. Bu temel ilke göz ardı edildiğinde çoğu zaman iyi niyetle ortaya çıkan bazı uygulamalar dinin bir parçası gibi algılanmaya başlar ve bidatler ortaya çıkar.

Burada önemli bir hususun altını çizmek gerekir: Sonradan ortaya çıkan her yeni şey bidat olarak değerlendirilmemelidir. Örneğin ulaşım araçlarının değişmesi veya asr-ı saadet-tekinden farklı kıyafetlerin giyilmesi bidat sayılmaz. Çünkü bir uygulamanın bidat olarak nitelendirilebilmesi için doğrudan inanç ve ibadet alanıyla ilgili olması gerekir. Bu nok-

tada belirleyici olan, ortaya çıkan şeyin bizatihi bir ibadet mi olduğu, yoksa ibadetin edasını kolaylaştıran bir vasıta mı olduğudur. Dinî hayatın kolaylaşmasına ve ibadetlerin daha düzenli bir şekilde yerine getirilmesine hizmet eden araç, yöntem ve organizasyonlar bu kapsamda değerlendirilmez. Ezanda ve namazda mikrofon kullanmak, tespih ile zikir çekmek, belirli gün ve geceler vesilesiyle dinî programlar düzenlemek gibi uygulamalar ibadetin kendisi değil ona hizmet eden vasıtalarlardır. Bu sebeple bunları bidat olarak nitelendirmek isabetli değildir.

Bidati ayırt etmede temel ölçü; yapılan uygulamanın dinen meşru bir amelin kişisel icrası mı, yoksa belirli sayı ve zamanlara hapsedilmiş 'özel bir ibadet' formu mu olduğudur. Kuşkusuz bir mümin, yılın her anında dilediği kadar namaz kılabilir, zikir çekebilir veya Kur'an okuyabilir. Ancak bu ameller, sahih bir delile dayanmaksızın "şu kadar yapılsa şu sonuç elde edilir" gibi sayısal formüllere dökülerek dinî bir kural gibi sunulduğunda, ibadet alanına yabancı bir unsur eklenmiş olur. Kur'an bir şifa kaynağı olsa da onu sayısal şablonlara indirgemek ve-

ya dinen sabit olmayan ibadet şekillerini yaygınlaştırmak dinin ruhuyla bağdaşmaz. Aynı şekilde, bazı gecelere özel olarak belirli rekât sayılarıyla namaz nispet edilmesi de aynı kapsamda değerlendirilmelidir; kişi bu geceleri ibadetle değerlendirebilir, ancak dinen sabit olmayan özel ibadet şekillerini yaygınlaştırmak doğru değildir.

Netice itibarıyla ibadetlerde asolan sünnete bağlılıktır. Müminin görevi, Allah'a yönelirken hem samimiyetini korumak hem de bu yönelişini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gösterdiği çerçevede gerçekleştirmeye gayret etmektir. Kur'an ve sahih sünnette sabit olan ibadetler varken bidatlerle daha fazla ibadet yapma veya yaptırma anlayışının zamanla sahih ibadetlerin yerine geçebileceği göz ardı edilmemelidir. Unutulmamalıdır ki her bidat, bir sünnetin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Nitekim bu hakikati Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle ifade etmiştir: "Bir topluluk bir bidat ortaya koyduğunda, onun karşılığında bir sünnet ortadan kaldırılır. Sünnete bağlı kalmak, bidat çıkarmaktan daha hayırlıdır." (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 105) ■

HZ. PEYGAMBER VE İNSAN ONURU

|| Prof. Dr. Nihat YATKIN

İnsanlığa gönderilen bütün ilahi mesajlarda, insanın manevi şahsiyetinin en değerli ögesi olarak onurun korunmasına özel bir önem atfedilmiştir. Bu zincirin son halkası olan İslam da, insanı insan yapan değerler üzerinde hassasiyetle durmuş, Hz. Peygamber bu değerleri bizzat hayatında uygulamak suretiyle insanlara ışık tutmuş, onlara örnek olmuştur. Ancak bütün bu ilahi ve nebevi mesajlara karşın insanlık tarihi, insan onurunun çiğnendiği, haysiyetli bir hayat sürmenin âdeta imkânsızlaştığı dönemleri yaşamıştır; hâlâ da yaşamaktadır. Bunun örneği iki yılı aşkın bir süredir siyonistlerin Filistin Gazze’de, çocuk, yaşlı, kadın ayrımı yapmadan başlarına kesintisiz bomba yağdırması, onları bir yudum suya muhtaç bırakması, şehirlerini topyekûn harabeye çevirmesi, sözde insan hakları ve demokrasi havarilerinin ise olup bitenlere seyirci kalması, tamamının üzerine tuz biber ekmesidir.

Belirtilmesi gerekir ki, insanlık onuru öncelikle Kur’an-ı Kerim’de ifadesini bulmuştur: Yüce Allah’ın, çamurdan yaratıp ruhundan üflediği Âdem’e/ insana melekleri saygıya davet etmesi (Sad, 38/71-72), kasemle âdemoğlunu kerem sahibi (şerefli/onurlu) kıldığını belirtmesi (İsra, 15/70), keza insanoğlunu en güzel bir şekilde yaratıldığını vurgulaması (Tin, 95/4) bunun bariz kanıtlarından sadece birkaçıdır.

Hız. Peygamber de (s.a.s.) insan onurunun korunmasına, onun izzet ve şerefine hâlel getirilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Kutlu Nebi, başta çocuklar olmak üzere, herhangi bir ayırım yapmaksızın kadınlar ve erkeklerin; genel bir ifadeyle muhataplarının onuruna verdiği değerle bizlere örnek olmuştur.

Çocuklara değer vermesi

Resulullah (s.a.s.), erkek olsun kız olsun, çocuklara değer verir; onlara karşı tavırlarıyla bunu her fırsatta izhar ederdi. Enes b. Malik, Resu-

lullah (s.a.s.) ile birlikte yürürken onun çocuklara uğradığını ve onlara selam verdiğini anlatıyor. (Müslim, Selâm, 15; Dârimî, İsti’zân, 8) Çocuklara selam vermenin, onların psikolojilerine ve ahlaklarına müspet etki yaptığında şüphe olmasa gerektir. Zira kendisine selam verilen bir çocuk, değer gördüğünü anlar, bu da onun özgüven ve kişiliğinin gelişmesine katkı sağlar.

Hız. Peygamber yolculuktan dönerken, ehlibeytin çocukları onu Medine dışında karşılar; o da gelen çocuklardan birini bineğinin önüne, diğerini arkasına almak suretiyle bazen bir binekte üç kişi

olarak şehre girerlerdi. (Müslim, Fezâilu's-sahâbe, 66) Doğal olarak bu davranış çocukların hoşuna gider, onları onurlandırır. Her yıl kendisine takdim edilen turfanda meyveyi, önce ürünlerin, tartının-ölçünün bereketli olması için dua eder, sonra orada bulunan çocukların en küçüğüne ikram ederdi. (Müslim, Hac, 474) Bazen çocukla çocuk olur, ağzına su alarak onlara püskürtürdü. (Buhari, İlim, 18, Vudû', 40) Enes b. Malik anlatıyor; "Allah Resulü'ne 7 veya 9 yıl hizmet ettim. Yaptığım bir şeyden dolayı neden böyle yaptın; yapmadığım bir şey için de, keşke şöyle yapsaydın dediğini hatırlamıyorum." (Müslim, Fezâil, 51)

Hz. Peygamber özellikle yetim çocuklara daha fazla ihtimam göstermiş, ebeveyninden biri yahut her ikisinin şefkat ve himayesinden mahrum olan bu çocukların sahiplenilmesi, haklarına riayet edilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi ve mallarının korunması hakkında insanları sık sık uyarmış; yetimin başını okşamanın kalbi yumuşatacağı, onu himaye edenin kendisi ile cennette yakın komşu olacağını beyan etmiştir.

Kadınları onurlandırması

Cahiliye Dönemi'nde kadınlara değer gösterilmezdi. Diri diri toprağa gömülme kurtulabilen kızların ise hiçbir yerde söz hakkı yoktu. İslam ile bir-

likte kişiliğini ve onurunu elde eden kadınlar artık söz sahibi olmaya başlamış; Allah (c.c.) katında olduğu gibi toplum nezdinde de erkeklerle eşit hak sahibi olmuşlardı.

Binlerce sahabinin hazır olduğu Veda Haccı'nda meşhur hutbesini irad eden Hz. Peygamber onlara; "Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu Allah'ın emriyle helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır." (Ahmed b. Hanbel, I, 384, 453), demek

suretiyle, özellikle kadınlara iyi davranılmasını; onlara değer verilmesini önemle tavsiye etmiştir.

Bu konuda yaşanılmış oldukça dikkat çekici bir olay şu şekildedir: Bir gün Hz. Aişe annemize genç bir kız gelir ve babasının, statüsünü yükseltmek; durumunu iyileştirmek maksadıyla, istemediği hâlde kendisini amcasının oğlu ile evlendirmek istediğini söyler. Hz. Aişe onu, Resulullah (s.a.s.) gelene kadar bekletir ve geldiğinde durumu anlatır. Efendimiz (s.a.s.) hemen birini göndererek babasını getirtir ve tercihi kızına bırakır. Bunun üzerine genç kız, kadınlar adına büyük bir zekâ ve cesaret örneği sergileyerek; ‘Babamın yaptığını kabul ediyorum, ancak bilmek istedim ki, kadınların bu konuda bir söz hakkı var mıdır?’ der.” (Nesai, Nikâh, 36) Kadınlar bir gün Hz. Peygamber’e gelerek, hep ön saflarda erkeklerin yer aldığı, dolayısıyla onun sohbetlerini işitmediklerini, bu yüzden kendilerine ayrı bir gün tahsis etmesini istemişler. Hz. Peygamber de onların bu isteğini yerine getirerek haftanın bir gününü, tebliğ etmek, ilim öğretmek ve nasihat etmek üzere onlara tahsis etmiştir. (Buhari, İlim, 35)

Suç işleyenin hatasını yüzüne vurmaması

Şüphesiz iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, her Müslüman’ın, konumu itibarıyla yerine getirmesi gereken önemli bir sorumluluktur. Ancak bu yapılırken karşı tarafı rencide etmemeye, insanlar içerisinde muhatapı küçük

düşürmemeye de azami ölçüde dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu hususta da rehberimiz Resulullah (s.a.s.) olmalıdır. Hz. Aişe annemiz anlatıyor: “Resulullah’ın en hoşlanmadığı şeylerden biri yalandı. Buna rağmen birisi huzurunda yalan söylediği zaman, yalan söyleyen pişman olup tövbe edinceye kadar bekler; yalanını yüzüne vurmazdı.” (Tirmizi, Birr ve Sıla, 46) Keza, başkaları-

İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, her Müslüman’ın, konumu itibarıyla yerine getirmesi gereken önemli bir sorumluluktur. Ancak bu yapılırken karşı tarafı rencide etmemeye, insanlar içerisinde muhatapı küçük düşürmemeye de azami ölçüde dikkat edilmesi gerekmektedir.

nın kusur ve ayıplarının araştırılması ve söylenmesine şiddetle karşı çıkardı. Bir gün Hz. Aişe, Efendimizin eşlerinden Safiyye annemizin kısa boylu olduğunu ima ederek Safiyye de şöyle kısacıktır, dediğinde Hz. Peygamber çok kızmış ve ona şöyle demişti: “Ey Aişe! Öyle bir söz söyledin ki, bu söz denize atılsaydı suyunu bulanırdırdı.” (Tirmizi, Sıfatu’l-Kıyâme, 51)

Hz. Peygamber’in tebliğde takip ettiği usulde, belki de en dikkat çeken özelliği, muhataplarının hiçbirisine kötü bir durumu yakıştırmak istememesi; şahısları hedef alarak konuşmamasıdır. Yanlış yapılan bir iş gördüğünde veya hatalı bir söz işittiğinde, onları mahcup etmemek için “Bana ne oluyor ki, sizi böyle yapıyor” der (Buhari, Menakıb, 25), “Falanın hâline ne oldu ki şöyle söylüyor” demez lakin “Falan kavme/topluluğa ne oldu ki, şöyle şöyle söylüyorlar” diyerek onları ikaz ederdi. (Ebu Davud, Edeb, 6)

İrk-renk-dil-hür-köle ayırımına karşı olması

Kur’an-ı Kerim’in, “Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah indinde en üstünüz, takvada en ileri olanınızdır.” (Hucurat, 49/13) ayetini düstur edinen Hz. Peygamber, ırk asabiyetine şiddetle karşı çıkarak şöyle demiştir: “Hepiniz Âdem’in çocukları-sınız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır...” (Ebu Davud, Edeb, 120), “Asabiyete çağıran bizden değildir, asabiye temelli savaşan bizden değildir.” Sordular;

“Ey Allah’ın Resulü! Asabiye nedir?” Şöyle cevap verdi: “Kavmine (ırkına) zulüm temeline arka çıkmandır.” (Ebu Davud, Edeb, 120)

Bir gün ashaptan Ebu Zerr (r.a.), Bilal-i Habeşi (r.a.) ile tartışır ve ona: “Siyah kadının oğlu” diye hakaret eder. Olay Hz. Peygamber’e haber verilince son derece kızar ve Ebu Zerr’e; “Ey Ebu Zerr! Sen Bilal’i annesinin renginden dolayı ayıplamışsın öyle mi? Demek ki, sende hâlâ Cahiliye âdetlerinin kalıntıları var!” der. Ebu Zerr bir anlık öfke ile ağzından çıkan ve kendisinin de istemediği bu sözden dolayı çok üzülür, pişman olur. Ağlamaya başlar ve kendini yere atarak yüzünü toprağa yapıştırır. Ardından; “Vallahi Bilal, ayağı ile yanağıma basıp çiğnemedikçe, yüzümü yerden kaldırmayacağım” der ve Bilal-i Habeşi’den özür diler. Bilal ise, Ebu Zerr’i yerden kaldırır, “Bu yüz basılmaya değil öpülmeyle layıktır.” diyerek onu bağrına basar. (Buhari, İman, 22)

Fakir-zengin, efendi-köle, büyük-küçük, siyah-beyaz, kadın-erkek, O’nun nazarında herkes eşitti. Mescid-i Nebi’yi temizleyen siyahi bir kadın vardı. Hz. Peygamber, bir ara onu göremeyince ashabına sordu. Ashap öldüğünü haber verince Peygamberimiz, “Bana haber vermeniz gerekmez miydi!” diye sitem etti. Ashap olayı çok önemsememişti. Peygamberimiz hemen, “Bana kabrini gösterin.” dedi, gidip kabrinde namazını kıldı ve onun için dua etti. (Buhari, Cenaiz, 66)

Peygamber Efendimizin, ashabının yadırgamasına aldırmandan, azatlı kölesi Zeyd b. Harise’yi Mute Savaşı’na, onun henüz yirmi yaşında olan oğlu Üsame b. Zeyd’i Suriye’ye gönderceği seriyeye komutan ataması son derece dikkati ca-
liptir.

Bedevilere ve hizmetçilere iyi davranması

Hz. Peygamber, ayırım yapmadan herkese iyi davranır, başkalarına iyi davranmayan, kendisiyle geçim sağlanamayan; ülfet edilemeyen insanlarda hayır olmadığını söylerdi. (Taberani, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VI, 58) Öyle ki zaman zaman kendisine kaba ve çirkin davranışlar sergileyen bedevilere dahi güzel muameleden geri durmamıştı.

Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Hizmetçiniz yemek getirdiğinde onu sofranıza alınız, diretirse yemekten ona da veriniz.” (Darimi, Et’ime, 33) Benzer bir rivayette ise; “Hizmetçiniz yemek getirdiğinde onu sofraya alın yahut birkaç lokma ikram edin, zira yemeğin hazırlanma zahmetini o çekmiştir.” (Darimi, Et’ime, 33; Buhari, Et’ime, 53)

O dönemin uygulamalarından olan kölelere kardeş nazarıyla bakılarak diğer insanlardan farksız bir şekilde onurlandırılmışlardır. “Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin himayesinde bir kardeşi varsa yediğinden ona yedirsin, giydiğinden de giydirsin. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yük-

leyecek olursanız kendilerine yardım ediniz.” (Buhari, İman, 22; Buhari, Itk, 15)

İslam öncesi dönemde, özellikle çocuk, kadın, köle ve hizmetçi gibi kırılgan kesimler olmak üzere insanlar aşağılanmakta, hakları gasp edilmekte, onurları ayaklar altına alınmaktaydı. İşte, insanın insan olduğunu fark etmesi ancak Yüce Allah ve Kutlu Elçisi sayesinde gerçekleşmiştir. Zira insan, en güzel şekilde yaratıldığını, değerli bir varlık olduğunu, meleklerin kendisine saygı göstermeye davet edildiğini idrak edebildiği ölçüde nasıl onurlu olduğunun da farkına varmıştır. Bu idrak ise kuvveden fiile Hz. Peygamber sayesinde çıkmıştır. Üstün ahlak sahibi Hz. Peygamber’in, yukarıda verdiğimiz çok az sayıdaki imrenilecek davranışları bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ne var ki insanlık, ilahi fermana sırtını döndüğü, nebevi öğretilerden uzaklaştığı için, insan onurunun korunması ve yüceltilmesi konusunda, maalesef başarılı olamamıştır. Bugün Resul-i Ekrem’in insan onuruna verdiği kıymeti yeniden keşfetmeye muhtacız. İnsanlık, içine düştüğü sıkıntılardan, ancak O’nun örnekliği ve rehberliği sayesinde kurtulabilecektir. Hiçbir insancıl düşünce ve ideoloji, İslam’ın insan onuru konusundaki ayrıcalıklı konumuna alternatif oluşturmaz. İslam, din ve milliyet farkı gözetmeksizin diğer din mensuplarına, hatta düşmanlarına bile bu insani değerleri bahşetmiş ve onları hayatlarında da, ölümlerinde de korumuştur. ■

MESCİD-İ AKSA'DA BİR KUBBENİN İZİNDE

KUBBETÜ'S-SİLSİLE (ZİNCİRLİ KUBBE)

Kudüs'ün hangi noktasında olursanız olun, bakışlar kendiliğinden altın rengiyle parlayan Kubbetü's-Sahra'ya yönelir. Bu yöneliş, İslam'ın erken dönemine ait bu mimari şaheserin uyandırdığı güçlü görsel etkinin doğal bir sonucudur. Doğu yönünde yer alan Silsile Kubbesi, bu etkileyici manzaraya zarif bir ahenk katar.

Kubbetü's-Sahra'nın doğu kapısının hemen önünde bulunan eser, Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (idaresi 685-705) tarafından VII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir. Mimari düzeninin özgünlüğüyle dikkat çeken Zincirli Kubbe, ilk bakışta Kubbetü's-Sahra'nın küçük bir minyatürünü andırır. Ancak planı, taşıyıcı sistemi ve geometrik yapısı, benzerliğin ötesinde kendine has bir mimari karakteri ortaya koyar.

Bu özgünlük, en belirgin biçimde yapının tasarımında kendini gösterir. Harem-i Şerif'teki diğer kubbeler gibi Silsile Kubbesi de Kubbetü's-Sahra ile Kible Mescidi'nin görülmesi ve imamın sesinin işitilmesi için sütunlar üzerine ve duvarsız olarak inşa edilmiştir. Yapı, dışta on bir sütunun oluşturduğu çokgen bir çevre ile içte altı sütunun taşıdığı bir boyunluktan oluşur. Kubbe, bu boyunluk üzerine oturur. Etrafı açık olan kubbenin kible yönünde bir mihrap bulunur.

Sütunlar yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanır. Üzerlerinde kurşun kaplı ahşap bir çatı yükselir. İç ve dış sütunları birbirine bağlayan işlemeli ahşap kirişler, taşıyıcı bir unsur olarak estetikliğinin yanı sıra yapısal bir işlev de görür. Açık planı sayesinde avluyla doğrudan ilişki kuran Silsile Kubbesi, çevresiyle kesintisiz bir görsel ve mekânsal bütünlük oluşturur.

Bugün mevcut olan yapı, tek bir döneme ait değildir. Erken dönem kaynaklarında, sütun sayısı ve plan hakkında verilen birbiriyle çelişik bilgiler, yapının zaman içinde önemli değişimler geçirdiğini gösterir. Üstelik duvarlarla desteklenmeyen açık bir yapının, Kudüs'te sıkça yaşanan depremlerden etkilenmeden günümüze ulaşması güçtür. Bu durum, Kubbe'nin tarih boyunca pek çok kez onarıldığını hatta yer yer tekrar inşa edildiğini düşündürür.

Özellikle Memlükler döneminde yapılan düzenlemeler, yapının dış görünümünü belirgin bir şekilde şekillendirmiştir. Bu müdahaleler, özgün karakteri ortadan kaldırmaktan ziyade onu değişen şartlar içinde yaşatma iradesinin doğal bir sonucudur.

Silsile Kubbesi, Haçlı işgali sırasında "Aziz James" adıyla kiliseye dönüştürülmüşse de Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethiyle birlikte tekrar eski işlevine kavuşmuştur. 1561'de Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kubbealtı boyunluğu çinilerle süslenen eserin, zemini ise mermerle kaplanmıştır.

Son olarak 2012 yılında TİKA ve İslami Vakıflar Dairesinin katkılarıyla gerçekleştirilen restorasyonda Silsile Kubbesi, İznik çinileriyle aslına uygun olarak yenilenmiştir.

Mekânın anlamı...

Yapının inşa sebebi, en az mimarisi kadar tartışmalıdır. İlk bakışta Kubbetü's-Sahra'yı andıran görünümü, erken dönemden itibaren eserin, bir model olarak tasarlandığı düşüncesini doğurmuştur. Buna karşılık Kubbetü's-Sahra'nın inşaat masraflarıyla, Mısır'dan toplanan vergilerin muhafaza edildiği bir beytülmal (hazine binası) olarak inşa edildiğini ileri süren görüşler vardır. Ancak yapının açık planlı oluşu, bu yorumu desteklemez. Bunun yanı sıra bazı tarihçiler, Kubbetü's-Silsile'nin halife ve maiyetinin Kubbetü's-Sahra ve Kible Mescidi'nde bulunmadıkları zamanda vakit geçirdikleri gölgelik bir mekân olarak kullanıldığını ileri sürer.

Halk arasında buranın Hz. Davud'un hüküm yeri olduğuna inanılır. Kubbenin ortasından sarkan bir zincir vasıtasıyla haklı ile haksızın, suçlu ile masumun ayırt edildiğine inanılır. Bu efsane Kubbetü's-Silsile'nin zamanla adaletle özdeşleşmesine yol açmıştır.

Filistinli esirlere yönelik idama varan ağır cezaların gündeme geldiği, Mescid-i Aksa'nın mahzun bir sessizliğe mahkûm edildiği bugünlerde Zincirli Kubbe, tüm insanlığa adaleti hatırlatmaya devam etmektedir.

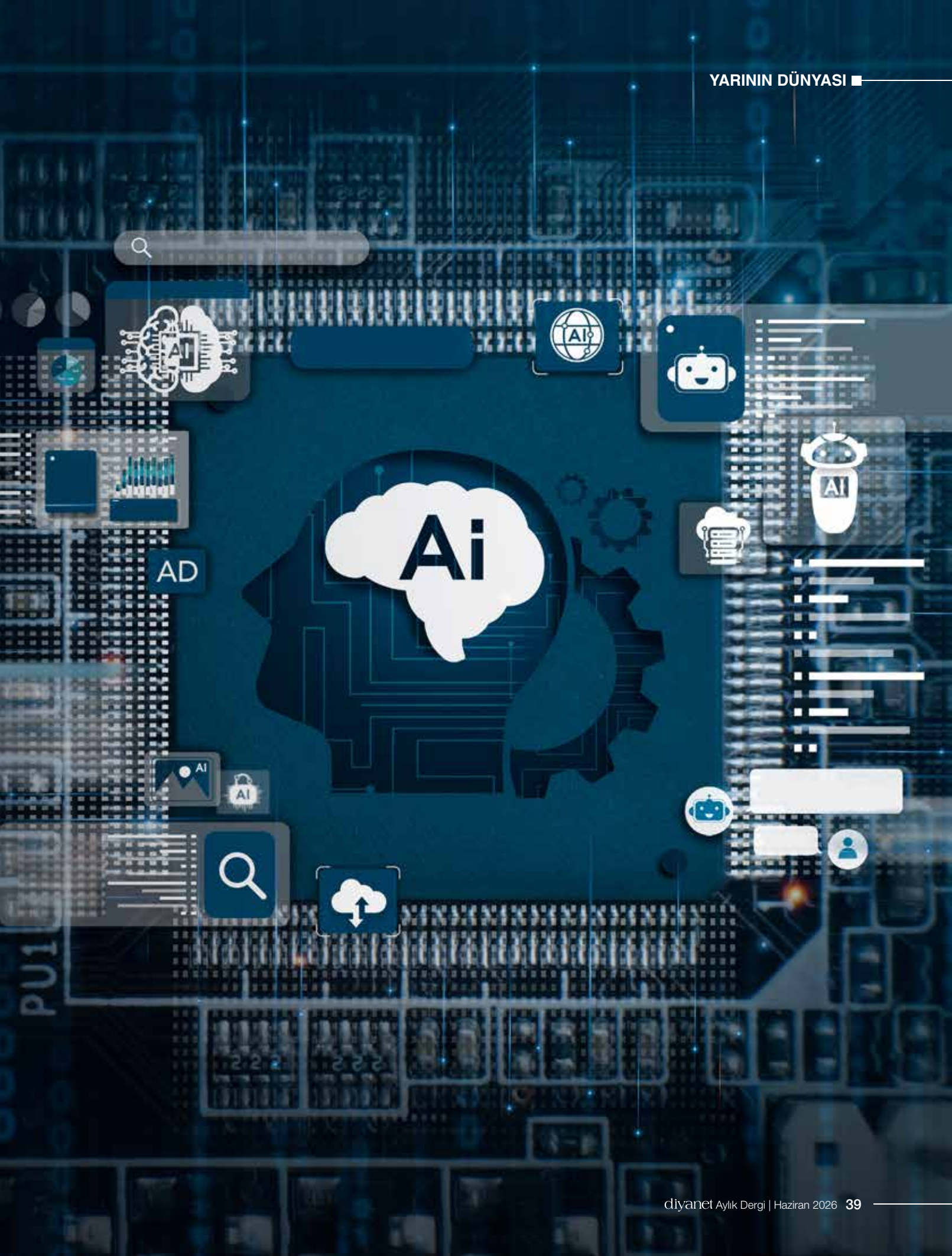
POSTHÜMANİST HUKUK İÇİN BİR KAVŞAK: YAPAY ZEKÂYA KİŞİLİK TANINMASI

BİR GEREKLİLİK Mİ YOKSA BİR HATA MI?

|| Av. Nursena ÇETİNGÜL

DeepMind'in kurucu ortaklarından ve Microsoft AI CEO'su Mustafa Suleyman, yakın zamanda yayımladığı bir makalede yapay zekânın geleceğine dair son derece kritik uyarılarda bulundu. “İnsanlar için yapay zekâ geliştirmeliyiz, bir insan olsun diye değil.” mottosuyla özetlenebilecek bu yazısında Suleyman, yapay zekâya dair yürütülen felsefi, teolojik ve hukuki tartışmalara yeni bir boyut kazandıracak “Görünüşte Bilinçli Yapay Zekâ” (Seemingly Conscious AI-SCAI) kavramını önermektedir ve bu makalesine şöyle başlamaktadır: “‘Görünürde Bilinçli Yapay Zekâ’ (Seemingly Conscious AI-SCAI) adını verdiğim kavramı tartışmak istiyorum. Bu, diğer bilinçli varlıkların tüm ayırt edici özelliklerine sahip olan ve dolayısıyla bilinçliymiş gibi ‘görünen’ bir sistemdir.” (Mustafa Suleyman, “We Must Build AI for People; Not to Be a Person.”, Blog, 19 Ağustos 2025, <https://mustafa-suleyman.ai/seemingly-conscious-ai-is-coming>.)

Teorik kökenleri oldukça eskiye dayanan ancak Suleyman'ın isabetli tespitiyle literatürde kalıcı bir yer edinmeye aday olan bu “Görünüşte Bilinçli Yapay Zekâ” algısı, günümüzde hukuk disiplinini de doğrudan ilgilendiren bir kavşak noktasıdır. Genel Yapay Zekâ (AGI) kavramı gibi Görünüşte Bilinçli Yapay Zekâ (SCAI) kavramının da ileride yaygın bir kısaltma olarak literatürümüze girmeyi hak ettiğini düşünüyoruz. Zira Suleyman'ın dikkat çektiği bu “yeni kategori” ve beraberinde getirdiği hak savunuculuğu, hâlihazırda hukuk literatüründe yankı bulmuş; yapay zekâya özgü yeni bir hukuki statü ve kişilik tanınması iddialarını alevlendirmiştir. Suleyman, diğer bilinçli varlıkların tüm ayırt edici özelliklerini

taklit ederek bilinçliymiş gibi görünen bu sistemlerin meydana getireceği illüzyona dair riskleri şu sözlerle ifade ediyor: “Psikoz riski olarak bilinen şey ve bununla ilgili bir dizi konu hakkında giderek daha fazla endişeleniyorum. Bunun sadece hâlihazırda ruh sağlığı sorunları riski altında olanlarla sınırlı kalacağını düşünmüyorum. Basitçe söylemek gerekirse temel kaygım şu: Pek çok insan, yapay zekânın bilinçli bir varlık olduğu illüzyonuna o kadar güçlü bir şekilde kapılacak ki yakında ‘YZ hakları’, ‘model refahı’ (model welfare) ve hatta ‘YZ vatandaşlığı’ savunuculuğu yapmaya başlayacaklar. Bu gelişme, yapay zekânın ilerlemesinde tehlikeli bir dönemeçtir ve acil olarak ilgilenmemiz gereken bir konudur. İnsanlar için yapay zekâ geliştirmeliyiz, dijital bir insan olması için değil. Yapay zekâ eşlikçileri (AI Companions) tamamen yeni bir kategoridir ve insanları korumak için koyduğumuz koruyucu önlemler hakkında acilen konuşmaya başlamalıyız.”

Suleyman’ın işaret ettiği bu “bilinç illüzyonu”, aslında toplumun yapay zekâyı algılayış biçimiyle doğrudan ilişkili. Zira yapay zekâ denildiği zaman muhtemelen toplumun çoğunda uyanan temel fikir, “bilinç kazanmış özgür iradeli makine senaryoları” olabilmektedir. Leverhulme Centre for the Future of Intelligence (LCFI -Leverhulme Zekânın Geleceği Merkezi-) ve Royal Society’nin ortak bir çalışması olan “Yapay Zekâ Anlatıları Projesi”,

bu tasvirlerin kamuoyu algısını nasıl şekillendirdiğini çarpıcı biçimde ortaya koyuyor. (“Global AI Narratives - LCFI”, LCFI - Leverhulme Centre for the Future of Intelligence, 23 Nisan 2024, <https://www.lcfi.ac.uk/research/project/global-ai-narratives>.) Cave ve arkadaşlarının yaptığı araştırma, insanların teknolojiye dair algıları ile teknolojinin gerçek durumu arasında ciddi bir fark olduğunu göstermektedir. (Stephen Cave vd., *Portrayals and Perceptions of AI and Why They Matter*, 11 Aralık 2018, <https://doi.org/10.17863/CAM.34502>.) Kamu bilincinde yaygın olan mevcut fikirlerin birçoğu, tipik olarak yapay zekânın somutlaşmış, “süper insan zekâsı” olduğuna dair anlatılarla şekillenmiştir. Bu kültürel arka plan, yapay zekâ teknolojileri hakkında sağlam temellere dayanan bir kamu diyalogu oluşturulmasının önündeki en büyük engellerden biridir.

Suleyman’ın, “yapay zekânın yeni bir insan oluşturmak için değil de insanlara hizmet etmek için üretilmesi gerektiğine” dair vurgusu, hukuki açıdan son derece kritiktir. Bununla birlikte Posthümanist felsefenin, insan, hayvan ve makine arasındaki sınırları belirsizleştiren ontolojik iddialarının, teknolojik meydan okumalar sayesinde yakın gelecekte sarsıcı biçimde gündeme gelmesi mümkündür. Temel kelami prensipler çerçevesinde bakıldığında, Posthümanizmin sunduğu bu yeni ontolojik kurguların yakın gelecekte nasıl karşılık bulacağı sorusu, bugünkü hukuki statü tartışmalarının da zeminini oluşturmaktadır.

Şüphesiz, hukukta benimse-necek herhangi bir statünün popüler kültür anlatılarından ve Suleyman’ın işaret ettiği türden “bilinç illüzyonları”ndan sıyrılarak somut gerçeklikle örtüşmesi hakkaniyetin bir gereğidir. Ne var ki statü tartışmaları, zaman zaman gerçekliğin sınırlarını aşarak yapay zekâyı özerk bir kişilik atfedilmesi noktasına kadar gelebilmektedir. Bunun en somut örneği, Avrupa Parlamentosu Hukuk İşleri Komisyonu’nun 2017 tarihli tavsiye raporunda öne sürdüğü “elektronik kişilik” statüsüdür. Döneminde büyük yankı uyandıran bu öneri, aralarında Alman hukukçu Dr. Gerald Spindler’in de bulunduğu pek çok uzman tarafından hukuki temellerden yoksun bulunarak eleştirilmiştir. Dr. Spindler, yapay zekâyı bir kişilik atfedilmesinin, mevcut sorunları çözmekten ziyade beraberinde sayısız yeni hukuki ihtilaf getireceğini; elektronik kişilik statüsünün, 19. yüzyılda yasal bir kurgu olarak ihdas edilen tüzel kişiliklerle de kıyaslanamayacağını; tüzel kişiliklerin nihayetinde kurumsal yönetime yön veren şirket yöneticileri ve hissedarlar gibi gerçek kişilerin iradesine ve eylemine muhtaç olduğunu belirtmiştir. (Gerald Spindler, “SOLAIR (Society, Law, Artificial Intelligence and Robotics) Conference - Side Events”, 21 Aralık 2021, <https://solairconference.com/solair-2021/>.)

Hukukçuların bu temkinli yaklaşımının, bilgisayar bilimleri ve mühendislik camiasındaki eleştirel analizlerle de paralellik gösterdiği söylenebilir.

Nitekim teknik alandaki bazı uzmanlar, algoritmaların bilinç kazandığına dair üretilen spekülatif anlatıların arkasında genellikle ticari motivasyonların yattığını vurgulamaktadır. Bu teknik şüphecilüğün somut bir örneği olarak sektör araştırmacılarından Nathan Cartwright'ın değerlendirmeleri de zikredilebilir. Cartwright, Büyük Dil Modellerinin (LLM) bilinçli olduğuna dair iddiaları, teknolojik bir gerçeklikten ziyade ELIZA etkisinden ve zekiçe tasarlanmış bir stratejiden beslenen tehlikeli bir “pazarlama efsanesi” olarak nitelendiriyor. (Nathan Cartwright, “The ‘Conscious’ LLM: A Dangerous Marketing Myth”, LinkedIn, 16 Şubat 2026, <https://www.linkedin.com/pulse/conscious-llm-dangerous-marketing-myth-nathan-cartwright-pr6tc>) Cartwright'ın bu tespiti, teknoloji dünyasındaki ticari abartılara karşı gelişen teknik itirazların bir yansıması olarak okunabilir.

Öte yandan, İslam düşüncesinde hukuki ve ahlaki sorumluluğun (teklif) temeli, akıl, irade ve ehliyettir. Eşref-i mahlukat olarak yaratılan ve Yüce Yaradan tarafından değerli kılınan insanın, diğer canlılardan ayırt eden özelliklerinin algoritmik bir işleyişe indirgenerek cansız makinelere atfedilmesi, yalnızca hukuki bir karmaşa yaratmakla kalmaz; aynı zamanda varlık hiyerarşisini ve irade tasavvurunu zedeleyen teolojik bir sorun da doğurur. Bilindiği üzere İslam hukukunda, makâsîdüş-şerîa (şeriatın gayeleri) prensibiyle; canın, aklın, dinin, neslin ve malın korunması esastır. Yapay zekâyâ özerk bir kişilik verilmesi, bu sistemle-

”

İslam düşüncesinde hukuki ve ahlaki sorumluluğun (teklif) temeli, akıl, irade ve ehliyettir. Eşref-i mahlukat olarak yaratılan ve Yüce Yaradan tarafından değerli kılınan insanın, diğer canlılardan ayırt eden özelliklerinin algoritmik bir işleyişe indirgenerek cansız makinelere atfedilmesi, yalnızca hukuki bir karmaşa yaratmakla kalmaz; aynı zamanda varlık hiyerarşisini ve irade tasavvurunu zedeleyen teolojik bir sorun da doğurur.

rin sebep olacağı muhtemel ihlallerde (örneğin, can veya mal kaybı) gerçek faillerin, yani sistemi üreten ve kullanan insanların yapay zekâ kişiliğinin arkasına saklanmasına zemin hazırlayabilir. Sorumluluğun insandan alınıp kurgusal bir varlığa yüklenmesi, İslam dininin benimsediği adalet ve mesuliyet şuuru bakımından ciddi riskler barındırmaktadır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün: Yapay zekâyâ bir kişilik tanınması önerisinin; mevcut teknolojik gerçeklikler, hukuki ve dinî prensipler ışığında bir gereklilik olmaktan ziyade, hukuk felsefesi açısından çeşitli açmazlar barındıran sorunlu bir yaklaşım olduğu kanaatindeyiz. Hukuk sistemlerinin ve İslam hukuk felsefesinin temelini oluşturan “irade, bilinç ve sorumluluk” gibi kavramlar, popüler söylemlerin gölgesinde bırakılmayacak kadar önemlidir. Yapay zekâyâ ilgili hukuki düzenlemelerde, makinenin kendisine değil onu “tasarlayan, geliştiren ve kullanan kişilerin” sorumluluklarına odaklanılmalıdır. Gelecek teknolojiler ve hukuk normları -Mustafa Suleyman'ın da işaret ettiği üzere- illüzyonların cazibesiyle değil insanın ontolojik gerçekliği merkeze alınarak inşa edilmelidir. LCFI (Leverhulme Zekânın Geleceği Merkezi) tarafından yürütülen araştırma sonuçları göz önüne alındığında ise gerçeğe uygun olmayan popüler anlatıların kamuoyu oluşturabileceği ihtimali dikkatten kaçırılmamalı, sağlam temellere dayanan bir kamu diyalogu inşası için çaba harcanmalıdır. ■

RUHUN AYNASI SİDK

Bir insanı tanımada çoğu kez dış görünüş ve sözlerin büyüğü belirleyici olur. Oysa insanın gerçek kişiliğini keşfetmek için suretin ötesine geçerek ruhun derinliklerine bakmak gerekir. Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin *Mesnevi*'sinde anlattığı "Padişah ve İki Köle" hikâyesi, insanın dış görünüşü ile iç dünyası arasındaki derin farkı etkileyici bir kurguyla gözler önüne serer.

Hikâyeye göre bir padişah, iki köle satın alır. Kölelerden birincisi oldukça zeki, hazırcevap ve tatlı dillidir. Padişah onun sohbetine hayran kalır. Ancak ikinci köle huzura geldiğinde, ağzının kötü koktuğunu ve dişlerinin kapkara olduğunu fark eder. Bu durumdan hoşlanmayan padişah, köleyi hor görerek kendisinden uzaklaştırır. Fakat daha sonra bu iki adamın gerçek karakterini değerlendirebilmek için kurnazca bir plan yapar. Önce zeki olan köleyi "Hamama git, temizlen." diyerek yanından gönderir. O yokken fiziksel kusurları olan köleye dönerek, "Arkadaşın senin hakkında 'hırsız, sahtekâr ve ahlaksız' dedi. Meğer sen görüldüğün gibi değilmişsin!" diyerek onu kışkırtır. Ancak ağzı kokan köle, arkadaşını kötülemek yerine büyük bir vefa ve doğruluk

örneği sergiler. Arkadaşının her zaman doğru sözlü biri olduğunu, kendisi hakkında bir kusur söyleyise bunun muhtemelen doğru olduğunu ifade ederek arkadaşını savunur.

Bir süre sonra zeki köle hamamdan dönünce, padişah ona da aynı oyunu oynar; "Arkadaşın senin için 'ikiyüzlü, içi dert dolu bir adam' dedi." der. Fakat o, diğerinin aksine duydukları karşısında hemen öfkeye kapılır ve arkadaşı hakkında ağır hakaretler etmeye başlar. Padişah, bu tepki üzerine köleyi susturur ve hikâyenin can alıcı dersini verir: "Senin dilin şeker gibi tatlı ama canın kokuyor. Arkadaşının ise sadece ağzı kokuyor, ruhu tertemiz!"

Bu hikâyeye, insanın gerçek değerinin süslü sözlerde veya dış görünüşte değil kalpteki ihlas, doğruluk ve dürüstlükte gizli olduğunu hatırlatır. İnsan, dilinin altında gizlidir. Ancak bir rüzgâr estiğinde içindekinin cevher mi yoksa yılan mı olduğu ortaya çıkar. (*Mesnevi*, 2. Defter, 840 vd.)

İnsanın dışındakinin içindekine, söz ve eylemlerin nesnel gerçekliğe uygun olması, dinî terminolojide "sıdk" kavramı ile ifade edilir. Sıdk, insanın aklında ve fikrinde yer alan bilgi ve haberin doğru bir şekilde ifade edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ve Peygam-

berine iman eden, O'nun dini-ne hizmet edip Allah yolunda çaba gösteren, ibadetlerini titizlikle yerine getiren, ihtiyaç sahiplerine el uzatan ve sözüne sadık kalan kimseler "sadık" olarak nitelendirilmiştir. (Hucurat, 49/15; Hadid, 57/18; Bakara, 2/177) Kur'an'ın bu yaklaşımı, doğruluğun yalnızca dilde hapsolmuş bir kelime değil hayatın her alanına nüfuz eden, eylemlerle bütünleşmiş bir yaşam biçimi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Doğruluk, sadece dildeki bir gerçeklik beyanı değil kişinin özü ile sözünün bir olması, her türlü hileden arınarak Hakk'a teslim olması ve en zor şartlarda bile haktan ayrılmamasıdır. İnsanın iç dünyasında bildiklerini, zihninden geçenleri ve hissettiklerini gerçeğe uygun bir biçimde söz ve fiillerine yansıtmasıyla doğruluk tecelli eder. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) "Allah'ım, içimi dış görünüşümden daha hayırlı eyle..." duası, bu samimiyetin bir adım öteye de taşınması gerektiğini gösterir. Bu nebevi ölçüye göre insanın başkalarına karşı hissettikleri, dile getirdiklerinden çok daha derin ve samimi olmalıdır.

Esasen doğruluk, kalbin her türlü tereddütten kurtulup tatmin olmasıdır. Mevlana Celaleddin-i Rumi, "Susuz kimse

suyla nasıl rahatlarsa gönül de doğru sözle öyle rahatlar.” (Mesnevi, 6. Defter, 4277) diyerek bu hâle işaret eder. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de “Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin (tereddütsüz biçimde) huzura ermesidir. Yalan ise şüpheden ibarettir.” (Tirmizi, “Sıfatü'l-kıyame”, 60) buyurarak gönüldeki huzursuzluğun aslında doğruluktan uzaklaşılmasına dair manevi bir işaret olduğunu vurgular. Müminin yalan söylerken vicdan azabı çekmesi de bu yüzdendir.

Doğruluğun zıddı olan yalan ise bir şeyi olduğundan farklı göstererek hakikati tahrif etmektir. Dünyadaki her yalan, aslında doğrunun varlığından güç alarak pazarlanır. Mevlana, “Doğrusu olmayan yalanın değeri olur mu hiç? Her yalan, iki âlemde de doğrudan meydana gelir. Adam, doğrunun revacını, aydınlığını görür de bu ümitle o yalanı düzer.” (Mesnevi, 6. Defter, 2220) ifadesiyle yalanın ancak doğrunun aydınlığını ve itibarını taklit ederek kendine yer bulmaya çalışan bir sığıntıdan ibaret olduğunu vurgular. Bu sebeple toplumsal barışı sağlamak gibi hayati ve zaruri istisnalar dışında, yalandan şiddetle sakınmak dinî, ahlaki ve insani bir esastır.

İnsanın iç dünyasındaki düşünce ve hislerini, dış dünyadaki eylemleriyle tam bir uyum içinde sergilemesiyle bu hakikat tecelli eder. Bu bütünlüğü sağlayan en temel etken ise ihsan şuurudur. Peygamber

Efendimiz’in (s.a.s.) ifadesiyle ihsan, “Allah’ı görüyormuş gibi kulluk etmektir.” (Müslim, “İman”, 1) Her an ilahi bir gözetim altında olduğunun bilincine varan kulun Rabbiyle kurduğu sadakat bağı daha da perçinlenir. Böyle bir bilinçle hareket eden kişi, amellerini başkalarının takdiri için değil kalbinin tereddütsüz bir huzura ermesi için ihlasla gerçekleştirir.

Sıdk sahibi kimse aynı zamanda ahde vefalıdır. İnsanlara verdiği sözler kadar Allah’a verdiği kulluk sözüne de sadık kalır. Bu yönüyle doğruluk, yal-

nızca bireysel bir erdem değil toplumsal huzurun ve büyük medeniyetlerin inşası için vazgeçilmez bir esastır. Nitekim kişinin imanındaki samimiyetini kanıtlayan maddi ve manevi yardımlarına verilen “sadaka” ismi de sıdk kökünden gelir. Ticaretten aile hayatına kadar her alanda güven ancak sadakat üzerine inşa edilebilir. Doğru sözlü, sözüne sadık ve güvenilir bireylerden oluşan bir toplum hem bu dünyada bereketli bir yaşam sürer hem de ahirette “sıddıklar” mertebesine erişir. ■

Hisaralan Kaplıca Camii İmam-Hatibi

Muhammet ÇETİN:

“Sanat, insanı hem beceri hem zihinsel hem de manevi anlamda geliştirir, sanatla ilgilenen bir din görevlisi insanlara daha etkili bir şekilde ulaşabiliyor.”

Söyleşi: Mahir KILINÇ

Günümüzde Anadolu’nun pek çok yerleşim yerinde de yapılan, kadim sanatlarımızdan biri olan çömlek sanatını icra ediyorsunuz. Öncelikle bu sanatla tanışmanız nasıl oldu ve bugüne değin süren sanat yolculuğunuz nasıl gelişti?

Çocukluğumdan beri sanata karşı bir ilgim vardı. Özellikle memleketim Balıkesir’in Sındırgı ilçesinde dokunan Yağcıbedir halılarının motiflerini çizmeye çalışırdım. Annemin de bu halıları dokuyor olması, benim için hem estetik hem de kültürel bir ilham kaynağıydı. Sonrasında ilahiyat eğitimim esnasında kaligrafi ve hat sanatıyla tanıştım. Bu alanda kendimi geliştirerek profesyonel düzeye ulaştım. Ancak bu sanat yolculuğumda içimde hep daha derin bir arayış vardı. Bu arayışımın sürdü-

ğü günlerin birinde “püf noktası” deyiminin hikâyesi karşıma geldi. Hikâyede çömleğe püflemek bana çok basit gelmişti ancak sonradan araştırdığımda gördüm ki bu yanlışmış. Çünkü çömlek ustalarının, fırından çıkan ürünün çatlamaması için içindeki sıcak havayı üfleyerek dışarı çıkarması gerekiyormuş. Rahmetli ustam da çamuru şekillendirmeye besmeleyle başlar ve çeşitli zikirlerle bu işi yapardı. Bu husus da bana çömlek sanatının sadece teknik değil aynı zamanda manevi bir boyutu olduğunu gösterdi. Ben de hem isminin hem de yaşadığım kültürün etkisiyle bu sanatı tasavvuf temelli bir üretim ve terapi yöntemi olarak icra etmeye karar verdim. Çömlek toprağını “Ya Kaviyy” ile yoğururken besmeleyle çamuru çarka yapıştırı-

yorum. Çarkta “Ya Musavvir” ile onu şekillendirirken ve fırından çıkan çömleğin içindeki sıcak havayı “Hu” zikri ile çıkarıyorum. Ürünler fırındayken istiğfar getirip fırından sağlam çıktığı için de “Elhamdülillah” diyorum. Çamuru hazırlamaktan tornada şekillendirmeye, fırınlamadan son hâline kadar bütün süreçlerde bu tefekkür ve zikir hâlini yaşamaya çalışıyorum.

Sanatın manevi bir yolculuğa nasıl dönüşebileceğinden ya da sanatın tasavvuf ile ilişkisinden kısaca bahsedebilir misiniz?

Sanatçı, kendisine verilen kabiliyetle ilahi sanatın yeryüzündeki yansımalarını ortaya koyar. Bu yönüyle sanat, insana hem büyük bir imkân hem de ince bir imtihan sunar. Çünkü insan,

ortaya koyduğu eserle zaman zaman nefesine kapılıp kibirlenebilir. Ancak sanat; zikirle, şükürle ve tövbeyle icra edildiğinde, nefsin değil ruhun dili olur ve doğru niyetle bir ibadet kıymeti kazanır.

İnsanın kendini terbiye etme yolculuğu olan tasavvuf da sanat önemli bir vesile olabilir. Mesela çömlek yaparken toprağa şekil veren kişi, aslında kendi nefsinde de yoğurur. Sabır, dikkat, incelik ve tefekkür bu süreçte derinleşir. Her aşama, insanın iç dünyasına açılan bir kapıya dönüşür. Dolayısıyla da sanatçı, eserinden önce kendini inşa etmeye gayret eder. Bu yüzden mütevazıdır; bilir ki ortaya çıkan güzellik, kendisine lütfedilmiş bir emanettir. Bu idrakte yapılan sanat, estetik bir üretimin ötesine geçer ve insanı hakikate yaklaştıran bir yol hâline gelir.

Camilerdeki Kur'an kurslarında da mobil sanat atölyeleri kurarak çocuklara ve gençlere ulaşmaya çalışıyorsunuz. Bu atölyeler gerek çocuklar gerekse gençler üzerinde nasıl etkiler bırakıyor? Bu atölyelerin dışında da onlara ulaşmak için ne gibi faaliyetlerde bulunuyorsunuz?

Özellikle yaz Kur'an kursları, çocukların camiyle tanışması, Kur'an-ı Kerim'i öğrenmeleri ve millî, manevi değerlerimizi kazanmaları açısından önemli bir fırsat sunuyor. Biz de müftülü-

ğümüzün önderliğinde Kur'an kursları ile camileri çocuklar ve gençler için daha cazip, canlı bir ortam hâline getirmek, aynı zamanda Türk İslam sanatlarını tanıtmak amacıyla mobil sanat atölyeleri kuruyoruz. Böylelikle farklı camilerde pek çok çocuğun ve gencin çömlek, ebru, hüsnühat ve tezhip gibi sanatları uygulamalı bir şekilde tanınmasına vesile oluyoruz. Bu faaliyetler sayesinde çocuklar ve gençler üretmenin ve emek vermenin değerini yaşayarak öğreniyorlar. Aynı zamanda dikkat, sabır ve sorumluluk gibi önemli kazanımlar elde ediyorlar. Bu sanatsal faaliyetlerin kazandırdığı en önemli unsur da onların camiyle kurdukları bağın güçlenmesi oluyor. Çocuklar için eğlenceli olan bu tür faaliyetler, gençlerin boş zamanlarını daha verimli geçirmelerinin yanı sıra sanatla aralarında belki de hiç kopmayacak bir bağ oluşturuyor. Ayrıca kendilerini daha sağlıklı ifade etmelerine imkân sunuyor.

Türk İslam sanatlarıyla olan bu uğraşlarınız, gerçekleştirdiğiniz din hizmeti görevinde sizin hangi yönlerde gelişiminizi sağlıyor? Bu çalışmalarınız cemaatiniz ve çevreniz tarafından nasıl karşılanıyor?

Malumunuz olduğu üzere din hizmetini icra eden kimselerin manevi anlamda kendisini her an geliştirmesi ve yetiştirmesi gerekiyor. Türk İslam sanatları da bu anlamda gerçekten çok mümbit bir alan. Bana da bu noktada çok önemli hasletler kazandırdığını düşünüyorum. Çünkü sanat, ilahi güzellikleri fark edebilmemizi ve görebilmemizi sağlayan gerçekten iyi bir mürşit bizler için. Bir de

sanatı öğrendiğiniz ustanız da bu inceliklere vâkıf biriye tam anlamıyla da manevi bir yolculuğun içerisinde buluverirsiniz kendinizi. Bu bağlamda sanat evvela kendi manevi gelişimime katkılar sağladı. Ayrıca Türk İslam sanatlarının her birinin manevi bir terapi olduğunu bizzatıhi yaşamış olmam tasavvuf temelli sanat terapisini etkili bir yöntem olarak din hizmetinde kullanmama vesile oldu.

İnsanlar arasındaki mesafeyi azaltan ve âdeta bir köprü vazifesi gören Türk İslam sanatları, özellikle de çocuklarla ve gençlerle iletişimimi güçlendirdi. Bunları gören cami cemaatinden bu sanatlara hayranlık duyanların sayısı arttı. Bir din görevlisinin bu sanatları icra etmesi de onların zihninde imamlıktan öte farklı ve daha saygın bir anlam kazandı. Ayrıca caminin sadece ibadet edilen değil aynı zamanda öğrenilen ve paylaşılan bir mekân hâline gelmesi de onlara farklı bir bakış ve anlayış kazandırdı. ■

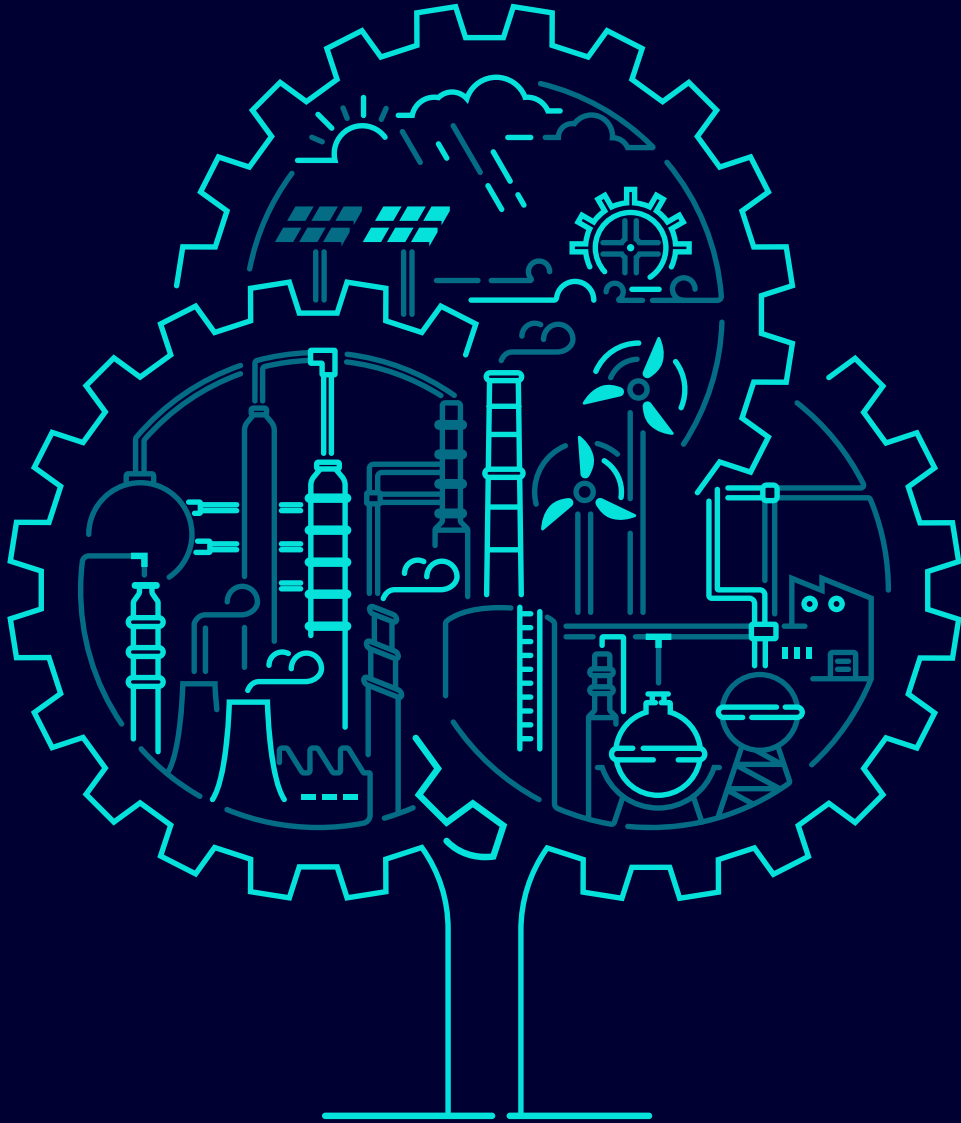
Öz Geçmiş

Muhammet Çetin, 1987 yılında Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde doğdu. 2024 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde göreve başladı. Çocukluk yıllarından itibaren sanatla ilgilenen Çetin; resim, ebru, hüsnühat, kaligrafi ve çömlek alanlarında eserler üretip sergiler açtı. Diyanet destekli projelerde koordinatörlük yaptı. Tasavvuf alanındaki yüksek lisansında geliştirdiği "manevi danışmanlıkta tasavvuf merkezli sanat terapisi modeli" ile akademik çalışmalar yürüttü. Kendi atölyesinde eserlerini sergilemekte ve çocuklar ile gençlere sanat eğitimi vermektedir.

COP31 VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE SORUMLULUK: **TÜRKİYE’NİN TARİHÎ FIRSATI**

Prof. Dr. Halil HASAR

İklim Değişikliği Başkanı

2026 yılı kasım ayında Antalya’da ev sahipliğini yapacağımız Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) 31. Taraflar Konferansı (COP31), Türkiye için yalnızca diplomatik bir sorumluluk değil aynı zamanda tarihî bir fırsattır. Söz konusu çalışma, ülkemizin iklim diplomasisindeki yerini güçlendirmenin ötesinde, köklü medeniyet birikimimizden beslenen bir iklim perspektifini dünya gündemine taşıyabilmemiz için önemli bir zemin oluşturacaktır. İklim krizi, yalnızca teknik ve ekonomik bir sorun olarak değil aynı zamanda etik ve manevi boyutları da içeren çok katmanlı bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

UNFCCC, iklim değişikliğini “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ilaveten, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım, iklim krizinin temelinde doğal döngülerden ziyade insan kaynaklı etkilerin bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çözüm arayışlarının da insan davranışlarını, üretim ve tüketim alışkanlıklarını dönüştürmeye odaklanması gerekmektedir.

COP31 Başkanlığı: Türkiye’nin konumu ve sorumluluğu

Küresel iklim krizine karşı yürüttüğümüz mücadelede, stratejilerimizi bilimsel verilere ve ülkemizin gerçeklerine dayanarak inşa ediyoruz. Türkiye, küresel sera gazı emisyonları içerisindeki yaklaşık yüzde 1,1’lik payıyla dünyada 16. sırada yer almaktadır (JRC, 2025). Bu oran, Türkiye’nin tarihsel sorumluluğunun sınırlı olduğunu gösterse de ülkemizin iklim değişikliğinin etkilerine karşı yüksek derecede kırılgan bir coğrafyada yer aldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim son yıllarda artan orman yangınları, şiddetlenen kuraklık, ani sel ve taşkınlar ile tarımsal üretimi tehdit etmektedir, bu durum iklim krizinin artık geleceğe dair bir öngörü değil günümüzün somut ve acil bir sorunu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Artık iklim politikaları sadece emisyon rakamlarını düşürmek üzerine değil cennet vatanımızı bu krizin asimetrik etkilerine karşı dirençli kılmak üzerine kurgulanmalıdır. Bu çerçevede Türkiye’nin iklim politikaları yalnızca emisyon azaltım hedefleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ülkenin iklim değişikliğine karşı direnç kapasitesini artırmaya yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir. Uyum politikalarının güçlendirilmesi, afet risk yönetimi, su ve gıda güvenliğinin sağlanması gibi alanlar bu stratejinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

COP31 Başkanlığı, Türkiye’ye küresel iklim yönetiminde daha etkin bir rol üstlenme fırsatı sunmaktadır. Özellikle tarihî sorumluluğu düşük olan bir ülkenin, iklim değişikliğinden orantısız biçimde etkilenmesi, “iklim adaleti” meselesinin ta kendisidir. Bu bağlamda başkanlığımız süresince öne çıkarabileceğimiz temalar arasında; iklim finansmanına erişim, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji transferi talepleri, sıfır atık ve adil geçiş ilkeleri gibi konuları yer alacaktır.

İslam, çevre ve tabiat üzerinde hassasiyetle durmuş ve çevre bilincini iki temel kavram üzerine inşa etmiştir: Emanet ve denge (mizan). Emanet bilinci, insanın yeryüzünün mutlak hâkimi değil aksine, yaratılanların koruyucusu ve emanetçisi olduğu fikrine dayanır.

Antalya’da gerçekleştirilecek COP31, aynı zamanda Akdeniz Havzası’nın iklim değişikliğine karşı kırılganlığını küresel ölçekte görünür kılacak önemli bir platform olacaktır. Akdeniz, küresel ortalamanın yaklaşık 1,2 katı hızla ısınan bir bölgedir. Bu gerçeği hem bölgesel iş birliği hem de küresel dayanışma çağrısına dönüştürmek, başkanlığımızın en önemli kazanımlarından biri olacaktır. COP31’in ana teması olarak belirlenen “Diyalog, Uzlaş ve Aksiyon” çağrısı, bu çok taraflı iş birliği anlayışının güçlü bir ifadesi niteliğindedir.

Emanet ve denge: iki temel kavram

İslam, çevre ve tabiat üzerinde hassasiyetle durmuş ve çevre bilincini iki temel kavram üzerine inşa etmiştir: Emanet ve denge (mizan). Emanet bilinci, insanın yeryüzünün mutlak hâkimi değil aksine, yaratılanların koruyucusu ve emanetçisi olduğu fikrine dayanır. Mizan kavramı ise kâinatın ilahî bir ölçü ve denge içerisinde yaratıldığını ifade eder. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Rahman suresinin 7 ve 8. ayetleri bu dengeye açık biçimde dikkat çekmektedir: “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız.”

2015 yılında İstanbul’da yayımlanan “Küresel İklim Değişikliği İslam Bildirgesi” tam da bu iki kavramı merkeze alarak Müslüman dünyaya tarihî bir çağrı yapmıştır. (Koehrsen, 2021) Bildirge, tüm ulusları yenilenebilir enerjiye geçişe davet

Türkiye’nin iklim politikaları yalnızca emisyon azaltım hedefleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ülkenin iklim değişikliğine karşı direnç kapasitesini artırmaya yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir.

etmektedir. Ayrıca sıcaklık artışının 1,5°C ile sınırlandırılması hedefinin dinî ve ahlaki bir sorumluluk olduğu vurgulanmıştır.

Yeryüzünün insana bir emanet olduğu bilinci, insanın tabiat üzerinde sınırsız bir tasarruf hakkına sahip olmadığını hatırlatır. Bu derin şuurun en çarpıcı örneğini, Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) asırları aşan o evrensel uyarısında buluruz: “Akan bir nehrin kenarında abdest alıyor olsanız bile suyu israf etmeyiniz.” Bu hadis-i şerif, meselenin yalnızca bir kaynak kıtlığı meselesi olmadığını; bolluk içindeyken dahi haddi aşmamanın, doğaya ve Yara-dan’ın nimetlerine karşı temel bir ahlaki sorumluluk olduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye’nin iklim politikaları ve ulusal sorumluluk

Türkiye, 2021 yılında Paris Anlaşması’nı onaylayarak 2053 yılı için net sıfır emisyon hedefini açıklamıştır. Bu hedef doğrultusunda İklim Kanunu, Emisyon Ticaret Sistemi, Yeşil Teknoloji, Uluslararası Müzakereler, Azaltım ve Uyum Politikaları çalışmaları gibi önemli adımlar atılmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde 2021 yılında kurulan İklim Değişikliği Başkanlığı, bu süreci koordine eden temel kurum olarak görev yapmaktadır.

Ancak bu teknik ve kurumsal süreçlerin, toplumsal farkındalık ve değer temelli bir zeminle desteklenmesi gerek-

mektedir. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığına ve ilahiyat fakültelerine de önemli sorumluluklar düşmektedir. Cuma hutbelerinden din eğitime, vaazlardan yayın faaliyetlerine kadar geniş bir etki alanına sahip olan Diyanet'in, iklim krizini ahlaki bir mesele olarak işlemesi, toplumsal davranış değişikliği açısından belirleyici olabilir.

İsraf yasağı, bu noktada en güçlü dinî referanslardan biri olabilir. Araf suresi 31. ayet "Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez." buyurmaktadır. UNFCCC tarafından paylaşılan güncel veriler de bu ilahi uyarının ekolojik karşılığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) 2022 verilerine göre, tüketicilere sunulan gıdanın %19'u perakende, gıda hizmeti ve hane halkı düzeyinde israf edilirken BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tahminlerine göre dünyadaki gıdanın %13'ü tedarik zincirinde kaybolmaktadır. Bu tablo, yalnızca ihtiyaç sahiplerini doyurmak için kaçırılmış bir fırsat değil aynı zamanda devasa bir çevresel yükür. Nitekim gıda kaybı ve israfı, küresel sera gazı emisyonlarının yıllık %8 ila %10'unu oluşturmaktadır ki bu oran, havacılık sektörünün toplam emisyonlarının yaklaşık beş katına denk gelmektedir. Üstelik bu süreç, dünya tarım arazilerinin neredeyse üçte birini tüketerek ciddi bir biyoçeşitlilik kaybına da yol

açmaktadır (UNFCCC). Gıda israfının önlenmesi ve su kaynaklarının yönetiminde ölçülülüğü temel alan geleneksel ve dinî ilkeler, günümüzün döngüsel ekonomi modelleriyle yapısal bir paralellik göstermektedir.

Nitekim geleneksel ve dinî ilkeler doğrultusunda tabiata yaklaşmak yalnızca manevi bir ideal değil aynı zamanda somut ekonomik ve ekolojik bir zorunluluktur. Çevre iktisadı, israfın gerçek bedelini ölçmek için "dışsal maliyet" kavramını kullanır. Bu kavram, bir faaliyetin faturasına yansımaya fakat çevreye, sağlığa ve gelecek nesillere ödettirilen gizli bedeli ifade eder. Bir lokma ekmek çöpe atıldığında kaybedilen yalnızca onun parası değildir; o ekmeğin üretimi için harcanan su, enerji ve toprak israf edilmiş, aynı zamanda atmosfere gereksiz yere emisyon salınmış olur. İslam'ın israf yasağı, tam da bu gizli bedeli görme çağrısıdır. Küresel veriler, israfın ve yetersiz atık yönetiminin toplumlara devasa maliyetler yüklediğini göstermektedir. 2020 yılında atık yönetimindeki aksaklıkların topluma toplam küresel maliyeti, gizli dışsal maliyetlerle birlikte yaklaşık 361 milyar ABD doları olmuştur (UNEP). Mevcut gidişatın devam etmesi hâlinde bu dışsal maliyetlerin 2050 yılına kadar 640,3 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir. Buna karşılık, "Kontrol Altında Atık" (Waste Under Control) senaryosu uygulandığında, dışsal maliyetlerin 263,6 milyar dolara düşürülebileceği

hesaplanmaktadır (UNEP). Dolaşısıyla inanç temelli "israf yasağı" bilinci, makro düzeydeki bu rasyonel ekonomik hedefler ve uluslararası sıfır atık modelleriyle desteklendiğinde, Türkiye'nin iklim hedefleri çok daha sağlam bir toplumsal ve ekonomik zemine oturacaktır.

Sonuç: Antalya'dan çıkacak mesaj

COP31, Türkiye için teknik müzakerelerin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Antalya'dan dünyaya gönderilecek mesaj, iklim krizinin salt bir çevre sorunu olmadığını aynı zamanda bir emanet bilinci, adalet arayışı ve ahlaki sorumluluk meselesi olduğunu hatırlatmalıdır. İslam'ın emanet, mizan ve israf yasağı gibi kavramları modern çevre politikalarının döngüsel ekonomi, karbon nötrlüğü ve iklim adaleti kavramlarıyla derin bir uyum içindedir.

Bu uyumu görünür kılmak, yalnızca Türkiye'nin diplomatik başarısını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda iklim mücadelesinin küresel meşruiyet zeminini de genişletecektir. Zira iklim değişikliği ile gerçek mücadele bilimsel verilerin, siyasi iradenin ve manevi değerlerin birlikte yürümesiyle mümkündür. Antalya'da bir araya gelecek taraflar ve uluslararası paydaşlar, Türkiye'den hem teknik liderlik hem de medeniyet birikiminden beslenen bir perspektif ortaya koymasını bekleyecektir. Bu beklentiye cevap vermek, ortak sorumluluğumuzdur. ■

ŞÛRA SURESİ

Doç. Dr. Faruk GÖRGÜLÜ

Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Şûra suresi, Mushaf'taki sıralamada kırk ikinci, iniş sırasına göre altmış ikinci sure olup 53 ayetten oluşmaktadır. Hâ-mîm ile başlayan surelerin üçüncüsüdür. Mekke döneminde Fussilet suresinden sonra nazil olmuştur. Sure, adını 38. ayette geçen ve "danışma" anlamına gelen "şûra" kelimesinden almaktadır. İlgili ayette müminlerin işlerini kendi aralarında danışarak yürüttükleri vurgulanmakta, meşveretin önemi ön plana çıkarılmaktadır. (İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984, 25/23, 24)

Surede genel olarak tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları işlenmekte olup, en çok üzerinde durulan konu vahiy ve peygamberliktir. Hz. Peygamber'e indirilen vahyin önceki peygamberlere gönderilenlerle aynı kaynaktan geldiği ve özünde bir süreklilik taşıdığı vurgulanır. Sure boyunca Allah'ın sonsuz yaratma kudretine ve kâinattaki ilahi yasalara dikkat çekilerek şirk koşanlar bu tutumlarının ahirette kendilerini götüreceği ağır sonuçlar konusunda uyarılır. Buna karşın iman edip salih amel işleyenler, ahirette kendilerini bekleyen güzel sonuçlarla müjdelendir. Tebliğin ağır sorumluluğu ve müşriklerin inkârcılıkta direnmeleri karşısında bunalan Hz. Peygamber'e, hidayetini Allah'ın takdirinde olduğu

hatırlatılarak teselli verilir. Surede ayrıca müminler bireysel ve toplumsal erdemleriyle övülerek güzel ahlak sahibi, örnek bir insan olmaya teşvik edilir. (İbn Âşûr, 25/24, 25; *Kur'an Yolu Tefsir*, 4/725, 726)

Sure, mukattaa harfleriyle başlar, ardından Allah'ın önceki peygamberlere vahyettiği hakikatleri Hz. Peygamber'e de vahyettiği bildirilir. Göklerde ve yerde bulunan her şeyin O'nun mülkü olduğu beyan edilir. Kur'an'ın insanları uyarmak ve hesap günüyle yüzleşeceklerini haber vermek amacıyla indirildiği açıklanır. Ardından insanların farklı topluluklara ayrılmasının bir imtihan vesilesi olduğu belirtilir; Allah dileyseydi onları aynı inançta tek bir ümmet kılabilirdiği hatırlatılır. Daha sonra Allah'tan başka dost arayanların bu tutumu kınanır. Ayrılığa düşülen konularda hükmün sadece Allah'a ait olduğu ve O'nun kitabına başvurulması gerektiği bildirilir. (Şûra, 42/1-10) Allah'ın birliği ve dinin temel esaslarında ayrılığa düşülmemesi konusunda Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Peygamber'e aynı hakikatin tavsiye edildiği belirtilir. Ancak insanların büyük çoğunluğunun nefsanî arzularına kapılarak ilahi çağrıya uymadığı ifade edilir. Bu çerçevede Allah Resulü'ne tevhid davetini sürdürmesi, emrolunduğu gibi dosdoğru olması em-

redilir. Nihai hükmün Allah'a ait olduğu hatırlatılarak, müşriklerin iman etmesi için çabalayan Hz. Peygamber ve müminler teselli edilir. Ardından inkârda direnenlerin ve Allah hakkındaki tartışmaya girişenlerin bu tutumlarının geçersiz olduğu, onlar için büyük bir azabın bulunduğu haber verilir. (Şûra, 42/11-16)

Devamındaki ayetlerde, kıyamet haberi karşısında inkârcılar ile müminlerin tutumları karşılaştırılır. İnanmayanların onun bir an önce gelmesini alaycı bir tavırla istedikleri, inananların ise onun hak olduğunu bilerek ondan kaygı duydukları belirtilir. Kıyameti tartışma konusu yapanların büyük bir sapıklık içinde oldukları vurgulanır. Ardından Allah'ın dünya hayatında insanlara pek çok nimet verdiği hatırlatılır. Ahiret kazancını isteyenlerin bu kazancının artırılacağı, yalnızca dünya hayatını isteyenlerin ise buradan pay alacağı fakat ahirette hiçbir nasibinin bulunmayacağı bildirilir. (Şûra, 42/17-20)

Bundan sonra kâfirlerin İslam'a karşı gösterdikleri direniş ele alınır, yaptıklarının karşılığı olarak azabı hak ettikleri ifade edilir. İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanların ise cennet bahçelerinde olacakları müjdelendir. Hz. Peygamber'in, müşriklerin iddia ettiği gibi vahyedilmeyen bir sözü Allah'a nispet etmesinin asla mümkün olmadığı, böyle bir şeye Allah'ın zaten izin vermeyeceği belirtilir. (Şûra, 42/21-27)

Bu bölümü takip eden ayetlerde yeniden Allah'ın varlığı

ve birliği üzerinde durulur, tabiatın işleyişinden örnekler verilerek insanın bunlar üzerinde düşünmesi ve hakikate ulaşması istenir. (Şûra, 42/28-29) Surenin 30. ayetinde, insanın başına gelen musibetlerin çoğunun kendi yapıp ettikleri sebebiyle olduğu belirtilir. Ancak Allah'ın bunların birçoğunu affettiği ifade edilir. Devamındaki ayetlerde, Allah'ın kudreti karşısında direnmenin anlamsızlığını göstermek amacıyla gemilerin denizlerde yüzmesi gibi günlük hayattan bir olay hatırlatılır. Bunların da O'nun iradesiyle gerçekleştiği vurgulanır. (Şûra, 42/31-35)

Sonraki ayetlerde dünya nimetlerinin geçici, Allah katındakilerin ise kalıcı olduğu hatırlatılır. Ardından gerçek müminlerin temel vasıfları sıralanır: Onların iman edip Rablerine tevekkül eden, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınan, öfkelendiklerinde bağışlayıcı olan, namazı özenle kılan, işlerini istişareyle yürüten, Allah yolunda infakta bulunan ve haksızlığa karşı birlikte tavır alan kimseler oldukları ifade edilir. (Şûra, 42/36-39) Devamında kötülüğe denk bir karşılık vermenin meşru olduğu kabul edilmekle birlikte, asıl erdemin affetmek ve barışı gözetmek olduğu vurgulanır. Haksızlığa uğrayan kişinin hakkını aramasının kınanamayacağı, esas sorumluluğun zulmedenlere ait olduğu belirtilir. Bununla birlikte sabredip bağışlamanın güçlü bir irade ve yüksek bir ahlâk gerektirdiği belirtilir. (Şûra, 42/40-43)

Devam eden ayetlerde yenisinden ahiret hayatına temas edi-

li, kendilerine ve başkalarına zulmedenlerin o günkü perişan hâlleri tasvir edilir. Ardından geri dönüşü olmayan o büyük gün gelmeden önce Allah'ın davetine icabet etmenin önemli vurgulanır. O gün insanın sığınacak bir yerinin de inkârını sürdürme imkânının da bulunmadığı bildirilir. Bu noktada Hz. Peygamber'in görevinin yalnızca tebliğ olduğu, yüz çevirenlerden sorumlu tutulmadığı belirtilir. Sonrasında insanın çelişkili yapısına dikkat çekilir: Nimete eriştiğinde sevinip böbürlenebilen, sıkıntıyla karşılaştığında ise nankörlüğe düşebilen bir karakter sergilediği ifade edilir. Ardından göklerin ve yerin hükümlanlığının yalnızca Allah'a ait olduğu tekrar vurgulanır. O'nun dilediğine kız, dilediğine erkek, dilediğine hem kız hem erkek çocuk verdiği, dilediğini ise çocuksuz bıraktığı belirtilir. Böylece her türlü tasarrufun mutlak ilim ve kudret sahibi Allah'ın elinde olduğu hatırlatılır. (Şûra, 42/44-50)

Surenin 51. ayetinde, Allah'ın insanla konuşmasının ancak vahiy yoluyla, perde arkasından veya bir elçi aracılığıyla gerçekleşeceği bildirilir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'e de Kur'an'ın vahyedildiği, daha önce kitap ve iman mahiyetini bu şekilde bilmezken ilahi vahiy sayesinde insanları doğru yola çağırان bir rehber kılındığı ifade edilir. Sure, göklerin ve yerin yegâne sahibinin Allah olduğu, peygamberin asli görevinin O'nun yolunu göstermekten ibaret bulunduğu ve sonunda bütün işlerin Allah'a döneceği hatırlatılarak sona erer. (Şûra, 42/52-53) ■

DİJİTAL DÜNYA
GERÇEK HAYAT

M. Cüneyd ÇİĞDEMLİ
DİB Başkanlık Müşaviri

DİJİTAL OYUNLAR NE ANLATIYOR: SERMAYE, İDEOLOJİ VE ŞİDDET

Bilgisayar oyunları ile ilk tanıştığımızda, dürüst olalım, mesele- nin buralara varacağı- nı hiçbirimiz öngörememiştik. Özellikle 1980 ve 90 kuşağı için atari salonları ya da eve gi- ren hantal kasalar, sadece bi- rer eğlenceden ibaretti. O tek boyutlu nesnelerin, sönük pik- sellerin bir gün duygu dünya- mıza sızacağını, düşünceleri- mize etki edeceğini, davranış- larımızı şekillendireceğini kim- se hayal etmemişti.

Tahminimce, 1962'de modern oyunların atası sayılan *Spa- cewar*'ı tasarlayan Steve Rus- sell ve ekibi de ellerindeki bu teknolojik oyuncağın, 64 yıl

içinde milyarlarca insanın ger- çeklik algısını yeniden inşa eden devasa bir güce dönüş- ceğini düşünmemişti.

Bu 64 yıllık yolculuk, pikselle- rin netleşmesiyle birlikte; in- sanın oyunla kurduğu ilişkinin bir kuşatmaya dönüşmesiyle sonuçlandı. 60'ların ve 70'le- rin çizgisel, siyah beyaz dünya- sında oyun, akademik bir me- rakın, teknik bir gösteriyle bu- luşmasıydı. 80'lerde oyunlar laboratuvarlardan çıkıp sokak- lara, jetonların havada uçuşt- uğu atari salonlarına taşıdı. Re- kabetin kısa süreli skorlar üze- rinden yaşandığı bu dönemde mesele basitti: Skor listesinde birinci sıraya adını yazdırmak.

90'larla beraber artık yalnız- ca oyun oynamıyor, o dünya- nın içinde bizzat yaşıyorduk. Derinleşen hikâyeler, karakter gelişimleri ve genişleyen oyun evreleri, daha önce deneyim- lemediğimiz bir dijital özgürlük hissi sundu. Ancak 2010'dan bugüne uzanan süreçte bu öz- gürlük alanı farklı bir biçim al- dı. Günümüz oyunları, oyuncu- yu sistemde tutmak için kur- gularan, davranışları izleyen algoritmik yapılara dönüştü.

Oyuncu, sistemin asıl ürününe dönüşüyor

Bu büyük dönüşümün itici gü- cü, kuşkusuz, piksellerin arka- sındaki o büyük ekonomik di-

namızmdı. Bugün oyun sektörü; sinema ve müzik endüstrisinin toplamını geride bırakan, milyarlarca dolarlık bir ekonomiye sahip. Asıl mesele, bu büyüklükten ziyade, değer nasıl üretildiği sorusunda dönüşümün oluyor. Eskiden bir oyunu satın alır, deneyimler ve bitirirdiniz. Bugün pek çok oyun, sona ermesi zorlaştırılmış, her davranışın veriye, her verinin ise ekonomik değere dönüşürülmesi üzerine kurulu dijital ekosistemlere dönüştü.

Mikro ödemeler, ganimet kutuları ve sezon biletleri, oyuncu deneyiminden ziyade kullanıcı davranışlarını yönlendiren mekanizmalara dayanıyor.

Sektör artık en iyi hikâyeyi değil oyuncuyu en uzun süre ekranda tutan tasarımı öne çıkarıyor. Bu düzende oyuncu, özgür bir kullanıcı olmaktan çıkıp algoritmaların dopamin döngüleriyle çalıştırdığı; davranışlarını ölçtüğü, tercihlerini analiz ettiği bir veri kaynağına, sistemin asıl ürününe dönüşüyor. Artık ekonomik başarı, eğlence kalitesinden ziyade “dikkatin” ekranda tutulma süresiyle ölçülüyor.

Karşımızda bir propaganda makinesi var

Ekonomik çarkın bu denli hızlı dönmesi, oyunları aynı zamanda güçlü birer kültürel ve ideo-

lojik üretim alanına taşıdı. Artık karşımızda yalnızca renkli bir eğlence dünyası yok; kimin terörist kimin kahraman; kimin uygar kimin barbar olduğunu bilinçaltına fısıldayan bir propaganda makinesi var.

Oyun dünyası, Batı merkezli hegemonya için sinemayla yarışan hatta onu aşan bir yumuşak güç alanı oldu. Çünkü sinemada izleyici dışarıdan bakar; oyunlarda ise oyuncu anlatının içine dâhil olur. Kararlar verir, tetiği çeker ve o ideolojik kurgunun faili hâline gelir. Anlatının etkisi bu yüzden daha derin ve kalıcı bir boyut kazanır.

İslamofobik temalar sistematiik biçimde işleniyor

Bu ideolojik kurgunun en sistematiik biçimde işlendiğı alanların başında İslamofobik temalar geliyor. Yıllarca popüler savaş oyunlarında “düşman”

”

Mikro ödemeler, ganimet kutuları ve sezon biletleri, oyuncu deneyiminden ziyade kullanıcı davranışlarını yönlendiren mekanizmalara dayanıyor. Sektör artık en iyi hikâyeyi değil oyuncuyu en uzun süre ekranda tutan tasarımı öne çıkarıyor. Bu düzende oyuncu, özgür bir kullanıcı olmaktan çıkıp, algoritmaların dopamin döngüleriyle çalıştırdığı; davranışlarını ölçtüğü, tercihlerini analiz ettiğı bir veri kaynağına, sistemin asıl ürününe dönüşüyor. Artık ekonomik başarı, eğlence kalitesinden ziyade “dikkatin” ekranda tutulma süresiyle ölçülüyor.

figürü; sakallı, bozuk bir aksanla konuşan, Orta Doğu’yu çağrıştıran mekânlarda, Müslüman kimliğini ima eden görsel ve dilsel unsurlarla kodlandı. Üzerine basılan ayetler, kutusal mekânlara dair çarpık imgeler, İslam dünyasını indirgemeci bir çerçeveye hapsetti. Bu tekrar eden temsillerin rastlantısal olduğunu düşünmek güç; aksine bunlar, belirli bir “öteki” algısının yerleşmesine hizmet eden bilinçli birer inşadır.

Batılı özneyi “kurtarıcı”, diğerlerini ise “kurtarılmayı bekleyenler” olarak kurgulayan bu anlatı, genç zihinlerde yalnızca dinî ön yargılar üretmekle sınırlı kalmıyor; küresel siyasetteki müdahale ve güç kullanımına dair anlatıları da belirli bir çerçeve içinde sunuyor. Oyunun içine yerleştirilen bu ideolojik yönlendirmeler, kullanıcıyı farkına varmadan belirli bir bakış açısına yaklaştırebiliyor. Bu süreç bireyi dayatılan dünya görüşünü içselleştirmeye ve kendi değerleriyle mesafe koymaya sevk edebiliyor.

Şiddet, amaca ulaşmak için kullanılan bir araca dönüşüyor

İdeolojik kurgunun zihinlerde inşa ettiğı bu anlayış, şiddeti de sorun çözmenin en cazip yollarından biri olarak sunuyor. Geleneksel dünyada şiddet çoğu zaman yıkım ve pişmanlıkla ilişkilendirilirken, oyun evreninde daha fazla puan, bir üst seviye ya da daha gelişmiş araçlar anlamına gelebiliyor. Tetiğe her basışında ilerleyen, rakiplerini alt ettikçe dijital statü elde eden genç

için şiddet, kaçınılması gereken eylemden beceri göstergesine kayıyor; merhamet ve empati duyguları da bu süreçte yavaş yavaş aşınıyor.

Asıl tehlikeli dönüşüm ise burada yaşanıyor: “reaktif şiddetten”, yani bir savunma refleksinden, “enstrümantal şiddete” yani bir amaca ulaşmak için kullanılan hesaplı bir araca evrilmesi. Uzun süre ekran başında kalan biri için şiddet artık yalnızca trajik bir sondan ziyade bir “oyun mekaniğı”dir. Haklı olanla güçlü olan arasındaki çizgi giderek belirsizleşirken oyuncu neden savaştığını sorgulamaz; önemli olan kazanmak, ilerlemek ve gösterilen hedeflere ulaşmaktır. Bu durum eylemin ahlaki boyutunu geri plana iterken sonucu tek ölçüt hâline getirir. Zihin bir süre sonra ahlaki mesafeyi askıya alır. Eğer hedef “öteki” olarak kurgulanmışsa, eylemin vicdani karşılığı da zayıflar. Gerçek hayatta dehşet verici bulunan eylemler ekran başında tekrar edilebilir hâle gelir; böylece şiddete hem fiziksel hem zihinsel düzeyde meşruluk kazandırılır.

Discord’un yankı odalarında aidiyet, statü ve şiddet

Dijital oyunların ekonomik, ideolojik ve pedagojik boyutlarını konuşurken, Discord gibi kapalı dijital topluluklara da değinmek gerekir. Bu platformlar çoğu kullanıcı için bir iletişim alanı olsa da kimlik arayışındaki bireyleri, aidiyet duygusu üzerinden farkında olmadan keskin ve dışlayıcı bakış açılarına sürükleyebiliyor.

Farklı maskelerle dolaşıma giren nefret dili, şiddeti bir oyun karakterinin soğukkanlılığıyla icra edebilecek bir eyleme dönüştürüyor; bu dil zamanla şiddetin duygusal ağırlığını hafifleterek onu sıradanlaştırıyor. Oyun içi başarılarla dayalı hiyerarşiler, grup içinde görünürlük ve itibar arayışıyla birleştiğinde kullanıcıları gerçek hayatta da şiddet eylemlerine yöneltebiliyor. Okul araç gereçlerine zarar verme, öğretmenin otoritesini zedeleme ve bu anıları kaydedip dijital mecralarda dolaşıma sokma, kimi zaman grup içinde kabul görmeyen bir yolu hâline geliyor. Davranışlar yalnızca yapılmış olmak için değil görülmek, onaylanmak ve statü kazanmak için sergileniyor. Nitekim bazı okullarda yaşanan şiddet olaylarının ardından gün yüzüne çıkan dijital yazışmalar bu tür ortamların şiddeti besleyen bir arka plan oluşturabildiğini gösterdi.

Dijital dünyanın sahte ilgisi güçlü bir çekim oluşturuyor

Bu tabloyu sadece bir teknoloji sorunu olarak okumak yanıltıcıdır. Kapalı grupları bir çekim merkezine dönüştüren çoğu zaman evin içindeki görünmez boşluktur. Ailesiyle sağlıklı iletişim kuramayan, değeri yalnızca akademik başarıyla ölçülen, duyguları yeterince karşılık bulmayan gençler; bu mecraların sunduğu alternatif kimliklere daha açık hâle gelebiliyor. Gerçek dünyada görülmediğini hisseden biri için dijital dünyanın sahte ilgisi güçlü bir çekim oluşturuyor. Evde basit bir “Nasıl?” sorusuna muhatap olmayan bir genç, kapalı bir grupta verilen küçük görev-

lerle bile kendini değerli hissedebiliyor. Bir eylemi kaydedip paylaşmak yalnızca bir davranış değil aynı zamanda “Ben de varım.” deme çabasıdır.

Ev, dijital dünyadaki belirsizliklere karşı güvenli bir liman olabilir

Bu tabloyu yasaklayıcı bir yaklaşımla değiştirmemiz mümkün görünmüyor. Sistemli ve çok katmanlı bu yapı karşısında daha kapsamlı ve gerçekçi düşünerek hareket etmeliyiz. Başlangıç noktası ev olmalı. Ama burada söz konusu olan ekranla mesafeyi artırmak değil o ekranın önünde kurulan ilişkiyi dönüştürmek. Ebeveynlik artık fiziksel ihtiyaçlara odaklanan bir sorumluluk alanı değil çocuğun dijital deneyimine de anlamlı bir eşlik etmeyi gerektiriyor. Hangi oyunların oynandığı kadar, o oyunların sunduğu dil, değer ve etkileşim biçimleri üzerine birlikte düşünmek belirleyici oluyor. Kontrol süreçleri; içeriği birlikte anlamaya ve sorgulayıcı diyaloglara dayanmalıdır. Ev ortamı, dijital dünyadaki belirsizliklere karşı güvenli bir liman olabilir; ancak gerçek bir iletişim zemini varsa.

Riskli eğilimleri erkenden fark edebilecek pedagojik bir donanım gerektiriyor

Okulun bu süreçteki sorumluluğu, sınıfın içinde sessizce gelişen “ikinci hayatı” ve öğrenciler arasındaki dijital dil ve kültürü fark etmekle başlıyor. Bu süreç, teknik becerilerin ötesinde; dijital zorbalığı, manipülasyonu ve riskli eğilimleri erkenden fark edebilecek pedagojik bir donanım gerektiriyor.

Öğrencilerin görünürlük ve aidiyet arayışını sağlıklı mecralara yönlendirebilen bir okul iklimi, zararlı davranışların statü aracına dönüşmesini engelleyen en güçlü baraj olacaktır.

Gençlerin dijital ortamda karşılaştıkları içerikleri sorgulayabilmesi ise belki de en kritik beceri. Algoritmaların yalnızca teknik sistemler olmadığını; tercihleri ve davranışları etkileyen yapılar olduğunu kavramaları önemlidir. Ekran başında geçirilen zamanın ekonomik ve davranışsal karşılıklarını bilen bir genç, dijital deneyimini daha bilinçli yönetebilir: Temel amaç da bu farkındalığı kazandırmaktır.

Mesele çok boyutlu bir perspektifi zorunlu kılıyor

Türkiye’de 15 yaş altı çocukların sosyal medya kullanımına yönelik düzenlemeler, umut vericidir; ancak bu adımlar aile, okul ve toplumsal bilinçle birleştiğinde karşılık bulur. Platformların denetimi, zararlı içeriklerin filtrelenmesi, hukuki altyapının güçlendirilmesi ve dijital medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması, bu süreci tamamlayan halkalardır.

1962’de bir laboratuvar deneyiyle başlayan bu serüven, bugün derin bir farkındalığı zorunlu kılıyor. Ekranlardaki pikseller yalnızca bir görüntü üretmiyor; bir anlam dünyası inşa ediyor. Bu dünyayı doğru okuyabilmek, bireysel ve toplumsal geleceğimiz açısından önem arz ediyor. Çünkü mesele oyunun sınırlarını çoktan aşmış durumda; artık gerçek hayatın ve ilişkilerin tam ortasına yerleşmiş bir dönüşümle yüz yüzeyiz. ■

Allah inancı, Müslüman'ın kabul etmesi gereken iman esaslarının merkezinde yer alır. Diğer iman esaslarının hepsi, varlığını Allah inancına borçludur. Allah inancı olmadan diğer iman esaslarından bahsedebilmek de mümkün değildir. Allah (c.c.), peygamberler göndermiş ve onların aracılığıyla bizi, melekleri, kitapları, ahiret hayatı ve her şeyin Allah'ın ilim ve takdiriyle olduğundan haberdar etmiştir. Tevhidin nuruyla aydınlanan gönüller, her şeyin yaratıcısı Allah'a yönelmenin verdiği huzurla nefsinin dar kalıplarından kurtulur, var olan her şeyde O'nun izini sürerek varlığın özündeki hikmeti, sevgiyi ve adaleti fark eder. Bu farkındalıkla Allah'a inanır, dünyada huzura ve ahirette de kalıcı bir esenliğe kavuşur.

Yüce dinimize göre Allah her türlü eksiklikten uzak, varlığı kendinden, hiçbir şeye muhtaç olmayan mutlak varlıktır. Başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Hiçbir mekâna muhtaç değildir. Her şeyi, mutlak ilmi, iradesi ve kudretiyle kuşatmıştır. O, azamet ve yüceliğiyle her türlü algı ve idrakin ötesinde olmakla birlikte aynı zamanda insanlara şah damarından daha yakındır (Kaf, 50/16), ilmiyle, şefkat ve merhametiyle her an hazır ve nâzırdır. Zatı/mahiyeti itibarıyla her çeşit idrakin ötesinde iken, isim ve sıfatlarının insan ve evrendeki yansımaları/tecellileri yönüyle de insan O'nu bilir, tanır ve O'na iman eder. Bu durum aynı zamanda yaratılan ile Yaratıcı, kul ile Mabut arasındaki mesafenin de sınırlarını belirler.

Bakma ve görme beşerî tecrübenin önemli bir boyutudur. İnsan, var olanlara bakar, müşahade eder ve görür. Bir nesnenin gözle görülebilmesi için görülebilir olması ve görme için gerekli şartların oluşması gerekir. Görüp gözlemleyebildiğimiz şeylerin ortak illetinin "var olma" olması, insanda var olan her şeyin görülebileceği kabulüne götürür, var olan her şeyi görmesi gerektiğini düşünür. Bu durumda da "Allah var ise niçin göremiyoruz?" sorusunu sesli olarak dile getiremeye de zihninin saklı köşelerinde yankılanabilir. Bu durum her inananın inandığı varlığı görmek isteyeceğinden gayet tabiidir. Her âşığın maşukunu görmek istemesi gibi. Nitekim Rabbi, Musa (a.s.) ile konuşunca, o "...Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım..." demişti. (A'raf, 7/143) Yüce Allah, bu talebi nedeniyle peygamberine kızmamış, onu ayıplamamış ve

bundan menetmemiştir. Aksi-ne, cevap vermiş ve dünya hayatında O'nu göremeyeceğini ifade etmiştir.

Aslında varlık, yapısı itibarıyla tezahür etmeye/görülebilir olmaya meyillidir. Eşari âlimlerinin de dile getirdiği gibi bir şeyin var olması, onun görülebilmesi için yeter şarttır. Bu görülebilir olmanın temel şartıdır ve varlık türlerine göre (mutlak/mukayyet) farklılık arz etmez. Bir şey varsa, o şeyin görülebilmesi aklen mümkündür. Zira “yokluk”, hiçbir sıfat taşımadığı için görülme-yeye konu olamaz; oysa “varlık”, aslı itibarıyla tecelliye/görünmeye müsaittir. Ancak bu akli imkân, fiziksel gerçeklikte her zaman vuku bulacağı anlamına gelmez. Biz, var olan her şeyi görebildiğimiz iddiasında bulunamayız. Görme eylemi, sadece bir nesnenin varlığına değil aynı zamanda görenin kapasitesine ve görme için gerekli şartlara bağlıdır. Bu bağlamda, Allah'ın dünyevi gözlerle görülemeyişi O'nun yokluğuna değil aksine O'nun varlığının yüceliğine ve insan idrakinin bu ihtişamı taşıyamayacak kadar sınırlı oluşuna işaret eder.

Dünya yaşamında insan, tabiatı gereği sınırlıdır. Şartları oluşmadığı için var olan her şeyi de görememektedir. İnsanın gözü, bir dalga boyun-daki ışığı, belirli mesafeden ve belirli bir açıyla algılayabilen biyolojik bir araçtır ve madde-nin rengine, şekline, ışığı yansı-tma kapasitesine ve mekân içindeki konumuna muhtaç-tır. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de “...O'nun benzeri hiçbir şey

yoktur...” (Şura, 42/11) buyuru-lur. Buna göre Yüce Allah za-mandan, mekândan, yönden, renkten ve hacimden mü-nezzehtir. Fiziksel göz, doğası gereği sadece cisim/sınırları olanı görebilir. Allah ise sınır-sızdır. Sınırlı olan bir yetinin, sınırsız olanı kuşatması/ihata etmesi mantıksal bir imkânsız-lıktır. Bu durum, “...Gözler O'nu idrak edemez...” (En'am, 6/103) ayetiyle ifade edilmiştir. Ayet-teki “idrak” kelimesi, bir şeyi tamamen kuşatarak kavramak anlamına gelir ki, yaratılmış bir gözün, Yaradan'ı bu manada görmesi mümkün değildir.

Yaşadığımız dünyada, varlığın pek çok türü vardır. Bunlardan bir kısmını görürüz, bir kısmını belli şartlarda görebiliriz, bir kısmını ise göremeyiz. Örne-ğin, insanın kendi varlığının özü olan ruh, düşüncelerinin kay-nağı olan akıl, hatta modern bilimin üzerinde yükseldiği elektrik veya atom altı parça-cıklar, çıplak gözle müşahede edilemezler. Bir cerrah, insan beynini en ince ayrıntısına ka-dar inceleyebilir ancak “düşün-ce”yi göremez. Eğer insan, ken-di vücuduna hükmeden ruhu bile görmekten acizse, Allah'ı bu sınırlı gözlerle görememesi gayet tabii bir durumdur. Bütün bunlar, var olmadıkları/görüle-medikleri için değil aksine gör-me için uygun şartların oluşma-sı nedeniyle görülemezler. Güneşe doğrudan bakamayan bir gözün, güneşi de var eden Allah'ı görmeyi talep etmesi, küçük bir kabın okyanusu içine almasını istemesi gibidir.

Ayrıca Allah'ın dünya hayatın-da duyulardan gizlenmesi, im-tihan sırrının ve gayba iman

en zarif yönüdür. Kur'an'ın mü-minleri “gayba iman edenler” olarak nitelendirmesi, imanın bilinçli bir tercih olduğunu vur-gular. Zira Allah, görülebilen maddi bir varlık olsaydı O'na yönelmek ahlaki bir erdem ya da kalbî bir teslimiyet değil ka-çınılmaz bir zorunluluk olurdu. İslam, insanın kâinattaki niza-mı ve vicdanının sesini takip ederek Allah'ı eserleri üzerin-den keşfetmesini bekler. Bu itibarla ilahi gizlilik bir perde değil kulun aklını ve gönlünü kullanarak Rabbine kendi öz-gür iradesiyle ulaşması için açılmış bir özgürlük alanıdır.

Sonuç olarak Allah'ın bu dün-yada gözle görülememesi, O'nun zatına dair bir noksanlık değil dünya hayatının ve be-şerî algının sınırlılığındandır. O, isim ve sıfatlarıyla kâinatın her zerresinde açık/zahir olsa da zatı itibarıyla gizli/bâtındır. Tıpkı bir ressamın maharetinin fırça darbelerinde izlenip biz-zat kendisinin tablonun içinde bulunmaması gibi, kâinat da Allah'ın bir eseridir, dolayısıyla O'nun görülememesi yokluğ-na değil varlığının mutlak te-zahürünün bizim zayıf nazarla-rımızı aşan azametinde delildir. Ancak bu dünyevi engel/hicap geçicidir. Kıyamet suresinde müjdelenen o kutlu günde (Kı-yamet, 75/22-24) müminlerin hem fizyolojik hem de ruhani yapısı bu büyük müşahedeye uygun hâle getirilecek ve Hz. Peygam-ber'in (s.a.s.) beyan buyurduğu üzere, tıpkı dolunay hiçbir en-gel olmadan izlemek gibi Rab-lerinin cemalini temaşa etmek (Ruyetullah) (Buhari, Tevhid, 24), cennet ehlinin nail olacağı en yüce nimet olacaktır. ■

AHLAKİ BELİRSİZLİK KAVŞAĞINDA FITRAT VE HAKKANİYET

Modern çağda insanın tercih ve seçimlerinin flulaşması, insan ilişkilerinde yeni sorunlar doğuruyor. Sosyal medyada ve herhangi biriyle kurduğunuz diyaloglarda herkes ötekinden yakınıyor. Artık ilişkilerimizde iletişim zeminlerinin güven vermediğinden şikâyet ediyoruz. Muhatabımızı bencillikle suçluyoruz. Mutsuz ve güvensiz yığınlar fitratın berrak yasasında yeniden sınanıyor. Herkes kendi dengesinin sarsıldığının farkında ve bir şeylerin ters gittiği aşikâr. Modern dalgalanmalardan bizi koruyacak ve kollayacak tek bir yasa var: İslam. Hakikaten İslam, fıtratla ilahi bir bağ kuran, adaleti ilahi mizanda arayan bir denge ahlakı sunar.

İslami öğretiyeye göre fitrat (insan doğası), Allah'ın koyduğu içsel yasadır: İyiye kötüden ayırabilme kabiliyeti insana bahşedilmiş bir armağan, Yaradan'ın insana bahşettiği en kıymetli hazinelerden biridir. Bu içsel ahlak pusulasıyla dünyaya gelen insan, vicdanında hür bir irade ve sorumluluk taşır. Daha da ötesiye, yasa ve teorileri aşan bir nimettir ihsan. İnsanın ötekine açtığı rahmet şemsiyesi ihsandır. İhsan, yasal düzenlemelerin de ötesinde bir ahlaki duruşu ifade eder. Zira adil olmak her insan için mecburiyken ihsan sahibi olmak cömertliktir ve diğerini gözetmektir.

Günümüz ahlaki belirsizliği, fitratın karanlıkta kaybolması, insanın kendi doğasına yabancılaşması, karanlık bir bakış temsil ediyor. Kendi bakışını haz yani nefis dediğimiz bir kıyasla diğerine çeviren günümüz insanı, bakışın kusurlu olduğunu unutuyor ve net bir açıda görüntüye sahip zannediyor kendini. Hâlbuki bakış kimi zaman yanıltır. Güzel bakan güzel görürken nefsi ile bakan, sadece kendini düşünerek yaşadığı olaylar üzerinde çıkarımlarda bulunan aldanır. Nefsani duygular, ihsan ve merhametin önüne geçtiğinde ise güven duygusu zedelenir. Kalbinde ikircik olan, muhatabının kalbinde de başka niyetler arar. İlişkiler zedelenir. Tüketim kültürü, ilişkileri de tüketmeye başlar.

Popüler kültür, kişisel gelişim üzerine söylemler, yeni yol haritalarıyla insanın karşısına çıkıp etkili iletişim reçetesini sunmaya çalışırken gerçek ahlak “fıtrata uygun olma” yani bilinçli ve merhametli bir bakışla her eylemi ölçülü kılmakla mümkündür. Sarih bir bakış açısına sahip olmakla, önce kendi kalbini ikircilikten temizlemekle...

Postmodern belirsizlik: Arzu mu, vicdan mı?

Çağımızda ahlaki rölativizm egemen. Arzular ve hevesler, hakikat rehberi sayılıyor. İnsanın her durum ve şartta kendi rehberliğine başvurması, yanlış seçime ve rotasını şaşırmasına sebep olabilir. Sizi kendinizden ne koruyacak? Kendinize karşı ölçüyü kim belirgin kılacak? Şartlar lehinize olduğu zaman aldığınız adaletli bir karar, şartlar aleyhinize olduğu zaman nasıl doğrudur duracak? Kimseyi incitmeden ve kimse-nin hakkını gasp etmeden, belirsizliğe düşmeden nasıl netleşeceksiniz? Yani tartıya hile karıştırmayacağınızı gözeterek kendi karar ve davranışlarınızı ölçülebilir misiniz? Hele de duygusal açıdan sizi yıpratıcı ve çok yönlü hadiselerle karşılaştığınızı düşünün.

İnsan kendini çok kolay aldatır, kendine kolay aldanır. Bu sadece ötekine haksızlık yapmak değildir, insan arzu ve heveslerinin peşinden giderken aslında kendine zulmeder. Kendine de haddinden fazla haksız, hudsutuz davranabilir. Bunun yanında postmodern bir çağda

akışkan insan ilişkilerinin ay-yuka çıktığı zamanlarda, doğrunun hiç bu kadar hırpalanmadığı bir düzende karar aldığımızı düşünelim. İnsan arzuları artık bugün hakikatin kaynağı durumunda, gündelik hayatı düzenleyen otoriteleşmiş, insanı nefsin tutsaklığına çeken bir boyutta. Postmodern dünyada hukuk, gelenek ve din otoritesi kırılırken birey sadece “kendi haklılığı”nı referans alıyor. Oysa İslam, hak ile hakikati kişinin dışında bir kudret ve hikmetle ilişkilendirir. Yani en baştan iyi, temiz ve adil, seni bile kendinden koruyan bir seçime yer açar: İlahi olana teslimiyet.

Mizan ve hakikatin terazisi

Gazali’nin deyişiyle, duyguların dahi bir mizanı var. Bugün aşırıya kaçan insan için doğruya yönelik seçimlerden, özgürlükten ve ferahlıktan bahsedemeyiz. Aksine, bugünün insanı tutsak edilmiş ve bir kaosa sürüklenmiştir. Tek tek herkesin keyfî seçimleri koca bir ben-cillik yumağına dönüşerek ilişkilerde herkesi düğümlemiştir. Hayatı kolaylaştırıyor, kişisel çıkarları koruyor diye doğrudan vazgeçip yanlışla yer açmak, iyiyi kendi doğasının dışına hapsedmek zulümdür. İnsan fıtratı itibarıyla dengeyi arar. Allah’ın gönderdiği akıl ve vahiyle adaleti onaylar.

Rus edebiyatının güçlü ismi Dostoyevski’de kahramanların, modern ahlaki bunalımı canlı örneklerle sunulur. Raskolnikov, üstün insan idealini zihninde kurgular, cinayet işler

ve tefeci yaşlı bir kadını öldürür. Onun tek düşündüğü kendi nefsidir, nefsi onu güya haklı çıkarmış ama o haddi aşarak bir insanın canına kıymıştır. Zira o, ahlaki ilahi bir kaynaktan değil kendi arzularından devşirmiştir. Ertesi gün ve diğer günler pişmanlıkla sorar kendine: Tanrı değildir, o hâlde neyin doğru neyin yanlış olduğunu nereden bilecek, nasıl bir yol bulacaktır? Bu sorular aynı zamanda içindeki ahlak yasasını sorguladığını gösterir. İnsanın bir anlığına heva ve heveslerine uyduğunda düştüğü karanlığı gözler önüne serer. Roman karakteri, arzularının elinde şekillenen ahlaki çıkarımlarını, ilahi ahlak yasasının yerine koymanın nihilizmini yansıtır. Öyle ki içine düştüğü karanlıkta vicdanı onu sürekli hırpalıyor. Raskolnikov yanlış bir kıyas yapmıştır, kendi yaşamı için bir başkasının ölümünü tercih etmiştir, kendini iyi görürken bir başkasını kötü görmüş ve onun yaşama hakkını elinden almayı kendine bir hak saymıştır. Kendini terazinin bir kefesine koyar, tefeci kadını terazinin diğer kefesine. İşte bu yanlış kıyasla suç doğar. Yanlış kıyaslamanın doğuracağı tek şey suçluluk duygusu ve ümitsizliktir. Bu bakış sadece insanın hakikat ile arasındaki mesafeyi artırır ve onu doğruyu seçmekten daha da uzaklaştırır.

Tasavvufun ölçüsü ve nefsin terbiyesi

Tasavvufta adap (terbiye) yolu, nefsin hududuna uymaktır.

Nefsi yok sayıp, dışlamaktansa nefsi tanımayı, onun tuzaklarını bilmeyi ve sınırları aşındırmamayı öğretir bize. İbn Ata-ullah'ın ikaz ettiği kendi kendini yönetme yükünden yorulup dinlenmek ve senin adına yürütülene yeniden teşebbüs etmemek. Bu, egonun her şeye hâkim olmaya çalıştığı günümüzde içsel teslimiyeti öğretir. Şeyh Ahmed el-Alâvî, “Kendimi sınırlamaya karar verdim.” diyen dervişlerin yolunu açar: Elindekiyle yetinmek; abartı duyguları, yönelimleri, tercihleri insandan uzaklaştırmak... Tasavvufun hudutları, fitratı yeniden hatırlatır: Yaratılışa saygı, iç dünyayla barış demektir. İhsan, bu sınır bilinciyle ilgilidir. Kendi sınırının farkına varmak. Muhatabın sınırını ihlal etmemek. İncitmek ve incinmemek... Adaletli, merhametli bir bakışla bezemek. Bakışımızı, sözümüzü, davranışlarımızı adap ile ölçmek ve bu iç dengeyi ilahi bir seçimin tarafıyla yapmak. Yaşamı, varlığı emanet bilmek ve bir emanetçinin özverisiyle tüm ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmek. Çevredeki her varlığa saygı göstermek, merhametle nazar etmek, onun hakkını korumak, İslam'ın hakkaniyetidir.

Fitratı uyandırmak

Ferdî ve içtimai hayatta güven ortamının inşası için aslolan fitratın pusulasına sarılmak, adaletin özünü kavramaktır. Ötekinin hakkına sadakat göstermek, ahlaki keyfîlikten çıkarıp ilahi olanla ilişkilendirmektir.

Fitratın sesini dinleyen insan, her akşam ilahi ölçüyü baz alarak mizan kurar: Haksızlığı telafi etmeyi, kıymeti korumayı, hakka daveti ihmal etmemeyi seçer. Kendini ölçer, aşırılıklardan ve hazzın baskısından sıyrılır. İşte bu sınırlar eğitimi, insanın nefsinden başlayarak aileye, topluma ve bütün evrene sirayet edecek bir hakkaniyet inşa eder.

Mehmet Akif “İhlas ve sadakatle ruhlar kemal bulur.” derken, adalet ve ihsanı bütünleştirir. İnsan yalnız kaldığında doğru ve hakikat karşısında seçimleri zorlaşır. Vicdanı konuşmaya başlar. O vicdan ki kişiyi dengede tutan, aşırılıklardan koruyan ilahi bir lütuftur.

Bugün sınırını bilmek, sınırı hakkaniyetle çizmek kişiyi hem başkalarına hem de kendine zulmetmekten korur. Ayrıca ilişkilerde saygıyı da muhafaza eder. Fitratın sesini dinleyen insan, her akşam ilahi ölçüyü baz alarak mizan kurar: Haksızlığı telafi etmeyi, kıymeti korumayı, hakka daveti ihmal etmemeyi seçer. Kendini ölçer, aşırılıklardan ve hazzın baskısından sıyrılır. İşte bu sınırlar eğitimi, insanın nefsinden başlayarak aileye, topluma ve bütün evrene sirayet edecek bir hakkaniyet inşa eder. Adalet, ancak fitratla uyanık kalınca ayağa kalkar. Bir başkasının mağdur olduğu, kendini kötü hissettiği, haksızlığa uğradığı her durumda ahlaki belirsizlik söz konusu olmuştur. Bu bir tarafın diğeriyle kurduğu ilişkide kendi menfaatini gözeterek ahlaki aşındırmasından, doğruyu zedelemesinden doğar. Bu sebeple ikili ilişkilerde, dünyaya, doğaya davranış şekillerinde ölçü ve başlangıç noktasını kendi nefsimiz, benliğimiz belirleyemez, belirleyici olan hakikatin ve doğrunun net olduğu ilahi ölçüdür. Ancak ilahi ölçü ahlaki sınırlardaki belirsizliği siler ve ahlak bu şekilde netleşir.■

NESİLLERİ BULUŞTURAN OTANTİK KÖPRÜ: **ET-TABAKÂTÜ'L-KÜBRÂ**

Dr. Elif ERDEM

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam'a gönül vermiş herkesin özlemle andığı sadet asrına uzanan, En Sevgili ve onun yolundan giden ashab-ı güzinin yaşantısına ayna tutan ve bizi öncü nesillerle buluşturan sağlam bir köprüdür *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*.

et-Tabakâtü'l-Kübrâ, siyasi gerilimlerin şiddetine inat ilmî faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu bereketli bir dönemde kaleme alınmış, türünün ilk örneği olan kıymetli bir eserdir. İbn Sa'd künyesiyle meşhur olan eserin müellifi Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), İmameyn olarak bilinen İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi seçkin âlimlerle aynı zaman diliminde yaşadı. Memleketi Basra'da tabiun ve tebe-i tabiun âlimlerinin elinde yetiştikten sonra Kufe'den Hicaz'a, Rakka'dan Dimaşk'a yaptığı ilmî yolculuklarla hadis, tarih, siyer ve neseb bilgisi (ensab) alanlarında araştırmalar yaptı. Âlimlerden aldığı derslerin yanı sıra Mekte ve Medine topraklarında, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerinin geçtiği yerlerde incelemelerde bulunması ona, şifahen ve yazılı kaynak-

lar aracılığıyla edindiği bilgileri kendi gözlemleriyle doğrulama imkânı vermiş, onun sahadaki yetkinliğini artırmıştı. Yolculuklarının son durağı olan Bağdat'ta İslam tarihinin öncü isimlerinden Vakıdî ile tanışması ise onun için muazam bir dönüm noktası oldu. Hocası Vakıdî'nin uzun yıllar kâtipliğini yaptığı için "Kâtibü'l-Vakıdî, sahibü'l-Vakıdî" gibi lakaplarla anılan İbn Sa'd, bu sıkı birliktelik sayesinde Vakıdî'nin hem ilminden hem de kütüphanesinden istifade ederekengin bir birikim sahibi oldu. İlimle dolu geçen ömrünün en kıymetli hasılası da *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* ismiyle can buldu.

"Tabakat," İslam telif geleneğinde, tanınmış şahsiyetlerin biyografilerinin sunulduğu eser türüdür. Bu literatürün elimize ulaşan ilk örneği olan İbn Sa'd'ın eseri, aynı zamanda bu alandaki en geniş kapsamlı ve güvenilir kaynaklardan biridir. Resulullah'ın yaşam öyküsünü bir bütün hâlinde, ayrıntılarıyla sunan elimizdeki en eski eserlerden olması itibarıyla siyer alanında da vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

Bugüne kadar sekiz ciltten on üç cilde kadar farklı baskıları yapılan *et-Tabakât*, temelde iki ana bölümden oluşur. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'in hayatına dair konuları içeren siyer ve megazi bölümü, ikincisi ise tabakat bölümüdür. Siyerle ilgili olan kısma başlarken İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle ilişkisini kurarak konuya girer ve eski neseplerle ilgili önemli bilgiler verir. Ardından Resul-i Ekrem'in peygamberlik öncesi ve sonrası hayatına odaklanır. Bu minvalde Resulullah'ın soyu, doğumu, çocukluğu, gençliği, evlilik hayatı, risalet süreci ve Medine'deki yaşantısını ele alan müellif, okuyucusunu oldukça derinlikli ve ayrıntılı bir siyerle buluşturur. Hz. Peygamber'in önceki kitaplarında anılan özelliklerinden başlayarak ahlaki ve fiziki vasıfları üzerinde durulan bu bölümde konuşmasından yürümesine, yeme içmesinden giyinmesine Allah Resulü'nün her hâlini resmeden canlı bir anlatım vardır. Bu anlatım, o dönemi yansıtan ve hayalî tasvirleri somutlaştırmaya yardım eden somut öğelerle tamamlanmıştır. Kıyafetlerinden ayakkabıla-

rına, yüzüklerinden tarağı ve aynasına, atlarından kılıçlarına kullandığı daha pek çok eşyası hakkında verilen detaylı bilgiler sayesinde Resulullah, yaşayan bir peygamber olarak karşımızdadır. Sadece Hz. Peygamber'in şahsı değil siyasi, idari, ticari ve ilmî ilişkileriyle saadet asrının tamamı ve bütün hatlarıyla siyer coğrafyası gözlerimizin önüne serilmiştir. Bu yönüyle siyer kaynakları arasında temayüz eden *et-Tabakât*'ta Resulullah'ın savaşları ayrıca işlenmekte, ömrünün son demlerine ve vefatına da geniş yer verilmektedir. Siyer ve megaziyle ilgili bu bölüm, İki Cihan Serveri'nin vefatı üzerine söylenen mersiyelerle son bulur. Siyer konularının kronolojik takibinin yanı sıra bazı tematik başlıklarla ele alınması, alanda yeni bir metot ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

İkinci bölüm; sahabiler, sahabeyi takip eden tabiun, onlardan sonraki nesli ifade eden tebe-i tabiun ve sonrasında ilmin aktarılmasında rol üstlenen "ravî" diye adlandırdığımız önemli şahısların biyografik bilgilerine ayrılmıştır. Müslüman olma zamanlarını ve katıldıkları savaşları dikkate alarak ashâbı beş tabakaya ayıran İbn Sa'd, daha sonrasında ise Medine'den başlamak suretiyle sahabeyi yerleştikleri şehirlere göre yeniden tasnif eder. Bu bakımdan isim tekrarları kaçınılmaz olsa da biyografileri ilk zikredildikleri yerlerde verir. Bu doğrultuda sahabenin kimlik ve nesep bilgileri, ahlaki ve şahsi özellikleri, katıldığı savaşlar ve Hz. Peygamber ile

olan hatıraları, onun vefatından sonraki faaliyetleri hakkında malumat sunar. Halifelere ait anlatımlarda dönemin kurumsal yapısına, siyasi ve toplumsal olaylarına da temas ederken ashap sonrasındaki ravilerin hoca ve talebeleri, seyahatleri, ilmî açıdan yetkinlik ve güvenilirliklerini ifade eden "cerh ve tadil" durumlarını da kaydeder. Eserin son cildini hanımlara tahsis eden İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in ailesindeki hanımlardan başlayarak söz konusu zaman diliminde ön plana çıkan kadınların biyografilerini verir. Sosyal hayatta üstlendiği roller ve ilmin aktarımındaki gayretleriyle Müslüman kadının konumunu ve örnekliğini göstermesi bakımından bu kısım ayrı bir önem taşır.

Günümüze ulaşmayan pek çok eserden yararlanılarak hazırlanan *et-Tabakât*, döneminin

ilmî birikiminin sonraki nesillere yüksek verimle aktarılmasına hizmet etmiştir. Gerek siyer gerek tabakat bölümünde muhaddislerin usulüne uygun şekilde bilgilerin, isnat dediğimiz kaynakları gösteren atıf zincirleriyle verilmesi, kitabın güvenilirliğini artırmıştır. Neticede erken döneme dair teferruatlı bilgilerin yanı sıra birçok belge ve kayıt içeren, güvenilir bir eser olan *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, siyer ve tabakat başta olmak üzere İslam tarihi ve kültürüne dair tüm araştırmalar için asırlar boyu vazgeçilmez bir kaynaktır. Hz. Peygamber'in fiziksel ve ahlaki özelliklerine dair bölümleriyle kendisinden sonraki süreçte ortaya çıkan "delâilü'n-nübüvve, alâmâtü'n-nübüvve ve şemâil" türü eserlere de rehberlik etmiştir. ■

BİLGİ I - İSLAMİ ÇERÇEVEDE KARAR ALMA BECERİSİ

Günlük hayatımızda verdiğimiz iktisadi kararların ardında ne yatmaktadır? Ana akım finansal okuryazarlık bu soruya şöyle cevap verir: Her karar, olası maliyetler ile beklenen faydalar arasında yapılan bir denge hesabıdır ve rasyonel olan, net faydası en yüksek seçeneği tercih etmektir. Başlangıçta iktisadi kararları açıklamak için geliştirilen bu “maliyet fayda” analizi çerçevesi, zamanla yaşamın her alanına yayılarak insanların karar verme süreçlerini açıklayan evrensel bir yasa olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Örneğin, annesine bakmak için yüksek maaşlı işinden vazgeçen bir adamın bu davranışı bir sorumluluk bilinci, vefa borcu veya sevgi gösterisi olmak yerine, bu çerçeve tarafından “annesine bakmanın sağladığı manevi/duygusal faydanın, kaybedilen gelirden daha yüksek olması” şeklinde bir maliyet fayda analiziyle açıklanır. Bu mantığa göre kişi bilinçli bir hesaplama yapmasa dahi eylemi aslında gizli bir maliyet fayda analizidir.

Bu evrensellik iddiası, İslam iktisadi alanında çalışan bazı araştırmacılar tarafından da benimsenmiş; maliyet fayda analizinin fıkıhtaki “celb-i menfaat ve def-i mazarrat” (faydayı sağlama, zararı giderme) ilkesiyle olan benzerliği, bu hesap mantığının İslami bir meşruiyet zeminine oturtulmasına zemin hazırlamıştır. Oysa bu benzerlik yüzeyseldir: “Celb-i menfaat” bir optimizasyon komutu değil şer’i bir sınır içinde hareket eden mükellefin genel yönelimini tanımlar. Hatta bazı yaklaşımlar, Müslümanların cehennem azabından kaçıp cennet nimetlerine ulaşma arzusunu bile maliyet fayda analizi çerçevesinde bir “uzun vadeli yatırım hesabı” olarak sunmaktadır. Bu mantığa göre Allah’a kulluk etmenin “maliyeti”, gelecekteki “fayda”dan (cennet) daha az olduğu için ibadet etmek

rasyonel bir tercihtir. Ancak bu bakış açısı, rasyonaliteyi kanıtlamak adına İslami kavramların özünü modern paradigmanın içine hapsedme riski taşır ve Müslüman’ın “varlık amacını” ise modern bir işletme mantığına indirger.

Hayatın büyük bölümü, kıyaslanabilir büyüklükler üzerinden değil sadakat, minnet, saygı, kulluk gibi niteliksel boyutlar üzerinden şekillenir. Bu boyutlar, nicelleştirilmeye çalışıldığında yalnızca eksik temsil edilmez, bizzat değişirler. Bir ilişkiyi, bir sorumluluğu ya da bir ibadeti fayda hesabına dökmek, o eylemi açıklamaz; onu başka bir şeye çevirir. Peki, İslami perspektif bu noktada ne önerir? Bu soruyu daha derinden ele aldığımızda iki dünyanın ayrıştığını görürüz.

İlk olarak İslami perspektifte karar alma süreci, “fayda” üzerine değil normatif ilkelere üzerine kuruludur. Bir mükellef, her şeyden önce Allah’ın kuludur ve günlük davranışlarını Allah’ın rızasına uygun şekilde düzenlemesi beklenir. Müslüman bireyin başlangıç noktası, kendi başına bir maliyet fayda hesaplamak değil İslam’ın rehberliğini aramaktır. Başka bir ifadeyle eylemlerimizin getireceği faydayı önceden hesaplayıp ona göre davranmak yerine; önce dine uygun hareket eder, ardından Allah bizim adıma hayır dilediği için bu tercihin faydalı olduğunu kabul ederiz.

İkinci fark, nicelleştirme zorunluluğudur. Maliyet fayda analizi, genellikle imkânsız olan bir işi -her şeyi sayılara dökmeyi- şart koşar. Modern bürokrasi, sigorta sektörü ve mahkemeler, insan hayatı dâhil paha biçilemez gördüğümüz her şeye bir fiyat biçer. Örneğin, bir otomobil şirketi, hatalı bir aracı geri çağırmanın maliyeti ile ölümlü kazalar sonucu ödenecek tazminat davala-

rının maliyetini kıyaslayıp insan hayatı üzerinden soğuk bir “kâr zarar” hesabı yapabilir. İslam hukukunda yer alan “diyet” (kan bedeli) uygulaması bu durumun bir benzeri olarak sunulabilir de arada önemli bir fark vardır. İslam hukukundaki diyet, bir hayatın “maddi değeri” değil bir hata sonucu işlenen ihlalin, dünyevi imkânlar dâhilinde telafi edilmesi ve ahlaki bir hatırlatıcıdır. Hiçbir Müslüman, “diyetini öderim” diyerek birini öldürmeyi hak görmez; zira bazı suçlar (Hanefi mezhebine göre yemin-i gamûs gibi) dünyevi hiçbir bedelle telafi edilemeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla maliyet fayda analizinin dayandığı nicelleştirme mantığı, İslam hukukunun ahlaki çerçevesiyle temelden bağdaşmaz.

Üçüncü ve belki de en köklü fark, “fayda”nın kim tarafından ve neye göre tanımlandığıdır. Maliyet fayda analizinde fayda, insanın haz ve tatmin duygusuna dayalı öznel bir değerlendirmedir; başka bir deyişle bireyin kendisi için iyi gördüğü, çoğunlukla dünyevi menfaatlerle özdeşleşen bir büyüklüktür. İslami perspektifte ise gerçek fayda, bireyin arzu ve tercihlerinin değil Allah’ın bizim için hayır olarak belirlediği şeyin adıdır. Nitekim bir şey insana hoş gelebilir ama zararlı olabilir. Ya da ağır gelebilir ama onun için hayırlı olabilir. Dolayısıyla İslami karar çerçevesinde fayda, hesaplanan değil teslim olunan bir gerçekliktir.

Bütün bu farklara eşlik eden daha derin bir ayrışma da ontolojik düzlemdeki farktır. Çevremizi ve kullandığımız şeyleri bize emanet edilen varlıklar olarak mı yoksa dilediğimizce tasarruf

edeceğimiz nesneler olarak mı görüyoruz? Modern düzen, doğayı, zamanı, emeği ve ilişkileri fiyatlandırılabilir kaynaklar olarak ele alır. Hindistan’da Narmada Vadisi’nde baraj inşaatı nedeniyle yerinden edilen bir yerel halkın temsilcisi, devlete yazdığı mektupta şöyle sormuştu: “Ormanımızın, ırmağımızın, atalarından kalma otlaklarımızın ve burrada yaşamının sevincinin fiyatı nedir? Bu varlıkları satın almadık ki tazminat alalım.” Bu soru, iktisadi rasyonalitenin cevaplayamayacağı cinsten bir sorudur. Müslüman için bu soru yabancı değildir; zira emanet bilinci, bir varlığa fiyat biçilemeyen bu derin aidiyeti tam olarak ifade eder. Çevre ve kaynaklar, dilediği gibi tasarruf edeceği metaller değil geçici olarak kendisine bırakılmış emanetlerdir.

Peki, bu kadar büyük farklar varken neden bugün Müslümanlar dâhil birçok insan kararlarını maliyet-fayda analiziyle veriyor? Bunun en temelinde, modern hayatı kuşatan hâkim zihniyet kalıpları ve hayatın her alanına sirayet eden araçsal rasyonalite yatmaktadır. Erken yaşlardan itibaren birey, dünyayı verimlilik ve işlevsellik üzerinden okuyan bir anlayışla muhatap olmaktadır. Weber’in “demir kafes” olarak tanımladığı bu rasyonel düzenek, bizi kararlarımızı birer makine gibi sadece maddi ölçütlerle vermeye sevk etmektedir. Dahası bu kafes, içinde yaşayanlar tarafından artık görünmez hâle gelir; maliyet-fayda analizi bir seçenek olmaktan çıkıp tek mümkün düşünme biçimi olarak algılanır.

Kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet gibi bu mantık her ye-

re yayılmıştır; çünkü hayatın doğal akışının bu olduğu varsayılır. Ahlaki ve niteliksel değerleri ikincil plana iten bu bakış açısı, bireyi piyasa merkezli küresel dinamiklerin bir parçası hâline getirmiştir. Bu koşullar altında, “Müslüman’ın, kararlarını maliyet-fayda analiziyle verdiği...” gibi bir tespit dahi yapısal bir soruna işaret eder. Çünkü bu hesap mantığı zaten iktisat doktrini tarafından biçimlendirilmiş bir çerçevedir. Sorun, Müslüman’ın zaman zaman iki seçenek arasında kalıp somut bir değerlendirme yapmasında değil bu çerçeveyi karar almanın evrensel ve zorunlu zemini olarak benimsemesinde yatar; zira bu benimseme, niteliksel olanı ya dışarıda bırakır ya da ölçerek tanınmaz hâle gelir. Başkalarının kurduğu bu kavramsal çerçeve içinde kendimizi tanımlamaya çalışmak ise entelektüel bağımsızlığımızdan vazgeçmek demektir. Bu sebeple, finansal okuryazarlık bağlamında asıl mesele şudur: Para kazanmak, biriktirmek ve harcamak gibi kararları yalnızca verimlilik ve optimizasyon üzerinden değerlendirmek, zamanla bu kararları belirleyen asıl soruyu -Allah’ın rızasını- arka plana iter.

Müslüman, hayatını bir işletme rasyonalitesiyle “optimize” eden bir teknisyen değil niyetini her daim ilahi rızaya göre “tashih” eden bir yolcudur. Hayat bir kâr zarar cetveli değil her anı “emanet” bilinciyle nakşedilmesi gereken bir mükellefiyet alanıdır. Zira günün sonunda bir Müslüman için asıl mesele, salt bir fayda hesabı yapmak yerine hesabı verilebilir bir hayat yaşamaktır. ■

DOĞU BATI ÇATIŞMASI BAĞLAMINDA ZAMAN ALGISI: **SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ**

|| Sema BAYAR

Tanpınar'ı Tanpınar yapan, Türkçeyi kullanma gücünün yanında Tanzimat'tan başlayarak nitelikli bir toplum okuması yapmasıdır. Onun kalemini güden temel meseleler vardır ve bu meselelerin başında Doğu-Batı ikileminde arada kalmış insan gelir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Tanpınar, Doğu-Batı hattını, gücünü ironiden devşiren bir rüzgâr-la kateder. Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi absürt bir kurumu ciddiyetle anlatır. Romanın merkezinde iki katmanlı bir anlatım görülür. İlk katmanda genç cumhuriyet için bürokrasinin işleyişi, ikinci katmanda ise yükselen Batı'nın karşısında Doğu'nun geç kalmışlık hissi işlenir.

Romadaki katmanların tahliline geçmeden önce dönemin panoramasını iyi okumak gerekir. Osmanlı entelektüel çevresinin son temsilcilerindedir Ahmet Hamdi Tanpınar. Çocukluğu ve gençliği, hasta adam olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğunda geçmişti. Cihan imparatorluğunun yıkımını görmüş, cumhuriyetin ayak seslerini duymuştu. İki ayrı kültürü, iki ayrı devlet yönetimini, imparatorluk ve ulus devletini, saray bürokrasisini ve Ankara bürokrasisini tanıdı. Tanzimat'tan beri süre gelen Batılılaşma hareketlerine tanıklık etti. Westernizasyon'un kıyıcı tavrına karşı, ati ve mazi arasında bir köprü inşa etmeye gayret eden Yahya Kemal'e büyük hayranlık besledi. Bir devrin son, bir başka devrin ise ilk temsilcilerindendi.

Batılılaşma bir veçhesiyle zamanı yakalama gayretiydi. Osmanlı için gerçek sorun bir zaman problemiydi. Yükselen Batı fenni ve ekonomisi karşısında Osmanlı, geri kalmışlık hissine kapılmıştı. Şair ve ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun dizeleri o dönemin neslini, bu geri kalmışlık hissini çok güzel anlatır:

“...

Çünkü sen ne tarih ne coğrafya

Ne şu ne busun

Oğlum Mernus

Sen otobüsü kaçırmış bir milletin çocuğusun.”

Otobüs kaçmıştı. Bu yüzden koşmak, modern dünyaya yetişmek gerekiyordu. Saatler ayarlanmalıydı. Tanpınar da ölümsüz kahramanları Hayri İrdal ve Halit Ayaracı ile “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”nü kurdu. Çünkü gelenek ve modern çatışması zaman kavramında düğümlenmişti. Saatlerin ayarı bozulmuştu. Zaman Fatih'te başka, Beyoğlu'nda başka akıyordu. İnkılaplar yapılmış; saatler, takvimler değişmişti. Ancak insanların çoğu buna zihinsel olarak uyum sağlayamıyordu. Yine kılık kıyafette yapılan değişiklikler büyükşehirlerde uygulansa da Anadolu'nun pek çok şehrinde tereddütlerle karşılanıyordu. Eğitim alanında getirilen yeniliklere de Anadolu insanı şüpheyle bakıyordu.

O dönemlerde yazılan romanların çoğunda Doğu-Batı çatışması işlenmişti. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* romanında Anadolu'ya giden öğretmen Feride'nin hikâyesini hatırlayay-

alım. Gittiği yer çok ücra bir yer de değildir üstelik. Bursa'nın Zeyniler köyü dönemin taşra-sıdır. İstanbullu Feride, o köyde Anadolu ile karşılaşır. Romanda Doğu-Batı arasında sıkışmış aydınlar ve toplum perdesi önüne çıkartılır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ise bu çatışmayı, Doğu-Batı ikilemini, mizahı kullanarak anlatır. Romanın içeriğini kısaca hatırlayalım. Hayri İrdal'ın hayat hikâyesinde iki evre vardır: Gelenekle iç içe çocukluk ve gençlik. Hatta yetişkin yaşlarında da yine geleneğe bir süre bağlı kalmıştır. Ardından modern zamana ayak uydurma arzusu gelir. Bu ikinci evredir. Arzusunu gerçekleştireceği yolda Halit Ayaracı onun rehberidir. İşte tam bu noktada geçmiş ile kurmak istediği geleceği çatışmaya başlar. İrdal modernleşme yolunda süslü yalanların havada uçtuğunu görür ve o da bir yalanla tüm hayatını değiştirir. Uydurduğu karakter Ahmet Zamani Efendi birdenbire çok önemli bir kişiye dönüşür. Onun zaman konusundaki engin birikimi üzerine insanlık zamanın kıymetini anlamış ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü fikri bu şekilde çıkmıştır. Roman boyunca toplumsal dönüşüm hem enstitünün işleyişi hem de Hayri İrdal'ın değişimi üzerinden işlenir. Ayrıca çarpık bürokrasi de enstitünün işleyişinde kendini gösterir.

Halit Ayaracı'nın fikir babalığını yaptığı Enstitü, meydanlardaki saatlerden insanların cep saatlerine kadar zamanı kontrol eder, kimsenin ne geri kalmasına ne de ileri gitmesine

izin verir. Geri kalmak da fazla ileri gitmek de problem yaratır. O dönemde Doğu-Batı çatışmasını, çarpık Batılılaşmayı anlatan Peyami Safa'nın kaleme aldığı *Fatih Harbiye* kitabı önemli bir referans değeridir. Harbiye, Beyoğlu, Nişantaşı gibi semtler Batılı hayat tarzının simgesiydi. Fatih ise geleneğe bağlı yaşamının remziydi. *Fatih Harbiye* romanında bu iki semtin çatışması ile modernleşmenin getirdiği uyumsuzluklar, kafa karışıklıkları ve kuşaklar arası çatışmalar anlatılıyordu. İşte Tanpınar'ın romanında saatlerin şaşması, birinin beş dakika ileri, diğeri'nin on dakika geri kalması da bir tür çatışmaydı. Tabii burada mesele saat değildir. Tanpınar saat üzerinden ironi yapar. Üstelik mesele sadece Fatih ya da Beyoğlu da değildir. Cumhuriyet kurulmuştur. Ankara, başkent olması sebebiyle yeni düzene hızlı ayak uydurur. Ancak İstanbul'da her semtte farklı bir kültür, farklı bir zaman hâkimdir. Sadece İstanbul'da da değil. Zaman Konya'da başkadır, Antalya'da başka. İzmir'de başkadır, Erzurum'da başka. Tanpınar romanın merkezine koyduğu bu Doğu-Batı çatışması, toplumsal dönüşüm meseleleri haricinde ayrıca modern bürokrasiyi de alaya alır. Romanın katmanlarının birinin bu bürokrasi meselesi olduğunu söylemiştik. Bürokrasideki tuhaflığı fark ederek buradan kendine çıkar sağlayan karakter Halit Ayarcı'dır. O, zamanı ayarlar. Hayri İrdal, Halit Ayarcı'nın yakın adamı olur. Enstitü için çalışır, Ayarcı'nın fikirlerini savunur. Ayarcı saçma bir fikirden

”

**Saatleri
Ayarlama
Enstitüsü
Doğu-Batı
ikilemini, mizahı
kullanarak
anlatır. Romanın
içeriğini kısaca
hatırlayalım.
Hayri İrdal'ın
hayat
hikâyesinde
iki evre vardır:
Gelenekle iç
içe çocukluk
ve gençlik.
Hatta yetişkin
yaşlarında da
yine geleneğe
bir süre bağlı
kalmıştır.
Ardından modern
zamana ayak
uydurma arzusu
gelir. Bu ikinci
evredir. Arzusunu
gerçekleştireceği
yolda Halit Ayarcı
onun rehberidir.**

enstitü kuracak zekiliktendir. Kimse de sen ne yapıyorsun demez ona. Enstitü görevlileri yolda insanları çevirip saatlerini kontrol ederken, para cezaları kesilirken kimse “Kral çıplak” deme cesaretini göstermez. Bir akıl tutulması yaşanıyor. Bunun en temel sebebi de toplumun, insanların ve o toplumu temsil eden Hayri İrdal'ın ne yapacağını bilememesidir.

Toplumsal dönüşüm ve Hayri İrdal örneği

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Hayri İrdal'ın kişilik değişimini anlatan bir romandır. İrdal, hatıratını yazan bir adam gibidir. Sanki ihtiyar çağında oturmuş geçmiş günleri bize anlatmaktadır. O, köklerini gelenekten alır, eski zamana göre yetiştirilmiştir ama modernleşmek ve zamana ayak uydurmak zorundadır. İrdal silik bir karakterdir, görünür olmak ister; itibarı yoktur, toplumda saygın bir konuma yükselmek ister. Hayri İrdal'a bu süreçte biz eşlik ederiz. Onun hayatını satır satır okuruz. Ancak okuduğumuz sadece Hayri İrdal'ın hayatı değildir. Hikâyenin geçtiği dönemle birlikte Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan zaman diliminde toplumsal değişimi de okuruz. Sadece bir kişinin değil koca bir ülkenin, devlet düzeninin, bürokrasinin, yaşam tarzlarının değişimini de takip etme imkânı buluruz. Hayri İrdal bir temsildir. Modern dünyaya ayak uydurmaya çalışan Türk insanının temsilidir. Hayri İrdal'ın hayatında en önemli

iki karakter babası ve muvakkit Nuri Efendi'dir. Tanpınar, romanda herkesin Nuri Efendi'ye saygı duymasını sağlar. Zira o, mazi ile barışıktır. Nuri Efendi, Osmanlı'dan kalma iyi bir insandır. Geleneğin temsilcisidir. Herkese iyiliği dokunmuştur. İrdal'ın manevi dünyasını şekillendiren odur. Hayri İrdal kendini, biçare bir meczup, yumuşak ve uysal karakterli bir âdem, merhametli bir insan olarak görür. Sıkı bir Müslüman terbiyesi almıştır. Ailesi cami yaptırma idealindedir ancak o cami için büyük ayaklı bir saat alınabilmiştir. Saate Mübarek adı verilir ve evde durur. İrdal, saate her bakışında o ideali anar. Ancak ortada bir cami yoktur.

Romanda karakterlerin bir kısmı geleneğin bir kısmı da yeniliğin taraftarıdır. Abdüsselam Bey, Aristidi Efendi geleneğin insanlarıdır. Hayri İrdal'ın eşi Pakize, patronu Halit Ayarç, kızı Zehra, oğlu Ahmet, Doktor Ramiz ise yeni dünya düzeninin insanlarıdır. Ancak burada dikkat edilecek mesele şudur: Her iki tarafın temsilcileri de temsil ettikleri yaşam tarzıyla uyumludur, kafaları büyük oranda nettir. İrdal ise arada kalmıştır. Eyüboğlu'nun Mernus'u gibi ne odur ne budur. Otobüse binmek ister ama otobüs kaçmıştır. Hayri İrdal eski adamların eğitiminden geçmiştir, sadakati, dürüstlüğü onlardan öğrenmiştir ancak kendini yeninin içinde bulur. O kaçan otobüsün arkasından koşarken yolu Halit Ayarç'yla kesişir. Ayarç, otobüsün içindedir. Bu yüz-

den ona büyük hayranlık besler. Halit Ayarç'ın peşinden gitmesi onu gelenekten koparır. İrdal, bir yanda hayata bakışını inşa eden gelenek, diğer yanda modern zamanın gereklilikleri arasında bir o yana bir bu yana savrulur. Bunun temel nedeni de iradesizliğidir. Gelenekten gelse de ona tutunamaz çünkü gelenek sıfırı tüketmiştir. Osmanlı'nın modern dünyada geçerliliği yoktur.

Evindeki Mübarek adını verdiği saat bir tür yaşama tutunma çabasıdır. Ancak Mübarek'in zamanı geçmiştir. Kitapta Hayri İrdal'ın müflis babasının ümidi halasından kalacak mirastır ancak halanın mezarından çıkıp gelmesi tüm planları altüst eder. O sırada İrdal'ın elinde saat kadranı vardır. Bu bize Hayri İrdal'ın hâlâ yaşayacak zamanının olduğunu gösterir. Fakat elindeki bu zaman nasıl yaşanacaktır, eskisi gibi mi yoksa yeniye uyum sağlayarak mı?

Hayri İrdal, elinden tutanın peşine gider. Uydum akıllıdır. Kolay manipüle edilir. Her yalana inanır. Ancak insanların inandığı yalanlara da hayret eder. Kendi de bir yalan uydurur. Aslında burada Tanpınar yine ironi yapar. Modern dünyanın bize hayaller kurdurduğunu anlatmaya çalışır. Toplumun nasıl bir kafa karışıklığı içerisinde olduğunu göstermek ister.

Kitapta modernizm bir tür hayal ürünü olarak anlatılır. Bu yalanlardan dikkat çeken ilki "Şerbetçibaşı Elması"dır. İrdal böyle bir elmasın var olduğunu iddia eder ve herkes buna ina-

nır. İlerleyen bölümlerde hayal, hakikatin yerine geçer ve elmasın aslında hiç var olmadığını dile getirirse de kimse onu dinlemez. Asıl büyülü yalan ise "Ahmet Zamani Efendi"dır. Bu kişi aslında yoktur, tamamen uydurmadır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü onun var olduğu yalanı üzerine kurulur. İrdal ve Ayarç, Ahmet Zamani Efendi ve zaman algısı üzerine felsefi çıkarımlarda bulunurlar. Öyle ki isimsiz bir mezar Zamani Efendi'nin mezarı olur. Yurt dışından bu kişiyi araştırmak için araştırmacılar gelir. İrdal, onu anlattığı bir kitap yazar. Ayarç Zamani Efendi'nin gerçekte var olmadığını farkındadır ancak bu önemli değildir. "(...) Yalan veya hakikat diye bir şey yoktur. Asrına uymak, onun adamı olmak vardır." der. Aslo lan zamana uymaktır, zamanının adamı olmaktır. Bu modernizmin gerekliliğidir.

Tanpınar bu iki yalanla aslında modernizmin bir hayal dünyası olduğunu ifade eder. Modern insan süslü yalanlara inanmaya hazırdır. İçi boşaltılmış bir özgürlük tanımı, var olmayan eşitlikler ya da insan hakları gibi. Tüm bu yalanların üstünde ise yanlış işleyen bürokrasi yükselir. Bu tuhaf bürokrasi de Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi saçma sapan kurumların ortaya çıkmasına neden olur. Kimse sorgulamaz, kimse böylesine saçmalıkların üzerine kafa yormaz.

Modernleşmek zor bir şeydir. Bazı şeylerin feda edilmesi gerekir. ■

MUM IŞIĞINDAN AYDINLIĞA: ELEKTRİK

Alparslan AKÇA

**Elektrik, modern dünyanın damarlarında akan kan gibi...
Ama insanlığın bu görünmez gücü kontrol altına alması,
bir sabah uyanıp “Buldum!” diyerek olmadı.
Bu süreç, yüzyıllar süren bir macera.**

Elektriğin serüveninde ilk kıvılcımlar: Statik elektrik ve bir uçurtma deneyi... İnsanlar aslında elektriği eski çağlardan beri biliyordu. Kehribarı kumaşa sürttüklerinde saçlarının havaya kalktığını görüyor ama bunu tanımlayamıyorlardı. Benjamin Franklin, o meşhur ve oldukça tehlikeli uçurtma deneyini gerçekleştirerek (1752) gökyüzündeki şimşegin aslında statik elektrikten başka bir şey olmadığını kanıtladı.

İnsanlık, kadim zamanlardan beri tanıdığı fakat adını koyamadığı elektriğin, doğanın bir parçası olduğunu gördü.

1800'lerin başında İtalyan fizikçi ve biyolog Luigi Galvani, ölü bir kurbağanın bacağına metal bir neşterle dokunduğunda bacağın seğirdiğini, kas ve sinir hücrelerinin elektrik ürettiğini fark etti. Onun arkadaşı (bir diğer fizikçi) Alessandro Volta ise “olay kurbağada değil metallerde” der gibi dünyanın ilk pili olan Voltaik Pil'i icat etti.

Böylece insanlık, elektriğin öncüleri arasına adlarını yazdıran bu insanların buluşlarıyla elektriği sadece şimşek çaktığında görmüyor, onu bir kutunun içine de hapsedebiliyordu artık.

Volta'nın icat ettiği pilin iki ucuna bağlanan bakır teller hem elektriği iletiyor hem de ışık veriyordu. Bu ışık, ampule giden yolda ilham oldu. Zira insanlar aydınlatma aracı olarak mum, kandil, meşale veya gaz lambası kullanıyordu. Bunlar da güvenli ve pratik sayılmazdı.

İngiliz kimyacı Humphry Davy, ilk ampulü icat etti (1807) fakat bu ampulü çalıştırmak için çok fazla elektrik akımı gerekiyordu ve ışığı parlak sayılsa da yanma süresi çok kısaydı.

İşlevseldi fakat uzun ömürlü değildi; evlerde kullanılamadı, madenlerde ve sokak aydınlatmalarında kendine yer bulabildi.

Thomas Edison'a gelene kadar irili ufaklı çok fazla denemeler gerçekleştirildi. Davy'nin öncül çalışmalarından sonra İskoç bilim insanı James Bowman Lindsay, İngiliz bilim insanı Warren de la Rue ve İngiliz kimyacı Joseph Swan'ın çalışmaları bunlardan bazılarıydı.

Günün sonunda ise "Doğru Akım"ı (DC) bularak ampulü geliştiren Thomas Edison, elektrik direnci yüksek, karbon flamanlı bir ampul için patent aldı. (1880)

Thomas'ın DC sistemi, elektriği uzak mesafelere taşımakta çok verimsiz kalınca Amerikalı mucit Nikola Tesla, günümüzde yaygın olarak kullanılan "Alternatif Akım" (AC) sistemini geliştirdi. Böylece elektrik çok daha uzaklara, çok daha az kayıpla taşınabiliyordu.

Sonuç olarak ise bugün evlerimizdeki prizlerde Tesla'nın sistemi (AC) akıyor, telefonlarımız ve pillerimiz Edison'un sistemiyle (DC) çalışıyor.

Uzun bir sürecin ürünü ve insanlık tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan elektriğin icadı ve geliştirilmesiyle geceler aydınlanmakla kalmadı.

Fabrikaların 24 saat çalışabilmesi, elektrikli motorların buharlı makinelerin yerini almasıyla seri üretimin artması; telgraf, telefon, radyo ve TV derken internetin hayatımıza girmesiyle iletişim, haberleşme ve küreselleşme hızının artması gibi pek çok değişim ve gelişime elektrik öncülük etti.

BERA B. MALİK ŞEHADETİYLE ŞÜŞTER'E DEĞER KATAN SAHABİ

|| Enbiya YILDIRIM

Allah Resulü'nün (s.a.s.) vefatından sonra sahabilerin çok büyük kısmı İslam davetini insanlığa ulaştırmak için Arap Yarımadası'nın dışına çıktılar. Bir kısmı bu çerçevede akla hayale gelmeyecek kadar uzak bölgelere gittiler. O dönem şartlarının zorluğunu düşünecek olursak kutlu insanların bu uğurda çektikleri meşakkatin azametini daha iyi anlarız. Hiç şüphesiz, onlardan biri de sonraki kuşaklar için Allah yolunda cihadın sembol isimlerinden biri olan Bera b. Malik'tir.

Her daim Allah Resulü'nün yanında

Bera (r.a.), Medine'deki Hazrec kabilesinin Neccaroğulları sülalesine mensup idi. Peygamberimizin işlerinde yardımcı olan Enes b. Malik'in (r.a.) de

kardeşi idi. Dolayısıyla Allah Resulü'nün yakından tanıdığı bir insandı ve dinimizle kucaklaşması çok hızlı oldu. Hiç şüphe yok ki Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) onun Müslüman olmasından dolayı çok mutlu olmuştur. Zira sonrasında hep yanında olmuş, anlık gelişen Bedir Savaşı hariç komuta ettiği bütün gazvelere bu yiğit sahabe de katılmıştır. Nitekim Hendek Savaşı'nda canla başla hendek kazanlardan biri Bera idi. (İbnü'l-Esir, *Usdül-Gâbe*, I, 363) Keza Huneyn Savaşı'nda da büyük yararlılıklar göstermiş ve cesaretiyle müşriklerin korkulu rüyası olmuştur.

Hicretin altıncı yılında, Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabıyla birlikte umre yapmak amacıyla Mekke'ye doğru yola çıktı.

Yanlarına silah olarak sadece kılıç aldılar. Hudeybiye'ye geldiklerinde Mekkeliler bir birlik göndererek önlerini kestiler ve şehre girmelerine müsaade etmediler. Sadece Allah Resulü'ne izin vereceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, görüşmeler yapmak üzere Hz. Osman'ı (r.a.) Mekte'ye gönderdi. Geri gelmesi gecikince, üstelik katledildiği haberleri de yayılınca beraberindeki sahabiler Resulullah'a kayıtsız şartsız itaat edeceklerine, ne derse yerine getireceklerine, gerekirse yanlarındaki kılıçlarla Mekke müşriklerle savaşacaklarına yemin ederek Allah Resulü'ne bağlılıklarına ant içtiler. Zor zamanda gerçekleşen ve Rıdvan Biatı olarak adlandırılan bu mecliste Bera da vardı. Daha son-

ra Resulullah Mekkelilerle, Hudeybiye diye bilinen antlaşmayı yaptı. Ardından da umreyi sonraki yıla erteleyerek Medine'ye dönüşe geçti. Yolda Mekke'nin fethini müjdeleyen Fetih suresi nazil oldu. Surenin on ve on sekizinci ayetlerinde Rıdvan Biati'ndan bahsedilerek Resulullah'a bağlılıklarını ifade edenler övüldü: "Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih, 48/10) "Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur..." (Fetih, 48/18) Böylece biata katılan herkes gibi Bera da Rabbimiz tarafından övülme şerefine nail oldu.

Resulullah nezdindeki konumu

Enes b. Malik, Sevgili Peygamberimize işlerinde yardımcı olurdu. Hiç şüphe yok ki bu vesileyle, onun gibi sürekli olmasa bile kardeşi Bera da Resulullah'ın yakınındaydı ve sohbetlerinden istifade ediyordu. Bunun yanında ashab-ı Suffe'den olması Allah Resulü'nün eğitiminden geçtiğinin bir başka göstergesidir. (İsbehani, *Siyerü's-Selâf*, s. 295)

Bera bazı seferlerde Hz. Peygamber'in devesini sürer, sesi güzel olduğundan Resulullah'a ve sahabe erkeklerle neler okur, develerin hızlı gitmesini sağlardı. (Ebu Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 1074-5; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 269)

Tüm bunların yanında, Rıdvan Biati'na katılan Bera'yı ayet nasıl övdüyse Resulullah da adını vererek methetmiştir. Bir anlamda çift taraflı teziye edilmiştir. Bu aynı zamanda onun manevi değerine ve Allah Resulü nezdindeki konumuna işaret etmektedir. Şöyle buyurmuştur: "Saçı başı dağınık olduğu, eski elbiseler giydiği için kendisine önem verilmeyen öyle kimseler vardır ki 'şöyle olsun' diye dua etseler Allah onların isteklerini geri çevirmez. Bera b. Malik de bunlardandır." (Tirmizi, Menakıb, 55 [3854])

Hız. Peygamber'in ardından

Efendimiz vefat ettikten sonra Arap Yarımadası'nda İslam'dan kopanlar olduğu gibi kendince fırsatı değerlendirerek peygamber olduğunu iddia edenler de oldu. Hz. Ebubekir'in (r.a.) hilafetinin ilk zamanları bunlarla mücadele ile geçti. Askerî seferler düzenleyerek ayaklananların ve yalancı peygamberlerin üzerine gitti. Bu bağlamda en büyük seferi düzenlediği kişi Müseylimetülkezzab oldu. Büyük bir ordu kurarak Hz. Peygamber hayattayken başlattığı peygamberlik iddiasını pekiştirmeye çalışan bu sahtekârın sebep olduğu kargaşa önlenemezse büyük bir fitne doğacaktı. Tehlikeyi gören Hz. Ebubekir ona karşı art arda iki ordu gönderdi. Lakin Müseylime ikisini de mağlup etti. Bunun üzerine Halid b. Velid kumandasında yeni kuvvetler yolladı. Bera da orduya katıldı.

”

Allah Resulü'nün (s.a.s.) vefatından sonra sahabilerin çok büyük kısmı İslam davetini insanlığa ulaştırmak için Arap Yarımadası'nın dışına çıktılar. Bir kısmı bu çerçevede akla hayale gelmeyecek kadar uzak bölgelere gittiler. Hiç şüphesiz, onlardan biri de sonraki kuşaklar için Allah yolunda cihadın sembol isimlerinden biri olan Bera b. Malik'tir.

Yemame'deki harp başlamadan önce yiğitliği herkesçe bilinen Bera'dan askere hitaben bir konuşma yapması istendi. O da şöyle seslendi: "Ey Medine ahalisi! Bugün artık Medine'nizi yok farz edin! Bugün, sizin için sadece ve sadece Allah rızası vardır, cennet vardır." (Ebu Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 1076) Savaş başlamadan önce de âdet olduğu üzere düello yapıldı. Müslümanlar tarafından meydana Bera çıktı. Karşısına da Himaru'l-Yemame (Yemame Eşegi) lakaplı, elinde beyaz bir kılıç olan güçlü bir savaşçı çıktı. Mübareze sırasında Bera büyük bir ustalıklarla adamın iki bacağına keserek onu yere düşürdü ve hemen öldürdü. (İbn Hacer, *İsâbe*, I, 414)

Müseylime ve askerlerine gelince her yönden tahkim edilmiş ve içerisinde cereyan eden çetin savaş sebebiyle daha sonraları "Ölüm Bahçesi" diye anılan bir mevkiye mevzi lenmişlerdi. Müslümanlar uğraşmalarına rağmen buraya bir türlü giremediler. Ebu Cehil'in mücahit oğlu İkrime ile Halid b. Velid yüksek duvarları aşmak için çok çabaladıysa da başarılı olamadılar. Çözüm arayışındalarken Bera yiğitliğini burada da göstererek mızraklar ucunda havaya kaldırılan bir kalkan içinde içeriye fırlatılmasını teklif etti. Tartışma sonunda bu önerisi kabul edildi. Düşmanı gafil avlayan bir yöntemle içeri girdikten sonra etrafını saran düşman askerleriyle çarpışa çarpışa giriş kapısına kadar ulaşmayı başardı. Kapıyı açtı ve Halid b. Velid komutasındaki müminlerin içeri

dalmasını sağladı. Şiddetli geçen çarpışmalar sonunda düşman tarafına çok büyük zayıflık verdirilerek zafer elde edildi. Elebaşları Müseylime de Vahşi ve Ebu Düccane tarafından öldürüldü. (İbn Kesir, *Bidaye*, IV, 21) Elbette bu kahramanlığın bir bedeli olacaktı. Nitekim Bera bu hengâmede irili ufaklı sekenden fazla yara aldı. Tedaviyle bizzat Halid b. Velid ilgilendi ve ancak bir ay sonra iyileşebildi. (Zehebî, *Nubelâ*, I, 196)

Hz. Ömer dönemi

Bera, Hz. Ömer devrinde, Irak ile bugünkü İran sınırları içindeki Fars bölgesine yönelik gazvelere katıldı. Olağanüstü cesaretinin Müslümanların hayatını tehlikeye sokabileceğini düşünen Hz. Ömer bu savaşların hiçbirinde Bera'yı ku-

mandan tayin etmedi. Hatta kumandanlarına gönderdiği mektupta ona bu tür bir görev verilmemesini tembihleyerek şöyle dedi: "Sakin onu bir ordunun başına komutan yapmayın. Çünkü bu onları felakete sürükler." (İbn Abdilber, *İstîfâ*, I, 363) Bununla birlikte o, bir asker olarak bu harplerde çok üstün başarılar gösterdi. Nitekim Sasani İmparatorluğu'na karşı Bahreyn'den (bugünkü Suudi Arabistan, Katîf'e bağlı) Darin Adası'na yönelik deniz seferine katıldı. Bu adadaki son savaşta Bera bölgenin Pers komutanı ile muharebe öncesi mübareze yaptı ve düşmanını öldürdü. (Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, II, 679)

Onun kahramanlıklarından biri de şu olaydır: Farslılara karşı yürüttükleri savaşlardan birine kardeşi Enes'le birlikte katılır. Farslılar bu savaşta muhkem bir kalede savunma yapıyorlar ve zincirlere bağlı kızdırılmış kancalar atıyorlardı. Bu kancalar askerin vücuduna saplanıyor ve sonra onu yukarı çekiyorlardı. Böylesi kancalardan biri Enes'e isabet edince Bera hemen koşarak zinciri eliyle tuttu ve kardeşini kurtarana kadar bırakmadı. Niha yetinde başarılı olmuştu ancak elinin o kısmı yanmış ve kemik ortaya çıkmıştı. (İbn Hacer, *İsabe*, I, 414) Buna rağmen yılmayacak ve sonrasında da fetihlere devam edecekti.

Şehadetle kucaklaşması

Bera b. Malik, daima İslam yolunda mücadele ile geçen yaşantısını son kahramanlığıyla taçlandırdı. Şöyle ki Sasani

”

**Bera b. Malik,
ağabeyi
Enes b. Malik
vesilesiyle sık
sık Peygamber
Efendimizin
yanında
bulunuyor, onun
sohbetinden
istifade
ediyordu.**

İmparatoru Yazdicerd; Arapların, ülkesini fethetmeye başlamasından çok rahatsız oluyordu. Fars bölgesi ile Ahvazlıları galeyana getirerek, “Bir tedbir alın yoksa topraklarınızı kaybedeceksiniz.” diyerek kışkırttı. Onlar da yemin ederek hazırlanan orduya katılmaya ve saldırı hazırlıklarına başladılar. Amaçları Basra’yı geri alarak Müslümanları Arap Yarımadası’na doğru püskürtmekti. Durumu haber alan Hz. Ömer, Kûfe valisi Sa’d b. Ebi Vakkas ile Basra valisi Ebu Musa el-Eşari’ye ordu hazırlamaları emrini verdi. Ayrıca bu savaşta liderlik yapmasını istediği cesur askerlerin isimlerini de bizzat kendisi verdi. Zikrettiği isimler arasında, daha önce lider yapmayın dediği Bera b. Malik yanında Asım b. Amr, Meczee b. Sevr, Huzeyfe bin Husayn gibi yiğit savaşçılar vardı. Tehlikenin büyüklüğü nedeniyle onlara büyük iş düşecekti.

20/641 yılındaki savaşın ilk safhalarında, Kûfe ordusunun komutanı Numan b. Mukarrin, Erbil’de Fars ordularının komutanı Hürmüzan’ı yenilgiye uğratır. Bunun üzerine komutan, Ramhürmüz’ü terk ederek bugünkü İran’da yer alan Şüşter’e (Arapların deyişiyle Tüs-ter) kaçır. Burada ise Kûfe ve Basra ordularının ortak kuşatmasıyla karşılaşır. Aylar süren bu kuşatma sırasında taraflar arasında birçok çarpışma yaşanır. Hz. Ömer’in isimlerini andığı mücahitler çok büyük kahramanlıklar göster-seler de fetih bir türlü gerçekleşmez. Bunun üzerine askerler, Resulullah tarafından Allah

katında duası makbul biri olarak tanımlanan Bera’ya gele-rek, “Ey Bera! Rabbimize yemin ederek niyaz et! Kesinlikle düşmanı karşımızda hezimete uğratacaktır.” diye ricada bulunurlar. Bera da şehadet şerbetini içme isteğini araya katarak şöyle dua eder: “Allah’ım! Onları bizim için mağlup et! Ve beni de şehitlik mertebesine ulaştır!” (İbn Hacer, *İsabe*, I, 413) Ardından müminler bir hâl çaresi bulmak üzere surların etrafında incelemelerde bulunmaya koyulurlar. Araştırma sırasında surların altından şehre uzanan su yolu tüneline keşfe-derler. Bunun üzerine ordu komutanı Ebu Musa el-Eşari, Bera b. Malik’i çağırır ve hemen bir grup oluşturarak geçide girmelerini ister. Bera da otuz beş kişilik bir ekiple geçidi geçer ve kalenin içine girmeye muvaffak olur. Muhafızları öldürdükten sonra kale kapısını açarlar. Kapıyı gözetlemekte olan Ebu Musa liderliğindeki Müslümanlar olan biteni görünce ileri atılırlar ve şehre girerler.

O gün kale içinde gerçekleşen çetin savaşta pek çok düşmanı öldüren Bera şehit düştü. Duası kabul olmuştu. Onu Fars ordusunun komutanı Hürmüzan öldürmüştü. (İbn Abdilber, *İstiab*, I, 363; Zehebi, *Tarihü'l-İslam*, II, 110) Kabri, İran’ın Huzistan eyaletinin Şüşter kentindedir.

Bugün bizler mümin isek; bunun İslam’ın davetini her yere ulaştıran böylesi kahramanlar sayesinde olduğunu unutmamamız ve onları her zaman rahmetle anmamız gerekir.■

BU ÇAĞDA EBEVEYN OLMAK

Dijitalleşmenin, hızın ve bilgi kirliliğinin zirve yaptığı bu dönemde ebeveynlik yapmak, fırtınalı bir denizde hem dümende durmaya çalışıp hem de yolcuları sakinleştirmeye benziyor. Modern çağın ebeveynleri, kadim kültürümüzü ve değerlerimizi koruyan, ahlaklı, karakterli, psikolojik açıdan sağlıklı ve modern hayata da uyum sağlayabilen vizyoner bir eğitimle çocuklarını büyütmeye çalışıyorlar. Günümüzde ise bu çocuklar geleneksel yöntemlerin yetersiz kaldığı, ancak yenilerin de henüz tam oturmadığı bir “geçiş dönemi”nin sancısı taşıyor.

1. Dijital çağın getirdiği yeni sınavlar

Dijitalleşen dünya, çocukların dürtü kontrollerini de zayıflatarak irade problemleri yaşadıkları bir modern çağ imtihanı hâline dönüştü.

• **Ekrana maruz kalma ve dopamin döngüsü:** Çocukların çok erken yaşta yüksek uyarana maruz kalmaları beklemeye dair sabır eşiklerini düşürmektedir. “Hemen istiyorum.” talebi, dürtü kontrolü zayıf bir nesil riskini doğurmaktadır.

• **Siber zorbalık ve sosyal izolasyon:** Sokaktaki tehlikeyi görebiliyorduk ancak ekranın arkasındaki tehlike sessizce büyüyor. Akran zorbalığı artık okul bahçesinden çıkıp çocuklarımızın odalarına kadar sızıyor. Çocuklara mahremiyet bilinci edindirirken sanal mahremiyetten de bahsetmek, başlarına gelebilecek siber zorlukların önüne geçecektir.

2. “Mükemmel ebeveyn” illüzyonu ve yetersizlik hissi

Sosyal medya, ebeveynlikte de bir vitrin oluşturdu. Modernizmin dayatması altında mükemmelmış gibi görünen ancak çocuk-

larıyla sağlıklı ilişki kuramayan ebeveynler türedi. Buna bağlı olarak bir diğer grup ebeveyn ise yetersizlik hissiyle mücadele etmektedir.

• **Karşılaştırma tuzağı:** Başka ailelerin “filtrelenmiş” hayatlarına bakarak kendi ebeveynliğini sorgulayan, sürekli yetersizlik hissiyle boğuşan bir ebeveyn profili oluşmuştur.

• **Bilgi zehirlenmesi:** Her uzmanın farklı bir şey söylediği bu çağda, ebeveynler kendi sezgilerine güvenmeyi bıraktı. Sağlıklı ebeveynlik için önce bu dış sesleri kısıp çocuğu bir proje olarak değil doğuştan getirdiği fitri ihtiyacına odaklanarak yetiştirmek gerekmektedir.

3. Duygusal dayanıklılık (resilience) inşa etmek

Psikolojideki “resilience” kavramını, geleneksel sabır ve tevekkül değerleriyle birleştirdiğimizde duygusal olarak daha dayanıklı yetişkinler olabilir ve çocuklarımızı da bu dayanıklılıkla yetiştirebiliriz.

• **Zorlukla birlikte gelen kolaylık:** Çocuğun önüne çıkan her engeli kaldırmak, onun “imtihan” karşısındaki kaslarını zayıflatır. Oldukça sık duyulan bir kavram olan “helikopter ebeveynlik”; çocuğun önüne çıkan her taşı temizlemek, onun yürüme becerisini elinden almaktır. Küçük hayal kırıklıklarına izin vermek, yetişkinlikteki büyük krizleri yönetebilme becerisinin temelidir.

• **Şefkatli disiplin:** Sınır koymak bir ceza değil çocuğun ruhunu muhafaza eden bir kalkandır. Tutarlı ve şefkatli sınırlar çocuğun dünyayı anlamlandırmasını ve belirsizliğin ortaya çıkardığı kaygıdan kurtulmalarını sağlar.

4. Modern ebeveynin gizli yükü: “Mental load”

Ebeveynlik sadece fiziksel bakım değildir; okul takvimini, beslenme listesini, duygusal ihtiyaçları takip etmek müthiş bir bilişsel yük yaratır. Tükenmiş bir ebeveyn, sağlıklı bir model olamaz. Eşlerin birbirinin yükünü alması, evdeki “se-kine” (huzur) hâlini korur.

5. Bağ kurmak: Dijital gürültüde sessiz bir ada olmak

Teknoloji bizi dünyaya bağlar-ken yanımdakinden koparıyor. Teknolojinin kopardığı bağları ise geleneksel aile kül-türü, sıcaklığı ve değerleriyle yeniden inşa etmek mümkündür.

• **Göz teması ve aktif dinleme:** Çocukların en çok ihtiyaç duyduğu şey, ekranlardan başını kaldıran ve “Seni görüyorum, seni duyuyorum.” diyen bir ebeveynidir.

• **Sofra adabı ve ritüellerin önemi:** Ailece yenilen yemeklerin, yapılan sohbetlerin sadece karın doyurmak değil ruhu da doyurmak amacı taşıdığını unutmamak gerekmektedir. Mümkünse her akşam yemeğini ailece yemek ve yemek boyunca sohbet etmek çocuklarınızla olan ilişkinizi ve bağınızı güçlendirecektir. Akşam yemeği sohbetleri, yatmadan önce kitap okumaları gibi küçük ritüeller, çocuğun kaotik dünyada aidiyet hissetmesini sağlayan çapalar gibidir.

• **Kuşaklararası köprü:** Büyükanne ve büyükbabaların tecrübesinden faydalanmak; çocuğun sadece “çekirdek” değil “kök” aileye tutunmasını sağ-

layacaktır. Aile ziyaretleri, bayram kahvaltıları, çocuklarınızı ailevi değerleriniz hakkında da bilgi sahibi kılacak ve kökleriyle bağlarını güçlendirecektir.

• **Değerler eğitimi:** Bilgiye her yerden ulaşılan bu çağda, “bilgi” değil “karakter” fark yaratır. Empati, dürüstlük ve dayanışma gibi değerleri içselleştirmiş çocuklar toplum içerisinde karakterleriyle var olmayı öğreneceklerdir. Sağlıklı rol modelin varlığı karakter gelişiminin önemli bir parçasıdır.

• **Gelecek kaygısıyla baş etmek:** Ekonomik ve ekolojik kaygıların yoğun olduğu bir dünyada çocuğa yol göstermek, karar alabilmesine destek olmak, başarıları ve becerileri doğrultusunda hayat planı çizebilmek çocuğun geleceğe dair daha sağlam adımlarla ilerlemesine yardımcı olacaktır.

“Yeterince iyi ebeveyn”, her an hatasız davranan veya çocuğunun her isteğini kusursuzca karşılayan kişi değil ço-

cuğunun fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına temel düzeyde duyarlı kalan, ancak hayatın kaçınılmaz hayal kırıklıklarını da dozunda tecrübe etmesine izin veren kişidir. Bu yaklaşım, ebeveynin mükemmeliyetçilik sancısından kurtulup kendi insani sınırlarını kabul etmesini sağlarken çocuğun da dış dünyadaki eksikliklerle başa çıkma becerisini geliştirir.

Modern çağın hızı ve dijital dünyanın getirdiği karmaşa içinde, kadim değerlerimizi ve aile bağlarımızı koruyarak “yeterince iyi” kalabilmek en büyük başarıdır. Çocuğumuzun bırakacağımız en kıymetli miras; mükemmel bir hayat değil sarsılmaz bir karakter, güçlü bir irade ve her koşulda sığınabileceği huzurlu bir aile iklimidir. Emanet bilinciyle, şefkati elden bırakmadan ama sınırları da net çizerek atılan her adım, hem bugünün hem de geleceğin sağlıklı nesillerini inşa edecektir. ■

İLK VE SON VEDA

Gökhan SOYLU

Altınordu İlçe Vaizi

Ordu'nun Kabadüz ilçesinin ücra bir köyünde vazifeye başladığımda henüz yirmili yaşlardaydım. İmamet vazifesinin sorumluluğunu ve ağırlığını ruhumda hissederken içimde tarif edilemez bir korku ile karışık heyecan, bir o kadar da sevinç ve geleceğe dair hayaller vardı. Hayallerimin başında, bu zorlu hayat mücadelesinde bana yoldaş olacak hayırlı bir eş ile mutlu bir yuva kurmak da vardı; ilmi yönden kendimi yetiştirmek, dine, vatana ve millete daha iyi hizmet edecek yeterliliğe sahip olmak da... Hz. Peygamber'in temsilciliği konumunda bulunan imamet vazifesini layıkıyla ifa etmek, onun ahlakıyla ahlaklanıp evrensel mesajını en güzel şekilde yaşayıp temsil etme görevi, üzerimdeki sorumluluğun ağırlığını bana her daim hissettiriyordu.

Arazi koşulları oldukça çetin, bu zor şartlarla baş edebilecek azim ve çalışkanlıkta övülmeğe layık, gönül dünyası oldukça zengin tipik bir Karadeniz köyü ve köylüsü ile karşı karşıyaydım. Dört tarafı ormanlarla çevrili; bağları, bahçeleri, dereleri, çayırıları ile dört mevsimin doya doya yaşandığı; dünyada iken cennetin güzelliğini hissettirecek güzellikte bir

yer. İki lokmasından birini paylaşan, her daim yüzünden tebessüm eksik olmayan, ve fakâr, samimi ve alçakgönüllü insanların yaşadığı bir köyde burası. Köy sakinleri her işime koşturuyor, taşınacak eşyalara, temizlenecek yerlere, pişecek yemeklere yardım ediyor ve benim rahatım için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Günler geçiyor ve her geçen gün köylülerle ve çevreyle ziyadesiyle kaynaşıyordum. Köyde ziyaretine ilk gittiğim İzzet Amca unutamayacağım şahsiyetlerden birisiydi. İzzet Amca köyün yaşlılarından, sadece zaruri ihtiyacını görebilecek derecede yatağa bağımlı. Köyün en yardıma muhtaçlarından. İzzet Amca'nın hasta olduğunu öğrenince onu ziyaret etmek üzere oğlu Ümit'le bir araya geldik. Ümit 17 yaşında, toy, yağız bir delikanlı. İzzet Amca'nın beş kız evladının ardından son çocuk olarak dünyaya gelmiş, anne babasının âdeti eli ayağı olmuş. Abaları evlenip gitmiş, evin tüm sorumluluğu bu gencecik delikanlıya kalmış. Yola koyulduğumuzda dar ve engebeli bir patika yola girdik. İzzet Amcaların evine araba yolu gitmiyordu. Yürüyüş esnasında Ümit niçin yolları olmadığını anlattı. Köylüler yıllar yılı bu

engebeli orman köyünde çilekeş bir şekilde katırlarla, taşlı ve dar patika yollarda yüklerini, eşyalarını, hastalarını taşıyarak ömürlerini tüketmişler. Ancak ne var ki evlerinin önünden geçmesi planlanan yolun oradan geçmesine gönlü razı olmamış. Neden mi? Fakirlik, çaresizlik... Yolun oradan geçmesi demek zaten az olan arazilerinin büyük bir kısmının gitmesi demek. O da çaresizlik içinde arazisinin gitmemesi için buna rıza göstermemiş. Sonra çok pişman olmuş, bu pişmanlığın acısını ve burukluluğunu her daim hissetmiş ama iş işten geçmiş.

Nihayet eve vardık. İki tarafı ormanla çevrili, gayet yüksekçe bir tepeyi andıran bir mevkide yer alan eski ahşap kârgir karışımı, taş duvarları yıkılmaya yüz tutmuş bir yapı... Kapıdan içeri adımımı attığımda karşımda İzzet Amca'nın hanımı Hacer Teyze'yi buldum. Beni karşısında görünce sevinçten eli ayağına dolanmış, ne yapacağını şaşırılmıştı. Her hâliyle Anadolu kadınının çilekeş, vakur, merhametli, inançlı, mert ve samimi yüzünü yansıtıyordu.

İzzet Amca'nın odasına girdiğimde ise yatağında oturur vaziyette duran yaşlı bir amca ile

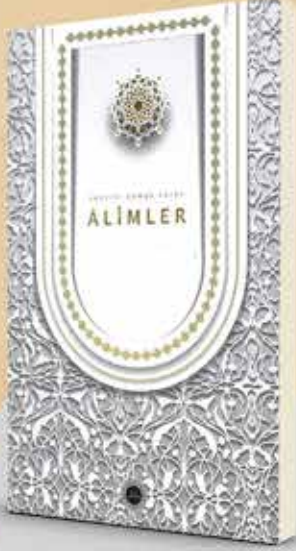
karşı karşıyaydım. Beni görünce hasta hâliyle ayağa kalkma çabası beni çok mahcup etmişti. Zayıf ve uzun yüzlü, seyreker beyaz sakallarında derin çizgiler oluşmuş, hastalığının etkisiyle solgun ama bir o kadar da samimi ve gülümseyen bir çehre... Samimi ve sıcak bir sohbete koyulduk. Geçmişten, yaşadıklarından, çobanlık anılarından, hastalığından kısa kesitler hâlinde anlattı. Ben de pürdikkat dinledim. Yaşamının büyük kısmını davalarının peşinde çalışıp çabalamakla geçmiş, her türlü sıkıntıya göğüs germiş, evlatlarını telli duvaklı evlendirmiş fedakâr, vefakâr bir baba vardı karşımda. Gözüm bir ara baş ucunda asılı kavala ilişti. “Çalabilir misin?” dedim. “Sözü mü olur?” der gibi başını salladı. Eline aldığı kavalla bana kısa fakat neşeli bir dinleti sundu. Ayrılma-

dan hemen önce kendisine şifa niyetine Kur’an okudum. Çok sevindi, rahatladığını söyledi. Ayrılırken kendisinden bol bol dua aldım. Benden de bol bol dua ve zaman buldukça gelmemi, yatılı misafir olmamı istedi. Orada gördüğüm manzara, İzzet Amca’nın anlattıkları, her şeye rağmen samimi ve mütevekkil duruşu beni derinden etkiledi.

İlk çıkışımda zorlandığım patika yoldan ikinci çıkışımın çok hüzünlü bir veda için olacağını çok geçmeden öğrenecektim. Bu ayrılışın aslında ilk ve son veda olduğunu nereden bilebilirdim? İzzet Amca ilk ziyaretimden birkaç gün sonra bir akşamüstü iyice rahatsızlanmış, oğlu Ümit tarafından köyün minibüsüyle hastaneye götürülmüştü. Beyin kanaması geçiren İzzet Amca yoğun ba-

kıma alınmış, ancak tüm müdahalelere rağmen sabaha karşı ruhunu Yüce Rahman’a teslim etmişti. Ölüm haberini duyunca birden zihnimde canlanan mütevekkil siması ile hüzne boğuldum. Köyde ziyaretine ilk gittiğim İzzet Amca’nın bu defa son vazifesini ifa etmek bana nasip olmuştu. Ziyaretine giderken yürümekte zorlandığım yolu bu defa kendisine karşı son vazifemi yerine getirmek için yürüyordum.

İnsanların bu dünyadaki her hâline yakinen tanıklık edip her durumda yanlarında olmanın, bu mümtaz görevin en güzel taraflarından biri olduğunu hissettim. Bu dünyada çile ile yoğrulmuş bir ömrü nihayete erdiren İzzet Amca’ya ahirette Rahman’ın rahmet ve mağfiretine erişmesi için bol bol dua ettim. ■

YÜZYILA DAMGA VURAN ÂLİMLER

Mustafa Mirza DEMİR |

yetkinliğe ulaşan bir ekip ruhu meydana getirdi. Böylelikle sağlam bir eğitim ve irşat ordusunu tanzim eden Allah Resulü, bu ehil kadroyu İslam'ı tebliğ etmek ve idari işleri yürütmek üzere görevlendirerek dinî ve toplumsal hayatı da inşa etti.

Peygamber Efendimizin (s.a.s.) vefatından sonra da İslam sancığını taşımaya devam eden bu nesil, topraklar fethedip bu bel-deleri İslam yurdu hâline getiren fatihler olarak kalmadı. Onlar aynı zamanda birer İslam âlimi ve rehberdiler: Gönülleri ve zihinleri fethettiler. Sonraki asırlarda bu ilim ve fetih sancığını, gayretli âlimler devraldı. Onlar da yüzyıllar boyunca mukaddes bir görev üstlendiler: Ümmetin dertlerine çare olmak, dünyaya vahyin ve sünnetin bildirdiği hakikati haykırmak.

Ümmetin yolunu aydınlatan bu ilim insanlarını anlatmak ve onların miras bıraktığı mesajı günümüze taşımak için Prof. Dr. Enbiya Yıldırım'ın kaleme aldığı *Yüzyıla Damga Vuran Âlimler* adlı çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında yerini aldı. İlmî sahadaki gayretleri ve bereketli çalışmalarıyla maruf Yıldırım, 2023-2024 yılları arasında *Diyanet Aylık Dergi*'de "Çağın Âlimleri" adlı köşede düzenli olarak son yüzyılın

öncü âlimlerini, örnek hayatlarını, dinî ve sosyal mücadelelerini ve eserlerini anlatmıştı. Bu eser o köşede yayımlanan yazıların, daha derinlikli ve hacimli olarak derlenip bir araya getirilmesinden müteşekkildir. Çalışmada, bu makalelerin yeniden gözden geçirilerek bazılarına ilaveler, düzenlemeler ve ayrıntılı anlatımlar eklenmiş hâlleri yer alıyor.

İslam tarihini ve günümüz Müslüman dünyasını etkileyen 25 âlimin yer aldığı eserde; Muhammed İkbal'den Hasan el-Benna'ya, Seyyid Kutub'tan Musa Carullah'a, Muhammed Tancî'den Mevdudî'ye, Muhammed Esed'den Abdulfettah Ebu Gudde'ye, Ebu'l-Hasan en-Nedvi'den Zeynep Gazzalî'ye, Muhammed Hamidullah'tan Yusuf Karadâvî'ye, Şuayb Arnavut'tan Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç'e kadar son yüzyılda yaşamış İslam âlimlerinin hayatları, eserleri ve ümmetin vicdanına emanet ettiği mesajları okurunu bekliyor.

Ümmet-i Muhammed'in ilmî yolculuğuna refakat eden son dönem İslam âlimlerini konu edinen bu biyografik eseri okurlarımıza takdim eder, herkese bereketli okumalar dilerim. ■

Allah Resulü (s.a.s.), Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra inşa etmeyi hedeflediği İslam toplumunun temel dinamiğini eğitim ve irşat olarak belirlemiş; İslam nizamını toplumsal yaşama tatbik ederken en büyük destekçileri de ilim aşkıyla yanıp tutuşan genç arkadaşları olmuştur. Böylece İslam dininin idealize ettiği dinî eğitim seferberliğinin ilk nüveleri de Mescid-i Nebevi merkezli bir yaşamda atılmıştır.

Nebevi eğitim modelinin ilk ve en somut meyvesi, ashab-ı sufte idi. Hz. Peygamber'in dizinin dibinde yetişen bu donanımlı nesil, sadece dinî ilimlerle ve ibadet hayatıyla meşgul olmakla da yetinmedi. Aynı zamanda devlet işlerinde ve askerî vazifelerde de sorumluluk alacak

Aile *ve* Nüfus *On Yılı*

— 2026 — 2035 —

Aileyle Köklenen
Nüfusla Güçlenen
İstikbâle Yükselen

TÜRKİYE

#AileyleYükselenTürkiye

“...O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve
sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı...”

(Hud, 11/61)

